ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

ГОДИНА LXXXV. КЊИГА 255

СВЕСКА III. ЗА ГОДИНУ 1909.

У НОВОМ САДУ

ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ.

1909.

ПРЕГЛЕД

СТРАНА

I. Прије ноћи. Драмолет Божа Ловрића 1

II. О научном духу у проучавању књижевности. Од др Уроша Петровића 20

III. Кроз Јужни Банат. Путничке белешке и размишљања. Од Јована Живојновића (Са сликама) . . . 37

IV. Из мађарске лирике. Две песме Шандора Петефија у преводу Благоја Бранчића 65

V. Књижевност:

1. Прикази:

а) *Белетристика:* „R. Katalinić. Sa Jadrana". М. Ц. — „Алекса Шантић. Пјесме". А. С. 66

б) *Историја књижевности:* „Die osteuropäischen Literaturen und die slavischen Sprachen". J. P. 68

в) *Историја:* „Милош Зечевић. Ратовање Војислава Војиновића с Дубровником". J. P. 70

г) *Пригодна књижевност:* „Споменица о паду дубровачке републике". Ј. Ж. 71

д) *Педагогија:* „О настави у средњим школама. Три публикације. М. Шевић 74

2. Белешке:

Јагићев Архив XXX. 1 и 2. — Векови прошлости српског народа од Т. Недељковића. — Из прошлости босанске. — Хрватски педагог. часописи 77

VI. Уметност:

Наши уметници у Бечу. Од Б. Ловрића 79

VII. Гласник:

Божидар Петрановић. Од М. Ц. 82

† Мита Калић. Од А. В. 84

VIII. Извештаји о раду Матице Српске 86

МАТИЦА СРПСКА

Циљ Матице Српске. Матица Српска је друштво које има циљ да материјалном и умном снагом потпомаже, развија и распростире књижевност и вештину српску, а тим путем да подиже просвету народа српског (§. 1. Устава).

Чланом Матице Српске може постати сваки ваљан Србин који у благајницу Матичину положи 100 кр. од једанпут или положивши 20 кр. обвеже се, да ће остало у годишњим честицама за идуће 4 године положити (§. 3. Устава).

Инв. бр. 15844.

ПРИЈЕ НОЋИ

Од

Ежа Ловрића

ОСОБЕ:

Анита }
Оскар } супруги
Гавријел, књижевник.
Непозната старица.
Служавка.

Чин се збива у једном провинцијалном граду. Садање вријеме.

Гостиљска соба: раскошни наслоњачи около камина, мало подаље ripoсће, по страни је сто и више столица, негдје у куту етажер с књигама, у близини је орман с великим зрцалима и писаћи сто, на коме су наслагани разни завежљаји и папири; на стијени пар оригиналних слика. Двоја су врата: једна десно, друга лијево, десна су улазна, а лијева воде у остале одаје. Пôд је покривен сагом. Не превлађује никакав стил, а намјештај одаје укусног станара.

Дан је на измаку. Од више се дана спрема непогода. Небо је превучено тешким, пепељастим облаком. Чује се шум вјетра и огња, што у камину букти. Касна је, студена јесен. Свјетлост постепено умире, да се на свршетку чина слегне потпуни мрак.

Завеса се лагано диже.

Анита и Гавријел настављају започети разговор.

Анита: Зашто си се вратио?

Гавријел: Да пепео отпухнем са жеравице.

Анита (као одјек): Са жеравице?

Гавријел: Да, Анита, било ми је одвећ хладно, а знао сам —

Анита (тихо): А знао си. . .

Гавријел: Да ће се жеравица под новим дахом разгорјети, да буде опет топло као некада.

Анита (сањалачки): Као некада!

Гавријел: За зимских сутона, кад те чеках у свом стану.
Анита (као да се отима таласу, што ју хоће понијети у тамно ждријело):
Гавријеле, зашто си се вратио!
Гавријел: Јер иза хладне јесени долази зима.
Анита (замишљено): И осама.
Гавријел: И осама, Анита.
Анита: У твоме је гласу пригушени јецај. Када те слушам, нешто плаче у мени, хтјела бих да се сјетим, али чега? Успомена се отимље и бјежи.
Гавријел: Да нису задњи откуцаји распукнута звона, што по послиједњи пут прате —
Анита: Капсило.
Гавријел: А у њему покојника.
Анита: Без пратње, без нарицања.
Гавријел: Само га носе мрке појаве, чија згрбљена леђа клонуше под тешким теретом.
Анита: Они муче, јер немају што да кажу.
Гавријел: Страх их је за грло сапео и само се чује како лешина о даске удара, јер су њихови кораци неједнаки.
Анита: Јер је тло неравно.
Гавријел: Неравно, а они су уморни.
Анита: Хтјели би избјећи у црно умотаној жени, што им слиједи корак, по корак.
Гавријел: А не виде јој лица.
Анита: Само чују спори, сустали дисај старачких прсију.
Гавријел: Да им је побјећи.
Анита: Да немају на леђима капсило!
Гавријел: А камо?
Анита: Далеко од гробља, макар куда.
Гавријел: И не би их она стигла.
Анита: Не би, јер је она стара, а они су млади.
Гавријел: Онда зашто не бјеже.
Анита: Не смију ради капсила.
Гавријел: Не уздају се, страше се.
Анита: Хоће, да се најприје ослободе терета, тај их тишти.
Гавријел: Хоће, да покопају мртвога.
Анита: Своју прошлост.
Гавријел: Свој терет.

Анита: А затим.

Гавријел: Ако доспију, вратиће се к својим кућама, да мисле и сањају о покопаноме.

Анита: А старица?

Гавријел: Она ће стражарити пред њиховим вратима, чекајући, да на друге дође ред.

Анита: Да их прати.

Гавријел: Да их сјећа на прошлост.

(Станка.)

Гавријел: Анита, све то суновратимо у понор, без осврта кренимо даље. Још се пред нама бијели дуга, широка цеста, а ко зна, да на свршетку не ћемо стићи у наш град.

Анита: Не, Гавријеле, већ је касно.

Гавријел: Касно?

Анита: Јесен није за путовање, јер и ону чистоту, што је преостала, ѝзмрља блато.

Гавријел: Ми ћемо кренути високим, затвореним колима, а њиска мојих жерава одјекиваће весело у јесењу пустош.

Анита: Биће хладно, а пут бесконачан кроз поља, што су други пожели. Сама стрњика и грактање врана! Боље је, да останемо.

Гавријел: Послије јесени процвате опет прољеће, па да видиш узоране њиве, а ти подашном руком сијеш семење за будућу, обилну жетву.

Анита: Послије јесени долази зима, а мени је хладно — хладно — да ми душа у грудима зебе. Треба посјећи пуно дрва из оне наше старе шуме. Сад кола нису за путовање, па њима ћемо довести сломљене гране, што брзо горе.

Гавријел: А пепео?

Анита: Пепео чува жеравицу, што под њима тиња, а трухла се дрва с једне искре разгоре, разиграмте. Лијеп је њихов пламен и мио шум, кад у камину букте.

Гавријел: Дочим вани, около углова куће, завија бура.

Анита: Онда је топло и мирно под кровом, а човјек сажаљева сирота бескућника, што обија туђе прагове.

Гавријел: Ради ноћишта.

Анита: Да се малко згрије, да одахне.

Гавријел (очајно): Да одахне, Анита, јер је уморан од лутања, јер га је снага издала, а руке нису више чиле да издјељају путнички штап.

Анита: О мој Гавријеле, мој биједни Гавријеле!

(Јецајући клоне у његово наручје.)

(Станка.)

Анита: И ништа нисн нашао у свијету?

Гавријел: Ништа до разочарања, осаме и досаде.

Анита: А твоја слава?

Гавријел: Кад људи прибију свог ближњега на крст, онда га вијенцем окруне.

Анита: А зашто си онда отишао?

Гавријел: Жеља за оним вијенцем одбила ме од твог прага. Било је одвише снаге у мојим мишицама, хтио сам да се рвем, да побједим све противнике, али кад ногом стадох на леђа обореног, дошао је други, чили рвач, да ме подасе смота. Да си тада чула плијесак свјетине, Анита! Тај глуни смијех, што се изругава сопственој слабости.

Анита: Зашто се ниси одмах вратио?

Гавријел: Хтједох да у себи надвладам човјека, да једино узвеличам творца, што увијек гине од свога дјела.

Анита: Од свога дјела?

Гавријел: Од свога створења, јер му се свети, јер је само за изабране створена трагика. Трагика или лакрдија, како се схвати.

Анита: Тако ништа није остало.

Гавријел: Јесте, Анита, јесте, — остала је велика, неизмјерна љубав, што смо је ми под пепелом успомена затрпали!

Анита: Оне жеравице?

Гавријел: С којих ћемо пепео отпухнути.

Анита: Да се огријемо?

Гавријел: Да будеш опет моја.

Анита: Као за зимских сутона, кад си ме назвао краљицом својом.

Гавријел: Као некада за зимских сутона.

Анита: Кад уоколо не бијаше ништа чути до куцаја нашег срца.

Гавријел: А тамо за горама разлило се вечерње руменило.

Анита: Одсјев румених пруга пао по снијегу, што се у недоглед бјеласао.

Гавријел: Све бијело — невино —

Анита: Само пламен у нами.

Гавријел: И на западу, Анита.

Анита: Будећи жељу за изгарањем.

Гавријел: Јер огањ журно букти, гдје се рађа и гдје се гаси живот.

Анита: Као у нами.

Гавријел: Обнављајући снагу, што попут бајословне немани са безброј жеља сиже за срећом.

Анита: Као некада!

Гавријел: Као некада, Анита, (клоне до ње), кад те назвах краљицом својом, да ти обујмим дрхтава колена, љубећи твоје руке, твоје мекане руке са ситним смијехуљцима.

Анита: Гдје се гњијезде лакокрили уздисаји — рекао си.

Гавријел: Да нам смаме душу.

Анита: Да нас оцијују.

Гавријел: Да обујме у својој жељи све виђене и просниване љепоте, стјечући у једну недосежну, неодољиву похоту, што или препорађа или уништује.

Анита: Што препорађа.

Гавријел: Носећи нас у вртлогу, гдје се уздах уздахом томи, ужитак ужитком.

Анита: Гдје нема прошлости.

Гавријел: Ни садашњости, јер је љубав вјечност у часу стварања. Дуго је сањала покривена копреном тмине, свјетлост је дошла да је одгрне — и срећа, Анита, што нас царски дарива, кад у њу вјерујемо. Треба само рукама посећи и берба биће обилнија, него што је занос слика. Посегни, Анита!

Анита (с ускликом весеља у коме је пригушен јецај): Узми ме, Гавријеле!

(Грле се јако, страствено, као да желе дочарати причу, кад се прогоњена вила претворила у оршљан, да вјечним зеленилом огрли храстово дебло.)

(На десним се вратима једно крило тихо отвара, да из мрачног оквира изрони згрбљена појава непознате старице. У црни плашт је умотана, само ороњено лице и коштате руке носе у мртвачком блиједилу израз немилосне судбине.)

(Анита се нетом тргнула из загрљаја, а њезине су зенице потамјеле од страха.)

Старица: Обишла сам читаву кућу, никога нисам нашла.

(Анита се грчевито привила уз Гаврijела, коса јој се накострешила.)

Гавријел: Шта тражиш, старице?

Старица: Тражим Аниту.

Анита: Не дај ме, Гавријеле, она ће ме одвести.

Старица: Поћи ћемо до моје куће.

Анита: Чујеш ли?

Старица: Снашла нас несрећа, утопила се Јелина кћи — Марица (пауза). Извукли је рибари у мрежи под каменим мостом.

Анита (врисне): Ах! (затим тјескобно): Хоћеш, да ти помогнем?

Старица: Чула сам, да си мекана срца, а сусједи смо, на прагу твојег дворишта често сједим, кад сустанем. У мене су слабе ноге, али корак по корак, па ипак стигнем. — Сви је оставише. — — Боје се — — а требам помоћи.

Анита: Од мене?

Старица: Јер је мајка сама, и удвоје је лакше — — Јучер сам сусрела своју другу, што попут мене обија туђе прагове и рече ми, да је надошō час покоја.

Гавријел (с ужасом): Не иди, Анита!

Старица: Кад је тако суђено, а брзо ће и ноћ, нико нас видјети неће. Близу је моја кућа. Само за час, да Марици кандило ужежемо.

Гавријел: Не иди, Анита!

Старица: Зашто да не иде, кад је и она млада отишла — далеко — — — а њој је близу, веома близу.

(Старица полако одлази.)

(Анита је непрестано старицу упорно гледала, затим јој ресигновано слиједи.)

(За њима остаје отворено крило, а Гавријел се загледао у тамни оквир врата.)

Гавријел (као да се буди): Отишле су! — (Очајно): Анита, врати се!

(Клоне на ближњу сједалицу.)

(Соба је у полумраку.)

(Чују се кораци, с десна улази Оскар.)

Оскар: Сам си?

Гавријел: Сам.

Оскар: Анита те оставила. Сусрео сам је на кућним вратима, несрећа се збила.

Гавријел: Утопила се Јелина кћи — Марица.

Оскар: Поворка је прошла, донијели је рибари на носиљци. Старица хоће да је сама чува. Пусто се мноштво згрнуло пред њезином кућом, а кад се старица указала сви се разбјегли.

Гавријел: Боје се.

Оскар: Али овдје је тамно, да позвоним по свијећу.

Гавријел: А зашто? Овако је пријатније.

Оскар (иде до камина): И ватра се угасила.

Гавријел (као за себе): Пепео чува жеравицу.

Оскар (тражи по кошару): Ни дрва нема. Молим те позвони, али двапут, да дође служавка.

Гавријел: Да није и она отишла.

Оскар: Није, у дворишту је. Боље позвони, да чује. Осим, ако није отишла на воду.

Гавријел: Или с Анитом.

Оскар: Аниту старица прати. — Преблиједио си, што ти је?

Гавријел: Покварени живци, па на срце дјелују.

Оскар: Да није страх.

Гавријел (срдито): Какав страх?

Оскар: Пред неизвјестним — онако као слутња или савјест.

Гавријел (присиљено): Ха, ха, што теби на ум пада.

(Крило је на десним вратима свећ отворено.)

(Улази служавка.)

Служавка: Добра вечер. Да свијећу донесем?

Оскар: Не — не треба. У котару више нема дрва.

Служавка: Одмах ћу донијети.

(Одлази с кошаром.)

Гавријел (изненада): Биће, да је по сриједи каква љубавна згода.

Оскар (зачуђено): Шта велиш?

Гавријел: Велим, да је љубав по својој прилици узрок, што се утопила Јелина кћи.

Оскар: Тако нешто и ја сам чуо. Да ју је некаква ђуља завела, преварила.

Гавријел: Зашто ђуља! (малне, да није плануо, али једна мисао му угуши бијес): Крива су та проклета романтична вре-

мена, која су се опет повратила. Рек би да људи немају паметнијег посла, нег ли убијати се ради несретне љубави. Дакако, литература!

Оскар: Што да ту улази литература?

Гавријел: Више, но што мислиш. У наше декадентно доба књижевност јаче дјелује на живот, него ли живот на књижевност.

Оскар: Лијепи афоризам!

Гавријел: Какав афоризам, истина, реци.

Оскар: Чудни сте ви људи!

Гавријел: Не разумијем.

Оскар: Сигуран сам, да је тко други осим тебе споменуо истину, да би га исмијао, јер си из начела противник те ријечи, јер ништа не значи, јер је све на свијету релативно, да не спомепем све твоје назоре о том омраженом појму. Рекô би, да је људство формулисало све осјећаје, да је створило законе по којима се равна појединац, да је наметнуло једно мртво слово да буде правилом свакој души, а умјетник анархиста хоће да се врати природи, покоравајући се нагону, што је по њему оплемењен, јер прекаљен на болу! Несмисао! — Ти да си анархиста, човјек без воље, без идеала, што очај и тјескобу настоји затајити лијепом фразом.

Гавријел: Биће, да си у којем дневнику прочитао уводни чланак каквог пропалог литерата. Пропали су литерати изврсни новинари и веома успјело оговарају своје некадање колеге.

Оскар: А ти залуђујеш своје читаоце, што је свакако горе.

Гавријел: Зашто је горе?

Оскар: Јер у све оно, што не вјерујеш, хоћеш да други вјерују, а још је жалосније, што твоје лијепе ријечи могу да увјере лаковјерне, а тих је вјећина. Артизам, зар не? Чујем, да сте морал надомјестили естетиком!

Гавријел: Јер је естетика моралнија од самог морала.

Оскар: Опет један несмисао, о коме сви расправљају.

Гавријел: Што ћеш, кад међу писменим људима има сувише аналфабета, и зато је наш народ деморализован и противник културе.

Оскар: Утјешљиво по вас. А знаш тко су највећи непријатељи умјетности?

Гавријел: Да нису сами умјетници?

Оскар: Дакако, јер сте својим дјелима ударили цијене и то ниске мешетарске цијене, проститујирајући тако звано надахнуће. Барем су за ренесансе наручбе биле од владара, што су располагали ризницом, да не споменем наклоност лијепих жена. А сад којигод обогаћени бакалин може купити дјело најзнаменитијег сликара. Већ стога, господу мајсторе и књижевнике, ко искрено осећа, не може да штује. Несимпатични сте, јер ако сте чему, умишљеност вас води до охолости, до ситних амбиција, а ако сте понизни, сигурно је, да сте рђави умјетници. Па то трговање, те наручбе као код постолара. Не! не — биће, да сам ја филистар — како велиш — али чини се, да вас то изједначује с масом, проти чијој сте превласти, још недавно, окорено војевали.

Гавријел: Посве схватљиво, јер се боримо с непријатељевим оружјем.

(Улази служавка с пуним кошаром цјепаница.)

Служавка: Госпођа није се још вратила, а кренула је непогода, у дворишту је мрачно, да се ни дрвењара не разазнаје, једва сам ово покупила.

Оскар: Је ли Иван довезао дрва?

Служавка: Прокисао је до коже, ено га у кухињи, грије се.

Оскар: Реци му, да не заборави уредити амове, јер ми сутра рано требају кочија. Јеси ли чула?

Служавка: Јесам — разумијем.

(Клекне да отвори враташца камина.)

Оскар: Остави, сам ћу. Јави ми, кад се госпођа врати.

Служавка: Хоћу. (Одлази десно.)

Оскар: Биће паметније, да јуначки потпалим. Блијед си од студени — хладно је!

Гавријел: Баш као у пјесми:

У касну јесен ватра гори,
ал слабо гријe њезин плам —
сви уснули су, умрли су,
крај празног одра остах сам.

Оскар: Стихови — штимунг, а, (иронично) хоћеш рећи, да је пријатније у прољећу. (Забављен је око камина.)

Гавријел (наслављајући под глас):

Узаман пружам руке своје
за утваром и мирним сном,
кад негдје јечи пукло звоно
навјештајући нови слом.

Оскар: Видиш, помогла је твоја пјесмица — гори.

Гавријел: Већ!

Оскар: Кад су дрва суха.

Гавријел: И кад је под пепелом тињала жеравица.

Оскар (бацајући више цјепаница у камин): Видиш, и моју си жену Аниту скоро залудио. Непрестано је замишљена, а кад је разговорна, држи ми читава предавања о животној сврси, рег би да чита твоја дјела.

Гавријел: Анита схваћа, у њe је рафинована и осетљива душа.

Оскар: Глупости! Боље би било, да си је пустио на миру, могла би живјети и без твојих проблема. Јучер је, на примјер, у свему видјела неке назоре о свијету.

Гавријел: У назорима је садржано наше искуство.

Оскар: Да, ако искуством називљеш свој промашени живот. Одвише си блиједа фигура, да би успјешно играо Мефистофела — — Што не, да је горко, кад човјек себи призна, да му је младост улудо протекла. Десет година лутања, безглавна лутања, а било је у тебе снаге. Штета!

Гавријел: Борио сам се.

Оскар: Проти коме?

Гавријел: Борио сам се, да у себи убијем душу, што сте је ви створили, да послије препорођења опет будем дијете, што и најскупоцијенију играчку може да уништи.

Оскар: Аха, разумијем те. — Тај блажени хидалго, што се бори сјенкама, а мисли да су дивови.

Гавријел: Каткада је теже надвладати утвару, него ли дива. Али снажне мишице свему одоле.

Оскар: А тебе није нитко оборио?

Гавријел: Нису се уздали. У осталом, кад се изабрани страшни, треба да тућу душу разболи ужасом, да себе ојача. Човјек је милостив према другима, кад сам треба милости.

Оскар: И тако си убрао ловорову грану — славу — — ту окрпину, с којом омамљујете простоту.

Гавријел: Заједљив си!

Оскар: Како да не будем, кад ми осакатиште понајбољег пријатеља!

Гавријел (присиљено се смијешка): Мислиш!

Оскар: А зар би се вратио у ово наше гњијездо, да ниси уморан — сломљен — — Ниси бирао јела, покварио си желудац, па дошао си, да га лечиш, а којим си именом окрстио ту болест? Да није трагика? Јест, биће најбоље, да је назовемо трагиком. Реци, зашто си дошао?

Гавријел: Дошао сам посјетити старе пријатеље и да хе, хе, (значајно): отпухнем пепео са жеравице.

Оскар: Биће тешко, дуго си пустио, да тиња.

Гавријел: Тко зна, тко зна . . . можда дубоко у пепелу да се нађе још која жива искра.

Оскар: Да разгориш расточени пањ, добро гориво што лијепо пламти, али се брзо истроши, а из њега ни жеравице ни топлине.

(Гавријел се тргне, престрашено гледа према вратима.)

Оскар (мирно): Шта је?

Гавријел: Као да нетко иде, чујем кораке.

Оскар: Није, негдје вјетар с капцима удара.

Гавријел (зграби Оскара за руку): Слушај! (Шуми ватра у камину, а на жарком одсјеву пламена дрхћу сјене по стијенама.)

Оскар: Слаби живци.

Гавријел (љутито): Какви слаби живци, велим ти, да сам чуо нечије кораке, да се није Анита повратила. (Тајанствено): А ако се више не врати!

Оскар: Ако полуди пошут тебе.

Гавријел: Чујеш ли, како вани завија вјетар.

Оскар: Неће је однијети, *близу је кућа.*

(Крило се на десним вратима треском затвори, да од ударца одјекне у читавој кући.)

Гаврijел (завапи у страху): Спаси је.

Оскар: Не ће је олуја однијети, близу је кућа.

(Тишина. Иде до врата.)

Оскар: Они глупаци нису затворили долња врата, све ће вјетар разнијети.

(Опет тишина. Затим ненадано Оскару блијесне јасна мисао, што одавна потајно рије у његовом мозгу.)

Оскар (либи се до Гаврijела и шапће, роneћи му погледом у душу): А зашто се ти страшиш ради Аните? А, кажи!

Гаврijел (избјегавајући његов поглед): Заокушила ме зла слутња ради оне старице. Страх ме је.

Оскар: Страх и слутња дјеца су нечисте савјести.

Гаврijел (блијед и изморен): Зашто ме мучиш, кад није истина.

Оскар (држи га чврсто руком за раме, као да се боји, да ће му побјећи): Шта није истина?

Гаврijел: Да ми је савјест нечиста.

Оскар (вребајући на Гаврijела попут авијерп, прије него ће скочити на плијен): А јеси ли икада у животу из бусије засједао?

Гаврijел: Нисам.

Оскар: Лажеш!

Гаврijел: Не лажем.

Оскар: Пфуј, кукавицо.

Гаврijел: Мрзиш ме ради моје славе.

Оскар: Презирем те ради лоповштина, што си по свијету починио, ради унесрећених.

Гаврijел: Ха, ха, ради жртава. Да није гријеха не би се ни за кријепост знало. Зло је, што вам учитељи утувише у главу, да је живот озбиљан.

Оскар: Ћути. Презирем те ради обитељи, ради старога оца, ради свију. Свуда си покрао туђу срећу, да сагрaдиш своју. Сада, кад си све пожео, вратио си се.

Гаврijел: Да посјетим старе пријатеље и да отпухнем пепео са жеравица, да се други опеку.

Оскар: Глад те неутажива мори, али освета негдје бдије.

Гаврijел (саркастично): Што пламеним очима тјера ужас у мозак.

Оскар: И пријети с оним, што бијаше покопано.

Гаврijел (саркастично): И заборављено!

Оскар: Гдје се повлачи једна дрхтава рука, да те злочина сјети. Све си презрео ради славе, уздајући се у властиту снагу, али дуго не траје младост. Рушитеља затрпавају рушевине.

(На десна врата улази Анита. Прокисла је, вјетар је рашчешљао њезину косу, смотао ју попут лиснате гране, а Анитине је очи прожео ужас.)

Анита: Оскаре, гдје си, никога нема, а тама одасвуд вреба. . .

Оскар: Анита, моја сирота Анита, (милује ју): Сва си мокра, снашла те непогода — дрхћеш!

Анита: Пусти ме, пусти, морам отићи, јер ће иначе старица по мене доћи.

Оскар: Умири се, нико те неће силом одвести.

Анита: Хоће, хоће — ти не знаш какве су њезине очи — не дај ме. Побјегла сам, кад је старица отишла, оставила ме, да чувам утопљеницу. „Ако побјегнеш, ја ћу те опет наћи“: рекла је, кад је за собом затворила врата. Чујеш ли кораке?

Оскар: То је вјетар, Анита.

Анита: Онда је све било мирно, само што је восак капао са воштаница. Читава је вјечност прошла у ишчекивању — — старица се није повратила, већ је олуја растворила врата, да једним замахом утрне све воштанице. Од ужаса сам крикнула и побјегла. Не дај ме — да знадеш какве очи старица има — — Будимо тихи, да нас не чује, мислиће да никога нема, па ће отићи.

Оскар: Отићи ће, да се више не врати, уздај се у мене Анита.

Анита: Чујеш ли, зове ме, пусти ме, пусти. . .

(Хоће да побјегне.)

Оскар: Нитко те неће, када сам ја близу тебе.

Анита (крикне, што је грло носи): А онај тамо!

Оскар: Гавријел је, не бој се.

Гавријел: Анита, зар ме не познајеш?

Анита: Бјежи, само бјежи и немој се никада више вратити. (Према Оскару кажујући на Гавријела): Свему је он крив, лажац. Хтио је и мене преварити.

Гавријел: Анита, што булазниш?

Анита: Међу нами све је свршено. Мрзим те ради оне утопљене и ради свих осталих, што су се у животу твојом кривњом утопили. И Јелину си кћер преварио — убијцо.

Гавријел: Ти не знаш, шта говориш.

Анита: Све ћу му рећи, све, јер је у њега милостиво срце, што покајнику опрашта. Одлази.

Оскар: Видиш, да негдје освета бдије.

Гавријел: Кунем ти се —

Анита (прекида га): Лажеш! Пођи до утопљене и реци старици, да се више к мени не враћа. Сама ћу доћи, *кад сване.*

Гавријел: Не вјеруј, Оскаре.

Оскар: Ћути, јер негдје освета бдије.

(Чује се из даљине глас старице.)

Старица: Анита, Анита!

Анита: Хајде мјесто мене и немој се никада више вратити. Реци старици, да ћу сама доћи, кад сване.

(Гавријел бјежи на десна врата.)

(Тишина. У соби је све гушћи мрак.)

Оскар (води Аниту до фотеља близу камина): Овако — — како су хладне твоје руке.

Анита: Као у утопљене. Старица је хтјела да је пољубим, а ледене су биле њезине усне. (Страх је мине.) Кад жижак догори — рекла је старица — онда се на нашу душу слегне мрак, а на тијело лед.

Оскар: Пусти је, она је отишла с другим пратиоцем.

Анита: А ако га остави, ако се поврати.

Оскар: Не ће, она се два пут не враћа.

Анита: Је ли далеко отишла?

Оскар: Далеко, преко моста.

Анита (у нади): А тамно је, у ње су слабе очи.

Оскар: Старица знаде свој пут.

Анита: А ми?

Оскар: Ми га још тражимо. А сада буди мирна, све ће проћи, да буде опет лијепо као некада. . .

Анита (блажено): Је ли да хоће.

Оскар: Хоће, Анита. Већ и вани вјетар попушта. Бдијмо у ишчекивању, да огране сунце.

Анита: Да се облаци разиђу.

Оскар: Да се над тамом прелије лазур ведрине.
Анита: Као некада.
Оскар: Као некада за пролетних вечери, кад би на небу тражили звијезду нашу.
Анита: Што сјаје, кад умире и кад се рађа дан.
Оскар: Вечерњача!
Анита: Даница!
Оскар: Тек је прамен магле застрло њезин сјај, што ће се расплинути чим непогода прође.
Анита (тихо): Непогода! . . .
Оскар: Која је хтјела, да у један мах разнесе, што смо послије дуго година саградили.
Анита: На пијеску.
Оскар: Анита!
Анита: Не питај.
Оскар (шаптом): Реци, је ли истина!
Анита: Није — отишао је.
Оскар: Он?
Анита: Не питај, касније ћу све рећи, кад будемо сами, потпуно сами — ако се више не врати.
Оскар: Он је отишао, да нас остави саме.
Анита: А мртвог, што је оставио, треба да покопамо, а с њим и звијезду нашу.
Оскар: О не, Анита!
Анита: Јест, Оскаре, ми смо гробари. . .
Оскар: Туђе среће, а не наше. Без осврта кренућемо даље.
Анита: Да заборавимо. Далеко — далеко — кроз поља, што други нису пожели, да наша жетва буде обилнија.
Оскар: А над жетвом само сунце.
Анита: Што залази, да огране.
Оскар: Што и облаке прекаљује у злато.
Анита: О Сунце! (Клоне Оскару на крило. Милују се. Мрак је у соби све гушћи и гушћи.)

(Станка.)

(Затим Анита устаје мирно, блиједа је, на њезином је челу сјена једне злослутне мисли.)

Анита: Сада идем.
Оскар: Камо ћеш, Анита?

Анита: Далеко — далеко — (Показује на лијева врата, на њеним уснама кривуда страни посмијех): да дочарано проснивам, а ако она дође, реци јој, да ме нема, да сам отишла. Дођи! Дођи, да ми заклопиш веђе... (Тргне се.) А старица?

Оскар: Отишла је с пратиоцем преко моста.

Анита: Није, — није, — она ће се вратити прије него што сване.

Оскар: Неће, Анита, јер знаде, да ја чувам твоја врата.

Анита: Као некада.

Оскар: Као некада, да твоји санци буду мирни.

Анита (с боним осмијехом на уснама)! Ходи!

(Одлазе на лијева врата, на десна скоро у исти час улази Гавријел.)

(У соби је мрак, тек који кратки одсјев ватре, што се у камину гаси, бўди по стијенама дуге сјене.)

Гавријел: Никога нема. (У тишини чује се како тешко одјекују његови кораци.) Мир се слегао иза олује. (Иде до камина.) И ватра се у камину гаси. Чекаћу. (Мине један дуги час.) Страх је бојазан пред непознатим. Појављују се приче из дјетинства, што их бака у сумраку причала. (Прислушкује.) Чекаћу.

Оскар (Улази десно): А вратио си се, савјест — је ли?

Гавријел: Хтио сам ти поново рећи, да није истина....

Оскар: И зато си се вратио!

Гавријел: Да те умирим.

Оскар: Да себе умириш, јер се бојиш.

Гавријел: Не, Оскаре. Дошао сам ради ње, да је без разлога не мучиш, јер је све измислила — све — велим ти. Знам ја што је сумња — гризе, гризе, а безпомоћан си! — Из ње ужас говори, све је измислила. Она је ћутљива, слаба. Сањалачка нарав! Створена, да у затишју обитељске среће обдари друга љубављу и задовољством. И мене би таква жена могла да препороди — хе, хе! Што не, чудно! (Мална станка.) Њој треба његе — свему је крива старица и утопљеница, па да се ослободи мисли о смрти, изнашла је другу гору покору. Хтјела је, да је мучиш, да тај нови бол умањи муку оног првог. Зар не, да је јасно. Знам ја људску душу. (Лукаво.) Хе, хе! Гдје сам оно остао! — да, њој треба његе,

неизмјерне љубави. Зар не? Али зашто мучиш, ако ти досађујем, одмах ћу отићи.

Оскар: А зашто би отишао?

Гавријел: Право имаш, још само неколико ријечи. Хтио сам ти уз пут јавити, да ја сутра одлазим; стога се, случајно пролазећи мимо твоју кућу и навратих к теби. Не баш стога, али као да је то био главни узрок. Мислио сам, с једним ударцем убићу двије птице, тако нешто — хе, хе! Настојаћу, да се већ сутра одвезем поподневним влаком. — Примио сам ненадане вијести.

Оскар: Већ сутра, није могуће.

Гавријел: Зашто да није могуће, ако до сутра удесим своје послове, у осталом дан више, дан мање.

Оскар: А да те страх не тјера.

Гавријел: Страх!

Оскар: Пред осветом.

Гавријел: Јест, Оскаре. Свете се на мени гријеси младости. У тебе је велико, племенито срце. Да сам срећом и ја више љубио. Јутрос сам примио писмо једне дјевојке, коју сам унесрећио, као и свог оца и обитељ, можда и без своје кривње, тко би знао. Хоћу да барем ту жртву спасим, да је један пут отмем удесу, што се са мном игра. Благодатно је кајање! — Њу сам заволио, кад још бијах непознат. Тада ме је нужда мађухински прогањала, а да није било ње, био би цркао од глади. Све ми је она дала, увела ме у друштво, у књижевност, у упливне кругове, а кад су ми попарасла крила одрекох на најгњуснији начин њезине љубави. Побјегао сам с једном пјевачицом, што је посве слабо пјевала. Зар не, да сам гњусан — подао! С пјевачицом! За неколико дана, расух више хиљада, управ ме је накладник исплатио, а рођеном оцу ускратих незнатну припомоћ. Гади се, је ли! А ипак нисам рђав. Својим пријатељима нисам ни најмању ствар нажао учинио. Промисли, гризе ме савјест, што сам још као гимназиста ашиковао с твојом Анитом; разумије се, давно прије, него што је тебе упознала. Хе, хе!

Оскар: Како подло и лукаво вараш.

Гавријел (очајно): Шта, још ми не вјерујеш! Не мучи ме. Доста ме је живот казнио — сломио. Под ногама ми одмиче тло, а пуно је рушевина на мојим слабим леђима, да не подлегнем. Славу, ту шупљу славу уништио бих, задавио бих, да могу, јер се мој зао удес под њезином кринком скрива. Сит сам лажи — пренављања — да ми је среће, само мало среће — мало мира, да одахнем, да опочинем. Је ли, да ми вјерујеш, да оно није истина.

Оскар: Желиш ми избјећи, а?

Гавријел: Хоћу, да закопам своју прошлост, своје прљавштине, а ти ћеш ми помоћи, јер си добар, поштен. Смилуј се!

Оскар: Пфуј, кукавицо. Најгору би срамоту и злочин на душу узео, само да превариш мене.

Гавријел: Кунем ти се!

Оскар: Касно је, она ми је све признала.

Гавријел: Њу страх мучи, не вјеруј јој —

Оскар: Све ми је признала.

Гавријел: Лаже.

Оскар: Признала ми је, да си је ловио, али да је раздрла нити твоје паучине. „Хтио ме је завести — рече — обећањима, клечао је преда мном љубећи скут мојих хаљина“. (Шаптом.) Превијао си се попут црва под њезином ногом. Отјерала те је из ове собе више пута и забранила ти, да се вратиш. Кад је хтјела, да се мени потужи, јецао си, молећи је за опроштење. (Све ближе к Гавријеловом лицу.) Кад мене није било поткупио си собарицу, да те пропусти у њезину собу. Хтио си, да с тобом побјегне, да ме остави. Пасјом шибом опшинула ти је лице, јер си покушао, да је загрлиш.

Гавријел: Лаже, она је била моја...

Оскар: А! Твоја! Дакле сам те уловио! (Мукло.) Да, — била је твоја! — То сам хтио да сазнам, — уљо!

(Зграби га шаком за прси, али се у исти трен чује из даљине глас.)

Глас: Анита, Анита!

Оскар (клоне му рука): Дошла је. Чекај! (Нестаје лијево.)
Глас: (Изближе.) Анита, Анита!

(У соби је потпуни мрак. Чује се страшан врисак Оскара.)

(Гавријел се савио као да чека задњи смртоносни ударац.)

Старица (улази, па угледавши Гавријела): Трчите, бацила се низ прозор. . .
Гавријел: И она — и она!
Старица: Утопљеница позвала је к себи. И мртви нерадо самују.
Оскар (укаже се на вратима, у руци му свијетли самокрес): Гавријеле!
Гавријел: (не миче се окамењен од ужаса. Куша говорити, али га глас издаде.)
Оскар (Тајанствено): Гавријеле, — рекао сам ти: освета бдије.

(Чује се праска.)

(Станка.)

Старица: Сада бјежи, јер те Анита чека, да јој склопиш очи.

(Оскар изчезне на десна врата попут сјене.)

Старица (иде до камина): Сви су отишла — угасила се ватра, биће пепела, штета за жеравицу.

О НАУЧНОМ ДУХУ У ПРОУЧАВАЊУ КЊИЖЕВНОСТИ

ОД

ДРА УГРИНА НЕТРОВИЋА

Књижевна критика у Француској налази се данас при крају своје бриљантне каријере. Она која је некад била засебан књижеван род и имала читаву плејаду сјајних представника (Сент-Бев, Сен-Марк Жирарден, Пол де Сен-Виктор, Монтеги, Шерер, Тен, Барбе д' Оревили итд.), данас има свега Жила Леметра и Емила Фагеа, који, ако још нису напустили своје позиције, држе их једино по закону инерције. С једне стране новинарство са свима формама своје критике (репортажа, реклама, интервјуи итд.), с друге стране правац који су књижевном испитивању дали Гастон Парис и његова школа, главни су узроци нестанку некадашње књижевне критике и у исто време они представљају видове у којима се она данас јавља.

Остављајући на страну новинарство и облике које је ту узела критика, ми хоћемо да говоримо овде само о оном другом виду њене трансформације за који смо рекли да је створен под утицајем историјских и филолошких студија, наиме, о данашњем начину проучавања књижевне историје и о методама који су ту примењени. Сва активност млађих француских књижевних историчара и у њиховом часопису *Преглед француске књижевне историје* (*Revue d' Histoire littéraire de la France*) и у докторским тезама последњих година, упућена у том правцу, дала је врло плодне резултате, и још нешто више, створила је нов дух и нове навике у проучавању.

Улога коју су у том преображају књижевне критике у књижевну историју играли француски универзитети, за-

служује нарочиту пажњу. Може се рећи да је тај преображај заиста добио ширине тек оног дапа када је стара литерарна метода у настави књижевпости, која је спремала књижевне критичаре замењена новом, која ће спремати књижевне историчаре. Ова стара метода, као што је познато, ишла је за тим да негује књижевни укус, да анализше књижевне лепоте, да развија ораторски дух и способности апстрактног логичног мишљења, да упућује у вештину писања, другим речима, у њој се више обраћала пажња на то да идеје буду ингениозне и интересантне, да су лепо и убедљиво казане и развијене, него да буду верификоване, да буду истините, тачне и подупрте фактима.

Нова, позитивна књижевна метода, међутим, не иде за тим да научи ђаке да говоре и пишу него да познају и разумеју дела, не тежи за тим да развије укус него за тим да развије смисао за истином, да покаже пут како се до ње долази, и да створи навике научног, методичног истраживања. Због тога су прецизност и критичност у прибирању факата и њиховој класификацији замениле фине и занимљиве, али фантастичне и комотне конструкције духа. Један књижеван текст служи данас ђаку који проучава књижевност као „објект за проучавање“: њему је циљ да дође до потпуног разумевања садржине и облика, у историјској и моралној средини у којој је текст попикао. И при том проучавању једна варијанта неколико стихова из Расинове *Федре* обавестиће га више о Расинову стилу но читава једна расправа. Лафонтенова оригиналност изаћи ће му нај јасније пред очи кад упореди једну живу Лафонтенову басну са сувом причом његових класичних модела. Духовна способност која се на овај начин стиче јесте тачност: она није ништа друго до интелектуално поштење.

Тако радећи, позитивна књижевна метода полази с тога гледишта да је од мање важности дати ученицима готове резултате до којих је дошла наука него показати им путеве којима је ишла да до њих дође, методе које је при том употребљавала. Нема сумње да је њено гледиште оправдано. Јер човек не може никад научити све резултате, али он може нешто више: може научити метод којим се долази до њих, и по потреби сам доћи до њих. Није дакле важно знати само да ствар стоји тако и тако, него треба још и

разумети због чега она стоји тако, како се дошло до тога, треба знати како се ствара једна научна истина, треба знати услове под којима се долази до ње, знаке по којима се она дâ распознати.

*

Кад би том овде било место, могло би се показати да настава књижевности код нас стоји, у том погледу, још на једном степену ниже. Док је у француским лицејима књижевна настава бар једна интелектуална гимнастика, логична култура духа и развијање литерарних способности код ученика, дотле наша гимназијска настава почива сва на памћењу, на памћењу речи (имена, датума, дефиниција); она је сва вербална, механична. У место да ствара и развија способности код ученика, она терети и замара памћење. Међутим, ствар је јасна и проста: није важно набити памћење, сипати у главу као у левак ствари које жртва прима инертно, него је важно формирати дух: пробудити га, оживети га, навићи га да сам прави напор, да обраћа пажњу, да посматра, да тражи, да даје себи рачуна о стварима које види, које прочита, које доживи. Има нешто што је важније него знати, то је разумети. Без овога и нема правог знања. Оно што се зна да се заборавити, али оно што се разумело ако је ишчезло као знање, остало је као једна стална духовна способност, као навика личног напора, самосталног посматрања и размишљања. Настава књижевности не сме дакле ићи за тим да нам даје, ако тако могу рећи, учене папагаје него има да ствара свесне људе. За то треба ђаке у гимназији метнути, пре свега, у непосредни додир са текстовима, са књижевним делима (остављајући универзитету да их он доцније упути у сам научан рад), а не да се деси оно што данас често бива, да они о делима говоре само по чувењу, мислим по оном што су прочитали у уџбенику.

*

Али вратимо се нашем предмету. Све ово што смо рекли не значи да књижевна критика, како се обично разуме и практикује, нема свој интерес и свој смисао. Они леже у самој њеној природи, и то јој никаква нова метода не може одузети. Она се оснива, као што је познато, на

укусу и цени књижевна дела према задовољству које нам пружају. И заиста ништа није природније него мерити дела према том критеријуму, и, шта више, желети би било да сваки читалац буде један такав критичар који *уме* да чита књижевна дела и који даје себи рачуна о својим уживањима при читању.

Само, таква критика заслужује нашу пажњу управо онолико колико је интересантна личност онога који пише, независно од онога о чему пише, — као што заслужује нашу пажњу свака искрена, лична манифестација талента. Јер никако није могућно видети у изразу критичаревог укуса (пошто у ствари на том почива његова „критика“) један критеријум општије вредности, један научан метод којим се може доћи до истине. Све што бисмо имали права да закључимо на основу једне такве критике то је, да критичар припада извесној фамилији духова, истој, сродној, или различној од фамилије духова којој припада писац.

Али ићи даље, видети у том личном „утиску“ нешто опште што се намеће свима, нама васпитаницима модерних егзактних метода то није могућно. Ми тражимо резултате мање личне, мање произвољне; ми хоћемо да применимо методе строже и сигурније него што су методи који се оснивају само на укусу и утиску.

И моја је намера да овде изложим и претресем методе којима се данас служи књижевна историја, пошто претходно изнесем, укратко и без дискусије, како се до њих дошло, то јест њихово постепено формирање, прецизирање и учвршћивање, фазе кроз које су они прошли откако је критика изишла из ораторске неодређености и апстрактне логике догматичарâ и „есејистâ“ и постала оно што је данас.

*

Историјска критика води своје порекло, може се рећи, још од Ренесанса. Доцније, у XVIII веку, зна се какав је значај дао Монтескије (у свом *Есеју о узроцима који могу утицати на духове и карактере*) теорији средине, на којој у ствари почива историјска критика. Тако исто познато је да је и Волтер, да не говоримо о мањим, у свом

делу *Век Луја XIV*, промене у књижевном укусу везивао за политичке промене. Али за све ово време историјска критика нити је јасно имала пред собом свој циљ, нити су јој стајали на расположењу путеви да до њега дође. Тек почетком XIX века она постаје свесна свога задатка и, захваљујући целом току ствари, и методи којима се она служила постајали су све савршенији.

Прве одређене формуле новог програма налазимо код Госпође де Стал, на првој страни њене књиге *О књижевности посматраној у њеним односима са друштвеним установама:* „Моја је намера, вели она, да испитам какав је утицај вере, нарави и закона на књижевност и какав је утицај књижевности на веру, нарави и законе. . . . . Изгледа ми да нису довољно анализани морални и политички узроци који мењају дух књижевности". Или мало даље: „Посматрајући карактеристичне разлике које се налазе између талијанских, енглеских, немачких и француских списа, држала сам да могу да докажем да су политичке и религиозне установе много допринеле овим сталним разликама".

Као што се из ових наведених места да видети, Госпођа де Стал још није рекла да је књижевност израз друштва, али је она довољно указала на односе и везе које постоје између књижевности с једне стране и нарави, вере и друштвених установа с друге стране. Она је на то била доведена сасвим природно, проучавајући стране књижевности и тражећи да објасни разлике које постоје међу њима. Тако је, на пример, проучавајући Немачку, покушала да покаже колико је немачки карактер утицао на немачку књижевност. Само, треба одмах рећи, и њено знање немачке књижевности и њено познавање уопште целокупног немачког политичког и социјалног живота, било је сувише опште и површно да би везе које је она постављала између књижевности и живота биле сигурне и тачне.

Исту идеју, само више или мање прецизну, наилазимо у исто доба и код Гизоа, и код Кузена, и код Вилмена, и код Патена, и код Стендала. Може се рећи, без претеривања, да је она била у ваздуху тога времена.

Ми не можемо улазити овде у појединости, али цела осма „лекција“ Кузенова *Увода у Историју филозофије* није ништа друго до развијање и објашњавање идеје да средина ствара човека: „Ко је међу вама онај који мисли, пита Кузен, да земља у којој живи, да ваздух који дише, да планине и реке које га опкољавају, да клима и сви утисци који отуда долазе, једном речју, да му је спољњи свет равнодушан и да не врши на њ никакав утицај?... Мислите ли ви, и је ли когод икад мислио, да горштак може имати исте навике, исти карактер, исте идеје као човек из равнице или као поморац?“ Или мало даље, у десетој лекцији, налазимо исту идеју, само овога пута примењену не више на обичног човека него на великог човека: „Привилегија је великог човека да представља боље но иједан његов савременик, идеје свога времена, његове тежње, његове интересе, његове потребе“.

Патен је био још прецизнији у свом уводном предавању које је држао на Сорбони 21 фебруара 1833: „Да ли нас уметничка дела, чак и највиша, интересују и везују за себе само за то што одговарају законима лепога? Без сумње, не: она нас интересују још и за то што су у присној вези с духом који их је створио, с околностима у којима су никла, с отаџбином пишчевом, с временом у ком је он живео, са обичајима, установама, догађајима који су утицали на његову мисао и чији је израз она постала“. Другим речима, Патен неће више да цени дела сама за себе него хоће да их посматра у вези са средином у којој су постала.

Али са свима овим „историјским критичарима“, и са Госпођом де Стал, и са Кузеном, и са Патеном, ми смо више на разматрањима, на погледима, на теорији, у најбољем случају на интересантним опажањима, али још не на прецизној примени историјске критике. Вилмен је први покушао да осветли и објасни једно књижевно дело њом. Али, када и њега погледамо из ближе, није ни он то урадио са оном прецизношћу и тачношћу које једино дају смисао и значај овој методи и допуштају јој да дâ све своје резултате. Везе између друштва и књижевности биле су код њега сувише лабаве, и њему су историја и биографија више служиле на то да начине његову критику

интересантном и живом него што су доприносиле истинском разумевању и објашњењу књижевног дела.

Са Стендалом је био готово исти случај. Једна од његових главних идеја, којом су прожета сва његова дела, јесте идеја о утицају средине на човека. *Увод у историју сликарства у Италији*, *Расин и Шекспир*, садрже целу Тенову теорију. „Треба увек тражити, вели он у овом последњем делу, објашњење споменицима у обичајима народа који су их подигли. . . . Један Наполеонов генерал тражи у позоришту друга узбуђења него што их је тражио један отмен човек са двора Луја XIV.“ Али и код Стендала као мало час код Вилмена, ово су више биле занимљиве појединости које су имале да оживе излагање него што је то био један метод истраживања.

Због тога се може рећи да ми ни са Вилменом ни са Стендалом нисмо још добили праву, строго примењену историјску критику.

Тек је Сент-Бев, уносећи биографски метод и на тај начин трансформишући донекле историјску критику, њу први у исто време и применио као што треба. Проучавајући реалног човека, он је помоћу њега направио мост између друштва и писца, који је досад недостајао. Јер, доиста, код њега није више реч о неодређеном и општем типу човека него о једној реалној личности која је живела, кретала се, разговарала, коју је он видео, по сопственим речима, код куће, са њеним начином живота, са њеним навикама, коју је он везао за земљу, за свакидашњицу, речју, коју је он оживео. На тај начин, он је увео у критику, поред психологије и физиологију, и радећи на оном што је сам назвао „природном историјом духова“, може се рећи да је он први покушао да примени на критику принципе природних наука.

Али се на томе није остало. Тен је својим теоријама о главној способности (la faculté maîtresse) и о раси, средини и моменту, проширио ту примену природних наука. По њему, као што различни органи једне животиње чине целину и зависе једни од других, тако и различне способности код једног човека стоје у међусобној зависности. Тако исто он је видео, — оно што су у осталом видели и други пре њега, — да су и сви делови једне епохе

солидарни међу собом, да образују једну органску целину, да све зависи од свега, и да се, према томе, једно дело не може разумети ако се одвоји од осталих дела и уопште од осталих манифестација културног живота. Због тога се он није задржавао само на пишчевој биографији него је проучавао још и његово време, његову средину, његов народ, његову расу — оно што су неки назвали „пресије споља".

Као што смо ми мало час наговестили и као што се у осталом види и из самог нашег досадашњег излагања, Тен овом теоријом није у ствари донео ништа ново: он је само средио и прецизирао оно што је пре њега било разбацано и недовољно одређено. Ми овде нећемо дискутовати саму теорију, само ћемо рећи ово поводом њене примене: ако је Тен успео да из тих наговештених истина које су лежале растурене пре њега створи једну теорију, она више није била тачна у том новом облику који јој је он дао, и нарочито, он је није применио са свом оном гипкошћу, са свом оном брижљивошћу, стрпљивошћу, тачношћу које су неопходне ако се хоће да та теорија буде плодна. Пре свега, и не улазећи дубље у критику, он је ишао дедуктивним путем у место да је ишао индуктивним: полазећи од унапред утврђених идеја, он је, нашавши у документима оно што му је требало и онолико колико му је требало да их потврди, изводио из њих последице које је хтео. Он је, на тај начин, примењујући математичке процедуре на критику, полазио оданде где је требао тек да стигне.[1])

Бринтјер је, својом *Еволуцијом књижевних родова*, учинио последњи корак у примени принципа природних наука: он је пренео из природних наука у књижевност Дарвинову теорију еволуције, примењујући на развитак књижевних родова законе који владају у развитку животињских фела. Због тога он је био принуђен да нарочито проучава утицаје које књижевна дела врше једна на друга, било да служе као угледи за којима се иде, било да служе

---

[1]) Ми смо покушали, у својој докторској тези (Taine historien littéraire de la littérature française), да покажемо шта је дала на делу, примењена на француску литературу XVII века, Тенова теорија.

као примери против којих треба реагирати. Остављајући и овде ван дискусије саму теорију, једно је несумњиво, што треба истаћи: Бринтјер се овде приближио *писцу*, од кога су се били удаљили и Сент-Бев и Тен, први проучавајући човека, други проучавајући средину, обојица занемарујући, више мање, само књижевно дело, чијем бољем разумевању и објашњењу, напротив, треба једино и да служе и биографски и историјски метод.

*

Захваљујући целој овој еволуцији, књижевна историји није више оно што је некада била: речник имена, нарочито речник имена великих људи, који штрче у њој, усамљени, независни, необјашњени и необјашњиви, без икаког додира са средином у којој су никли, без икаке везе са онима који су им претходили и са онима који су дошли за њима, речју, сасвим ван општег тока којим се креће целокупан живот. Данас је њој познато да књижевне револуције које врше ти велики људи нису тако нагле као што изгледају на први поглед: да су се оне припремале у душама и духовима савременика и претходника много раније но што су избиле на јавност у делима великих људи. „Од десет овација, вели негде Балзак, којима су поздрављени десет славних људи, девет припадају узроцима који су страни слављенику".

Да би избегла сличне неправде, књижевна историја данас иде затим да изложи, тачно и прецизно, развој, живот књижевности и да у њеној непрекидној еволуцији обележи места која припадају великим делима, али не занемарујући при том ни дела мање вредности, чија би слава код савременика често била неразумљива, ако их књижевна историја овако схваћена не би поставила у њихову средину и у њихов моменат. Идући више за тим да објасни књижевне појаве но да над њима изриче пресуде, овако схваћена књижевна историја једино је кадра да уведе релативну књижевну правду при оцени појединих дела. Као што има, рекосмо, дела безначајних која су једно време могла бити популарна, тако исто има дела сасвим осредње вредности која су играла одсудну улогу у развитку једног књижевног рода, и то је могућно објаснити само тако ако ми метнемо свако дело на своје место.

Због тога књижевна историја у место да испитује једно књижевно дело изнутра, помоћу укуса, испитује га с ноља, помоћу библиографије, критике текстова, помоћу минуциозног истраживања извора, датума, дела која су му претходила, тражећи на тај начин мање његову апсолутну естетичну вредност него његову релативну историјску вредност. Најбоље и најмногобројније докторске тезе последњих година биле су монографије, или само студије једног дела, увек пуне текстова и факата, са закључцима врло опрезно изведеним.

Чак је, због тога, и сам план теза измењен. Док је до сад био обичај кад су се радиле монографије, проучавати одвојено, једно за другим, живот и дела једног писца, дотле се сад проучава рад паралелно са животом и на тај начин одмах објашњује њим, јер дело није више ништа друго до један догађај, факат из тога живота.

Тако схвативши књижевно проучавање, и примењујући у њему строге методе историјског испитивања, књижевна историја се труди да постане, у колико је то могуће, једна наука о књижевности. Као што је познато, сав прогрес у наукама почива у ствари на брижљивом проучавању појединости. Књижевна историја, као што ћемо мало час видети говорећи о њеним методима, има данас сличну амбицију. Нема сумње да Тенов систем није у стању да објасни велика дела; у њима ће увек остати елемената који се неће моћи свести на спољње утицаје и који су баш оно што чини битно обележје тих дела. Али, с друге стране, у њима има и извесних заједничких елемената и извесних сталних комбинација, и књижевна историја ставила је себи у задатак да детаљно проучи све те многобројне акције и реакције које нам објашњују постање једног дела. Она се више не задовољава да обележи само главне етапе кроз које је прошла људска мисао, она хоће још да покаже све оне кривудаве путеве којим је она ишла и све оне силе које су је при том водиле.

Књижевна историја која ће се на овај начин једног дана створити биће осетно другчија од досадашње књижевне историје. Ова је сувише субјективна. Ми је пишемо као да је она створена једног дана, наједанпут, уместо да смо присуствовали, из дана у дан, њеном лаганом поста-

јању, уместо да смо прешли заједно с њом, корак по корак, цео пут којим је она ишла, речју, у место да смо је изложили онако како се она доиста стварала. Да смо тако радили, у њој онда не би више била реч о нашим судовима него о путевима којима смо ишли да бисмо дошли онде где се налазимо данас. То би била у исто време историја књижевног укуса: из ње бисмо дознали узроке и законе променама у укусу, узроке појави једног новог укуса, нестанку једног старог; њом бисмо објаснили еволуцију књижевних родова и трансформације идеје о лепом. Из ње бисмо, најзад, видели шта је човек метао од себе у своје књиге а шта од своје средине, како су оне биле примљене, какав су утицај вршиле, како су савременици у њима себе видели итд.

Досадашња књижевна историја, хипнотисана, ако тако смем рећи, великим људима, била је принуђена занемарити један знатан део књижевног живота. Слика књижевности коју добијамо данашњим начином проучавања, много је живља, колорисанија, ближа правом стању ствари и истинском животу него што је била досадашња. Али да оставимо на страну то, као и ону релативну књижевну правду о којој смо мало час говорили и која се једино на овај начин да постићи, има још нешто: занемарене појаве доприносе много од своје стране и бољем разумевању великих дела, па било да су те занемарене појаве књижевне, политичке, моралне или социјалне природе.

Едм Шампион је недавно помоћу историјских обавештења осветлио многа нејасна места у Монтењевим *Есејима*, која су била очајање филолога, и помоћу историје успео да објасни све оне промене у тексту које су претрпела прва издања *Eceja* [1]) Или да узмемо, у истом реду идеја, један случај који се десио у наше дане, пред нашим очима, мислим на улогу коју је Драјфусова афера, један политички догађај, играла у француском књижевном животу. Ко би, запемарујући њу, могао објаснити нову ориентацију једног дела јавног мњења или оних књижевника који су дотле били ван политике. Књижевна историја, дакле, о свему мора водити рачуна и свему дати

[1]) *Edme Champion, Introduction aux Essais de Montaigne.*

своје место: и страним утицајима, и историјским и политичним околностима, и општим струјама културног живота, једном речју свему што ма на који начин утиче на развој књижевности, или доприноси што бољем осветљењу књижевних дела васпостављањем атмосфере у којој су она поникла. Али као што смо рекли да она треба да бежи од реторике, од литерарних кулета, од бриљантних али химеричних конструкција духа и имагинације, тако исто она треба да избегава и празну, ташту ерудицију која ничем не води, која показује само пишчеву „ученост“ или која задовољава само нашу радозналост.

Али да узмемо један пример: претпоставимо да је реч о монографији једног писца. У том случају треба најпре почети скрупулозним истраживањем и критиком докумената, свију докумената, проучавањем фрагмената, рукописа, почетничких радова, да бисмо помоћу њих осветлили главна дела. Затим би требало проучавати писце и дела другога реда да бисмо њима уоквирили и објаснили нашега писца, и везали га за друге; потом бисмо везали дело за живот, читали бисмо га помоћу биографије и психолошких докумената; затим бисмо га везали са средином, са општим струјама идеја и осећања његове епохе и испитали бисмо како је било примљено код публике којој је било намењено. Најзад бисмо посматрали књижевност као једну од великих манифестација људске активности, као једну од оних форама у којима се изражава у сваком веку унутрашњи живот човечанства, и питали бисмо се колико је књижевност од своје стране допринела да ми променимо идеју коју имамо о свакој етапи цивилизације, јер се у књижевности као и у свакој другој уметничкој манифестацији делом огледа, делом допуњује слика коју смо створили о једној епоси према њеној историји, њеним установима, њеним наравима.

Шта више, допуштено је рећи са Гастоном Парисом да од свију факата који сачињавају историју најпоучљивији су они који спадају у књижевну историју, мислим најпоучивљији за познавање психологије једног народа, — под условом, наравно, да се та историјска психологија ради са минуциозном тачношћу и строгим методом. Књижевна су дела непосредни изрази душе и откривају нам боље

ту душу помоћу речи него сви други културни споменици. Довољан је каткад један стих, једна реч да нам открије неслућене хоризонте о начину живота, о начину мишљења и осећања једног народа или једне епохе.

Но то није све. Треба још знати границе у којима се креће једна метода, ван којих она није више тачна, њен домашај. Тако, на пример, кад је реч о биографском методу, не треба идентификовати човека с писцем. Писац *Пола и Виргиније*, судећи по делу, изгледао је добро и осетљиво срце: човек Бернарден Сен-Пјер био је један себичњак. Напротив: неумитни Босие из *Беседа* био је један врло питом човек; неузбудљиви аутор *Госпође Бовари* био је једна страсна природа.

Али није довољно само одвојити уопште човека од писца, има још нешто више и нешто друго, нешто компликованије, што тражи исто толико такта колико и знања. Треба имати на уму да ни лудост, ни мане, ни пороци чак једнога писца нису разлог да човек осуди његово дело. Треба се питати какве је здраве и паметне идеје изразио овај поремећен или порочан човек, и нарочито, какав је смисао публика дала његовим делима, шта је она у њима видела. Публика је врло равнодушна према пишчевој личности и тумачи једно дело према себи и својим потребама а не према писцу и његовим намерама. Она на тај начин поправља књиге, избацујући из њих оно што не може да прими у себе, каткад оно што је најбоље у њима, други пут оно што је најгоре. Због тога се може десити да болесне црте у карактеру једнога писца, чак и ако су врло видљиве у његовим делима, заузму врло мало место у историји његова утицаја. Русо је био послао своју децу у завод за нахочад, али је он научио друге људе да воле децу. Тако је исто у историји као у књижевности. Ми можемо сматрати Јованку од Арка као видовиту или као луду, али то не значи ништа да смо ми тим оценили њу, или њен рад. Допустимо да је она била видовита, али утицај који је она вршила на туђе душе био је здрав и нормалан.

Најзад, има још нешто. Да се исцрпе све оно што садржи једно дело, и с друге стране да се ухвати релативан значај једне идеје, једног осећања, једног израза, није довољно осветлити дело само помоћу средине у којој

је оно никло, мерећи домашај његова утицаја и степен његове хармоније са духом публике према броју и датуму његових издања. Треба ићи даље: треба испитати судбину тога дела у току времена и изнаћи шта се у њему допадало а шта се није допадало у појединим епохама. И онда ће се, из тих промена у књижевном укусу, видети још и то, да оно што се обично назива чистом естетичком оценом садржи у себи многобројне елементе социалне природе.

*

Питање је још само, да ли данас историји књижевности стоје на расположењу начини да изврши једно васпостављање књижевне прошлости као што је оно о коме је досад била реч. Ко је год пратио активност с којом се она развијала у последње време, тај зна да су ти начини данас многобројни и сигурни, и ми смо имали прилике да их поменемо.

Тачан датум једног књижевног дела, прецизан однос између дела и пишчева живота, или између дела и пишчеве средине, извори једне идеје, све су то питања на која је могућно данас тачно одговорити захваљујући библиографским подацима, поређењу текстова, документима која нам пружају писма и архиве. Нарочито испитивање извора које се у последње време јако развило, дало је драгоцене податке за проучавање формације духа и талента појединих писаца.[1])

*

Само, да би сва ова испитивања била заиста плодна и дала сав свој резултат, она морају бити вођена, као што смо већ више пута наговестили, врло строгим начином. Јер ако резултати до којих долази књижевни историчар не могу бити увек научни, може бити научан његов начин

[1]) Видети у овом погледу изврсну докторску тезу коју је ту недавно Пјер Виле посветио испитивању извора Монтењевих *Eceja* (Pierre Villey, *Les sources et l' évolution des „Essais“*, Hachette, 1908, 2 vol. in — 8°). Из ње се види јасно да је питање о изворима једно претходно питање које треба решити, или бар проучити, пре но што се приступи ма каквом другом испитивању. Јер није могућно дискутовати озбиљно идеје једног писца ако не знамо њино порекло, ако не испитамо пишчеве позајмице и не контролишемо његове цитате.

рада, његово држање при том истраживању. Богаству информације треба дакле још додати прецизност, сигурност, минуциозност, стрпљивост испитивања. На тај начин, оно што рад губи у ширини, добија у дубини, — а то је оно што једино вреди и што треба да буде наша једина брига, јер без тога нема озбиљног научног рада.

И то је баш оно што нарочито одликује данашњи начин проучавања од некадашњег. Овај и кад је бивао историјски, бивао је, као што смо видели, на начин сувише лабав, и тражио је, као што смо рекли, у том методу више средство да буде интересантан и живописан него да заиста допринесе што бољем разумевању књижевних дела.

Данас је, међутим, прва брига књижевног историчара строго и тачно истраживање и испитивање факата; затим, кад је њих критички утврдио, његова је не мања брига да не иде даље но што они допуштају, ни један корак даље а да се на њих не наслања, тако да не сме ризковати ни једну хипотезу, ни један суд, а да они не буду њима подупрти и тако рећи ограничени. На тај начин закључци које буде доносио неће бити ништа друго до резултанта тих факата, оно што се само собом, готово и нехотице, намеће, кад је човек при крају њиховог излагања. У том случају, ако се и деси да доцније закључци буду поколебани, треба бар да материал на основу ког су донети буде солидан, да може послужити за ново дело.

Није дакле овде реч само о том да се критичар ослободи своје личности, својих предрасуда, свога укуса, и да буде доступан и делима најсупротнијим свом темпераменту, — то се већ разуме по себи; него се овде иде даље. Овде је реч о научном духу којим треба да је прожето цело испитивање, то ће рећи о духу прецизности, строгости и методичности у испитивању. Овде је реч, како је врло добро рекао један од представника те методе, професор Бедје, о дисциплини рада коју је сам себи дужан да дâ књижевни историчар, о интелектуалној навици коју треба себи да створи и која се састоји, пре свега, у том да се добро обавести пре но што ишта закључи; која је, затим, у том, да, свестан тешкоћа и замки које га чекају у том трагању за истином, неповерљив према себи као и према другом, он узме све могуће мере обазривости које

ће га сачувати од преваре и контролише све што се да контролисати, и најзад, да, тражећи све више истине, он има увек на уму речи Гастона Париса „да нема истина већих и истина мањих, истина равнодушних и истина безначајних“, и ону француску изреку која каже да шака знања више вреди но ока домишљања.

Не треба мислити да се на овај начин критичар своди на улогу филолога, нити треба држати да су за такав посао сувишне интелигенција и осетљивост, оно на чему се сматрало до данас да критика почива. Та су мишљења међутим доста раширена и заслужују да се на њима задржимо.

Ствар је проста: у књижевности има свега, и због тога критичар мора имати свега ако хоће да је добро разуме: и интелигенције, и осетљивости, и укуса, и, нарочито, дубоког смисла за ствари живота, јер је књижевност пре свега слика живота, и онај који нема животног искуства, може је волети само књишком љубављу и за њега ће она бити само збирка речи без смисла. То животно искуство треба да иде дотле, треба да буде тако богато, да се Мопасан једног дана питао, да ли су здрави и срећни критичари и романсијери кадри да разумеју, да уђу дубоко у овај наш узнемирени живот, да ли они могу да осете све његове танане и болне компликације, све оне патње које нас окружују са свију страна.

Не идући дотле да тражимо од књижевног историчара да он жртвује своје здравље и своју срећу, ми држимо да се с правом од њега може тражити да он буде не само критичар него да буде у исти мах и филозоф и песник, као што је био Сент-Бев. Али само то, не би било довољно. Он мора уз то још имати, баш као што је имао Сент-Бев, и љубав према истини, и навику критичног, строгог, стрпљивог филолошког рада у утврђивању истине. На тај начин, као што се види, филологија није ни главно ни циљ при овом испитивању; она је услов и средство тог испитивања; њом ћемо се служити само онолико колико је потребно за тачно разумевање текста. Нико пак не може тврдити да прецизно познавање и унутрашње разумевање једног текста може сметати књижевном осећању. Интелигенцији, као што се види, овде нико не одриче њена права; напротив, она руководи истраживањима,

*

она одабира факта, она изводи закључке. Само се од ње тражи да она све то ради са највећом строгошћу, остајући при том увек веран слуга факата.

Последња књига Густава Лансона, представника научног духа у данашњој књижевној историји, *Уметничка Проза*, показује да се и једно чисто књижевно питање као што је проучавање стила да испитивати у овом духу, а да при том књижевност не изгуби ништа од својих права. Поводом критика које се чине таквом начину проучавања, примећује Лансон врло добро: „Све ове тачне, учене и пипаве методе о којима рђаво говоре људи који их не разумеју или који нису кадри да се њима служе, не иду за тим да избаце из књижевности књижевно осећање, него да му дају ново поље активности, шире и сигурније, и неисцрпне могућности за уживање“.[1])

О интересу и значају оваког рада нека је допуштено још цитирати речи једног човека коме се не може пребацити да је тако говорио што сам није имао идеја. Мислим на Ернеста Ренана. У својој *Будућности Науке* он се овако изражава: „Ја бих мало ценио човека који није бар једаншут у животу покушао да осветли какво специално научно питање. Нема студије, ма како ситан изгледао њен предмет, која не доноси свој зрак светлости науци целине, правој филозофији реалности. Општи резултати, који једини имају по себи вредности, и који су циљ науке, могући су само помоћу ситног познавања појединости. Шта више, општи резултати који не почивају на познавању последњих појединости, шупљи су и лажни, док појединачна истраживања чак и кад нису вођена са филозофским духом, могу бити од највеће вредности кад су тачна и вршена строгим методом. Научни дух је она интелектуална спона која везује међу собом учењака и мислиоца. . .“[2])

---

[1]) *G. Lanson, L'art de la prose,* стр. 7.

[2]) *Ernest Renan, Avenir de la Science,* стр. 135. — О овом предмету који је нас овде занимао, интересантна је, сугестивна, и у добром духу смишљена књига *La Méthode Scientifique del' Histoire littéraire par Georges Renard (ed. Alcan).* Наравно, она ово питање расправља с других тачака гледишта и схваћена је на друкчијој и широј основи.

КРОЗ ЈУЖНИ БАНАТ

(ПУТНИЧКЕ БЕЛЕШКЕ И РАЗМИШЉАЊА)

ОД

ЈОВАНА ЖИВОЈНОВИЋА

Прошлога лета због заразне болести скрлетине (шарлаха), која је са својим осталим другама постала већ сваколетни, да не кажем „јежедневни“, гост у „нашој“ Атини на Бари и Лиману у ствари а на мапи тек на Дунаву надомак Фрушке Горе, морао сам да умакнем са породицом из Новога Сада, те сам велики школски одмор провео у родбини по Бачкој и Банату. Срце ми је било пуно стрепње за децу, коју невину и пејаку немилице коси свирепа боља та, а душа ми је већ вазда пуна чемера и страха за опстанак народа нашега у овим крајевима због тешке наше болести, вечите заваде и протеривања нам те и запуштености са тога, од које никако да умакнемо, као што се и Нови Сад не може да макне из својих барутштина, које му зрак трују. Кренуо сам се, да спасем од телесне заразе своје најмилије, а надао сам се да ћу наћи и души својој мелема, кад зађем у климатски здравије крајеве, где наш народ живи, мислећи да ћу тамо наћи и душевни и друштвени живот здравији, него што је у кужноме средишту овамошњега Српства. И, хвала Богу, са децом сам умакао крвном им непријатељу, али ме душевни бол нигде не мимоиђе. кудгод се макох, те ево хоћу да се бар изјадам, да ми срцу одлане, а дао би Бог, да то буде и од какве вајде онима, којих се тиче.

Но зато баш, што не могу да дадем похвалне сведоџбе свима, ни својима најближима, са којима се саста-

дох овога пута, држаћу се већином онога латинскога: „Nomina odiosa“ — имена нећу спомињати.

У Потисју

Дакле из Новог Сада спустих се жељезницом у Бачко Потисје, а крајња мета ми је било лепо уређено село, у коме су Срби у великој мањини, али је српски народ у њему, као и у већини места у његову суседству, раден, окретан, па и угледан са своје имућности. Красна дакле прилика за агилну интелигенцију, да покаже леп успех и на пољу српскога просветнога рада. Али је српска интелигенција тога села огрезла у пороку неумерености и протеривања, да су распре њене досадиле већ и нашим и државним властима; а кад загледаш, око чега се браћа завадила, видиш да је ни око чега, као што је згодно написао поп-Панта Поповић у својој приповетци „Ти, Боже, не спаваш“ — око живине и паса. Зато са наведеном тежњом, да здравијим сликама исцелим своје душевне ране, избегавајући и састанак са том завађеном браћом и сестрама, проведох дан-два у друштву гостољубивих сељака Бачвана, људи исто тако отворене душе и срци, као што им је рука и загрљај отворен, да дочека и угости, па се онда превезох преко Тисе у питоми Банат.

Срце ми је играло од задовољства са срдачног и искреног дочека у добрих домаћина, али ми са душе никако не силажаху мутни облаци туге, што тај честити народ у оно мало јавна живота, што му се сачува у цркви и школи, своју љубав и енергију, коју улаже за очување својих народних особина, троши напразно у протеривању и процесању због раздора своје интелигенције. И то ме је двоструко расположење нажалост пратило за време целога пута од Новог Сада па до Крашова и натра.

Пут ме је водио усред лета кроз Велику Угарску Равницу, коју је славни Петефи онако красно осветлио и окитио својом песничком маштом, те напоменувши његово име сматрам да сам се ослободио дужности, да вам описујем лепоте предела; а мене и није занимала на овом путу толико земља, колико народ — и то мој народ, који на њој живи. Ипак ми је за часак привукло поглед на се читаво модро море од кукуружњих поља с једне стране, а са друге не-

прегледна војска крстина по жутој стрњици, док ми не скретоше на се пажњу суботички Буњевци, трговци коњима, који се враћаху са бечејског сајма и живо причаху нашим лепим језиком о својим утисцима и доживљајима онако разузурно нашироко и чисто разметљиво, из свих широких груди, као што је широко и пространо и оно поље, на којем они живу. Па ипак у тим широким грудима, из којих тако бујно тече наша српска реч, нема можда ни власка братскога осећања за Српство, од кога их зли удес и њихов и наш отрже, а неспретност наша и непросвећеност њихова и данас још отискује — и то због разлике у исповедању исте вере љубави.

Можете мислити, како ми је после тога горкога размишљања слатко пало, када сам у исто тако широкогрудих и отворених наших Бачвана наишао на живо куцање топлога српског срца, и колико су ми милији били стога они салашеви њихови са високим стоговима и широким житницама, које сам походио и посматрао са слатким осећањем и утехом да је то наше, и на том основу осетио да ми је оживела нада и уверење да није још све пропало. Та ме је утеха пратила и кроз Банатско Потисје, у коме је Врањево, Карлово, Меленци и т. д. са својим пространим пољима још све српско, те у такоме расположењу спуштах се преко Бечкерека и Вршца у своје место рођења, у Долово, које исто тако надмаша целу околину широким пољем својим, те се и тиме издиже, као што је и положајем уздигнуто изнад Панчева, Старчева, Хомољице и Баваништа, где се такођер српски и дише и пише, и говори и Богу моли.

У Јужном Банату

Село Долово лежи у Торонталу у наведеној околини. Иначе на уздигнутој висоравни, испрекрштаној кривудавим долинама, даје нам оно и онај пријатни утисак отворене књиге, коју Петефи хвали, и неке тајанствене садржине својим скривеним закутцима по кривудавим удолицама са изворима и потоцима по њима, где расте бујна трава, трска, сита и шевар, те је туда угодно пландиште дању пастирима, а у тајанственим летњим ноћима ту су извори бујном маштању народноме, око којих се купе виле на рочиште

из шумарака оближње петчане пустаре делиблатске. Са том нарави положаја срастао и њему се и природом својом прилагодивши, пола отворен а пола песнички тајан-

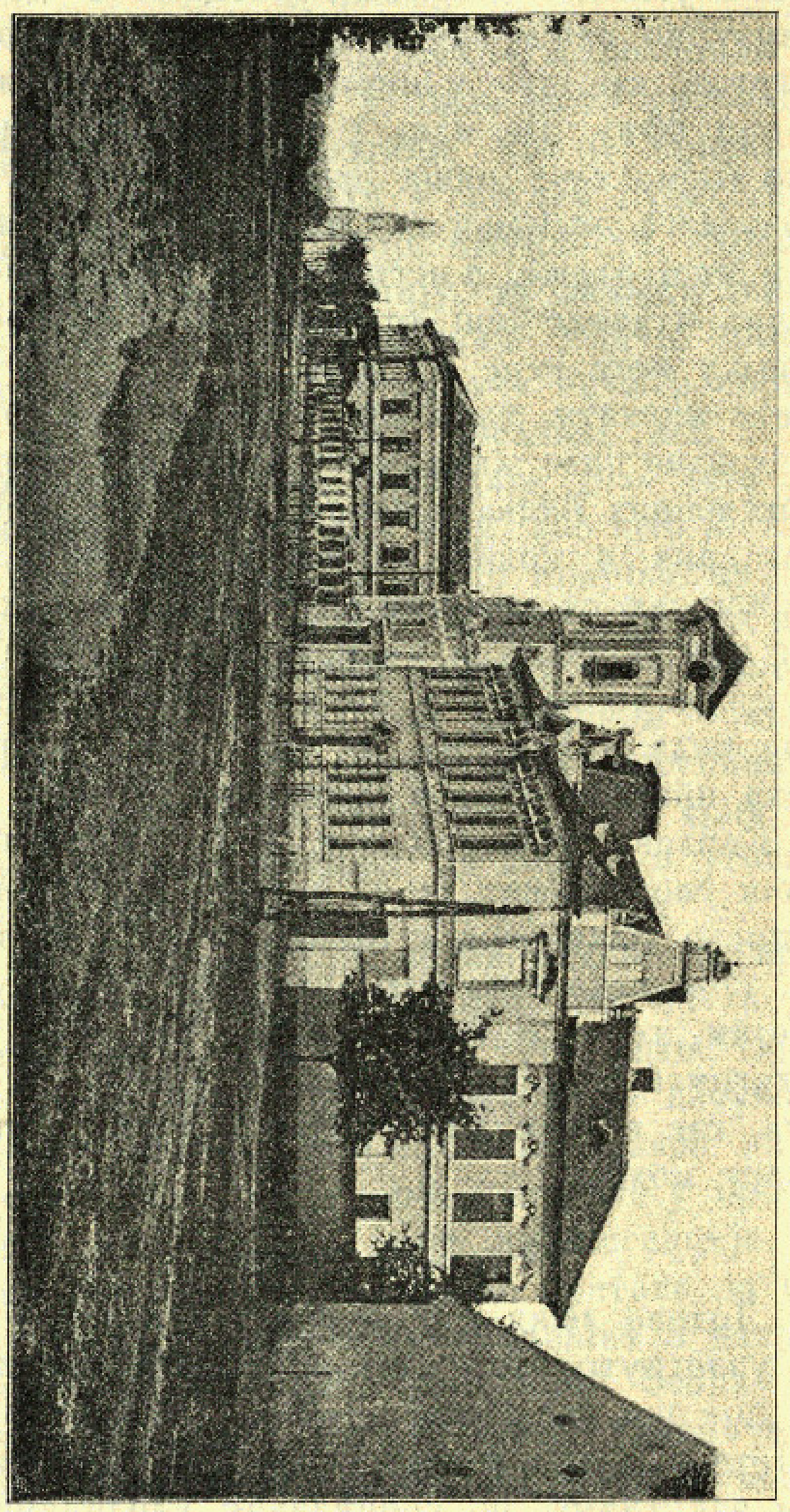

Суџиште Доловa.

ствен, живи ту питом наш сељак већ преко 200 година. Поља има довољане, а саразмерно је подељено још, да има и кућице и њивице за свакога ту рођенога, који је зна чувати, па и дошљаци и странци се брзо ту окуће и

подигну. Од око 7000 становника преко две трећине су Срби, а остало Румуни и нешто друге народности, занатлије и трговци. Срби имају две православне цркве на красном положају, на два насупротна брежуљка, између којих се од истока ка западу повлачи питома долина са непресушним потоком по среди а одскора и са живим студенцем артеским. Подугачки обронци удолице покривени су повртарским и травним вртовима, оивиченим низ поток врбама и шипражјем, по косама разним дрвећем и воћкама, а по врховима се уздуж просула пространа дворишта и гувна са белим кућама, те долина при освитку дана, кад се по њој оспе треперава јутарња сунчана светлост, или при месечини у летњим ноћима даје чаробан изглед, који према истоку пуца до оближњег села Мраморка, а пут запада се затвара, те тек машта може да прне преко окомака од иловаче тамо до Нова Села.

О богатству општине сведоче и данас три православне цркве, две српске, украшене сликама наших првих уметника, новија — са оне стране долине („преко долине“, што наши кажу) красним радовима Паје Јовановића — и једна румунска; а око старије, предње српске цркве на главном тргу дижу се данас две велике зграде па спрат, са десне (на слици стражње) стране општинска а са леве школска.

Али мене не привлачи толико та садашњост, тако угледна наоко, него милије ми успомене из детињства, када није било додуше још тих лепих зграда, али је било у месту патријархалне сношљивости и мира, који је и створио основе за сав тај данашњи привидни напредак. Пред очима ми се нижу оригинални типови тихих стараца, задружних старешина ратара, трговаца, гостионичара и старе граничарске интелигенције. Све је ту негда дисало оним благим али сређеним и чврстим задружним животом. Кад ал наскоро ни то скровито место не остаде поштеђено од зуба времена и зуби „модерне“ културе, да речем, јер она га је управо нагризла и ево јој последица. Из неких виших разлога и ради неке ваjне личне слободе располагања појединаца власт званично стаде раздруживатн наше ратарске задруге, те наше мирно место постаде поприштем недогледних породичних парница и деобâ, где се подиже син на оца, брат на брата, да је и мртвих

глава падало, а имање пропадало, занемарено и испрпено парничним трошковима; док протеривање и парничење са друге стране постаде другом природом наших негда мирних Граничара, те и сада је још многима сва нада од данас до сутра — суд и банка, који прождиру сву зараду годишњу. На то је надошла још и угпездила се и у Доловима чувена торонталска администрација са својом самовољом и грабљивошћу, те растровала и јавни живот као већ свуда по нашем Банату.

Изгубивши тако чврсто подножје негдашње у имућном и послушном народу и наша се интелигенција стаде кварити, безобзирна и кратковида себичност захвати маха, и једнога дана дочекасмо да српски свештеник несмотрено продаје свој врт пред српском црквом на најугледнијем месту — румунском попи, који ту као у инат назида најлепшу кућу у месту себи за стан. А тамо, где је негда сва трговина била у српским рукама, данас је на главном тргу на једном рогљу у негдашњој кући српскога пароха један странац опружио тезге, а на другом — у кући негда првих трговаца Срба други се странац угнездио.

Да се види јасно, докле је дотерала страст, инат и кратковидост, навешћу још само жалосну чињеницу, да је у месту летос било три читаонице, које издржаваху све Срби: једна српска и две мађарске. А није боље стање ни у кућама наших ратара, јер по оном немачком „Wie die Alten sungen, so zwitschern die Jungen“ — узевши да су овде старији они, који би требали да буду узор народу — у нашим ратарским кућама, које се још труде, да одрже заједницу бар оца са синовима, одомаћила се завист, свађа, поткрадање женскиња и све мане негдашњега Рељковићева Славонца, те прете потпуним расулом куће.

То су ето за нас жалосни плодови „просвећенога века“, те ми се слика потпуно поклапа са оним лондонским вашаром у Мадачевој Човековој Трагедији, где се ученији и просвећенији тако користи оруђем своје предности, да сасвим исиса и исцрпе лаковерног простака. Тако су н. пр. годинама подржавали у народу покрет за предобијање ерарнога делиблатског песка, а сада га опет држе у непрестаном раздражењу неким узурпацијама и дозволама за вршење у селу, за печење ракије и стално исисавају.

И сада настаје друга одвратна слика. Наш сељак је осетио да је просвећенији његов наметник у борби за живот јачи од њега, па кад му сам не мога одолети, а он наже — као што би се помислило: са разбором — да бар свој подмладак наоружа боље за ту борбу. Али нажалост и ту удари страпутицом: осетивши се потиштеним у борби, изгуби поуздање у чврстину свога темеља и стаде га напуштати, наже из опанка у ципеле. Има их, који се и поносе том појавом, да је Долово дало српском народу већ леп број интелигенције: чиновника, часника, професора, лечника, учитеља, бележника и т. д., али кад се погледа на другу страну монете, види се и у томе сва пометеност појмова.

Просвећивање својих синова у већини случајева није предузео наш народ у тежњи, да му помогну у опћој борби за истину и правду и опстанак његов, него неки у намери, да се њихова деца докопају по коју било цену оних места, са којих други жаре и пале, па да они наставе тај посао у своју личну корист, а други опет често из шуке шпекулације, да се на тај начин отресу једнога члана из куће, који би са њима требао да живи о једном хлебу и по закону да га са њима подели. Отуда је онда, као и свуда у нас, настало одвратно отимање о јавна места у селу по принципу „наше дете“ без обзира на способност и ваљаност кандидата, да послужи опћем добру, те омраза и завист и у селу и међу појединим кућама, која је баш честитији део те интелигенције растерала из села, да на другој страни потражи за се поприште за рад.

Имајући рђаве примере пред собом народ наш је и позив интелигенције схватио као питање хлеба. Он је далеко од узвишеног схватања да је народна интелигенција управо војска народна, која има виши позив, да жртвује себе и да се бори за опћи народни интерес и напредак. Ко пак таку војску хоће да има, он *њу* мора издржавати и помагати, да би могла живети само своме позиву, а не да *од ње* очекује хлеба за се, јер ко од војске то тражи, тај се пљачком храни; а ко опет само хлеба ради полази на војску, то није „пастир добри“, него „најамник“. А кад најамник полази у пљачку, он не штеди ни оца, ни брата, ни рода, ни пријатеља, а себе ради кадар је и ту-

ђина да послужи против свога рођенога. Наш народ нажалост ево све то већ доживљује и срце ме боли, што ни у мојој колевци није боље.

А да слика јада буде још потпунија, већ у првој генерацији те нове интелигенције ено вам већ и жалоснних примера одрођавања. У такој средини, где је главни принцин борба за положај и личну удобност, није ни чудо, што и у души младих полазника у свет завлада нека равнодушност према своме имену народном, те је већ више примера да се та интелигенција у страном свету и ожени странкињом и тиме удара славину у тело народа свога за отакање крви његове. Још и сада ми је н. пр. у живој памети, како ме стари честити Србин трговац један и његова добра супруга као српскога гимназијалца загрлише и заплакаше се, што им се јединац син, високи чиновник, те понос њихов, ожени странкињом, помишљајући на жалосни свршетак своје крви; а ту ми је слику освежила сестра истога им сина, када се ту скоро горко заплака на одру брата свога и као сестра али и као Српкиња, видевши да се је слутња њихових родитеља тако брзо испунила. Иза покојника су остала малолетна деца, од којих најмлађе, од неколико година тек, ни језика очева још не научи, јер му га мајка ни за више од 15 година брачнога живота не присвоји од оца и старије деце ни у средини Срнства, где су живели. И данас-сутра у српској кући дединој живеће можда донекле тек презиме му српско, али у грудима његова унука неће куцати топло српско срце, у глави му пак најмање ће се борити мисли о спасу и напретку народа нашега.

Ето вам моје разоноде! Куд погледим, свуд је тама и нигде светила. Па ни на томе не остаде. Црна пропаст, која ми се тако у машти привиђаше, навали, да ми још осетљивије покаже неумитну силу своју.

Од два сина и две кћери мојега деде заживело нас је деветоро унучади му, осморо браће и јединица сеја. Она је две године старија била од мене, и удата је била у Хомољици у честиту кућу негда сиромешне али сложне браће, која се за кратко време тако подиже, да је данас међу најугледнијим породицама свога места. Дуго се моја добра сестра по тетки мучила и патила у сиротињи, бу-

дући прави стожер целој кући, али она спасавши и дигавши дом свој, замени опћу невољу својом личном: услед напорнога рада навуче тешку бољетицу, које се не могаде избавити ни купкама ни икаквим лекаријама. За све то време њене борбе и мојега школовања састајасмо се тек у дому мојега оца, а жива јој је жеља била, да је походим у њену дому, којим се је она с правом тако поносила. Али баш када сам се под притиском своје душевне боље са опће наше невоље народне спремао, да свратим у мило окриље сестринске милоште, стиже ми црни глас да ми је и то добро одазвао Бог у своје дворе, као да ми је било суђено, да овога свога пута никакво непомућено добро

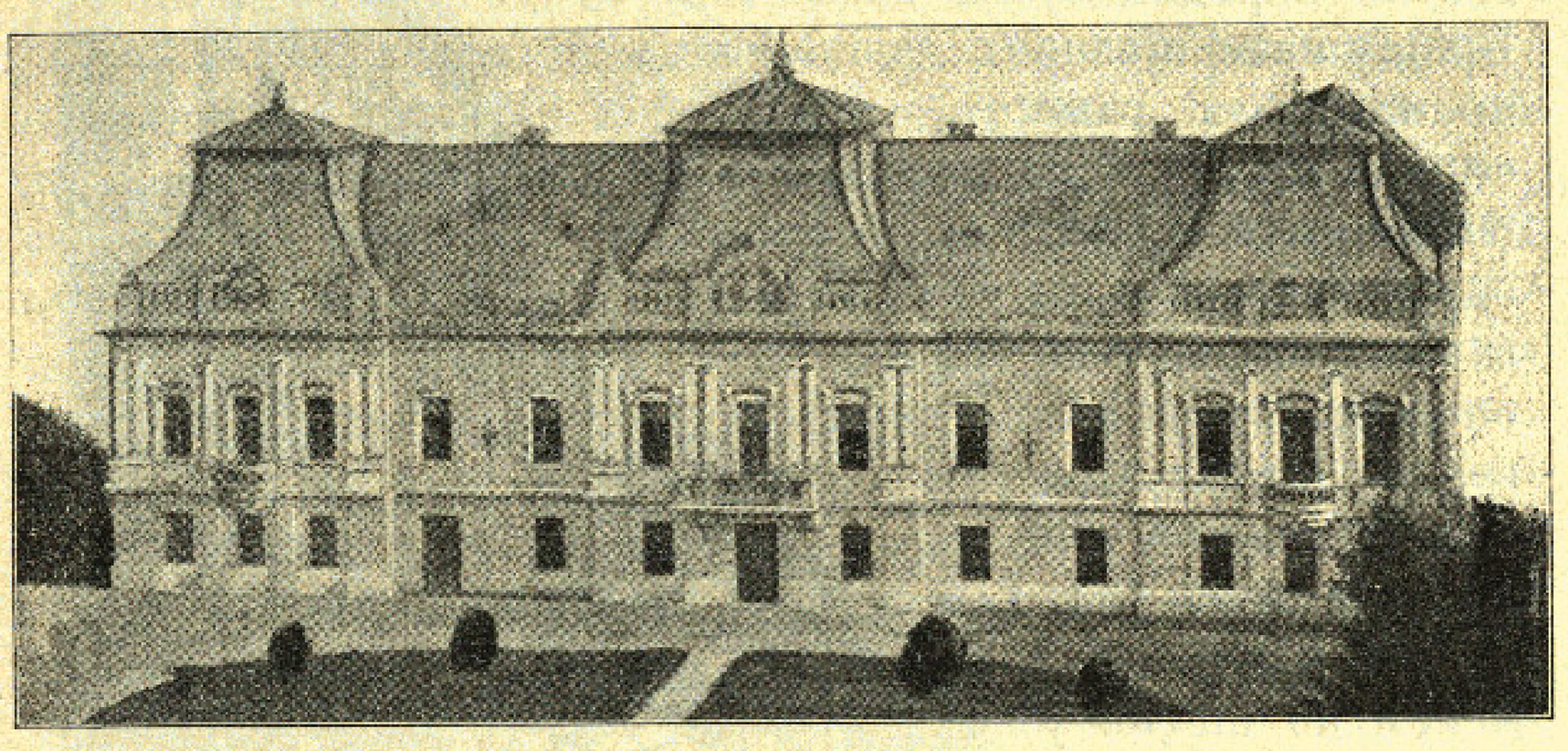

Владичански двор у Вршцу

не осетим и не загрлим, те ми још остаде тужна дужност, да шаку земље бацим у гробницу њену, а наду своју да скренем на преосталу јој добру сирочад, молећи Бога, да у ваљаности и она пођу трагом старијих својих и да се таких што више најати у роду нашем. А теби, сестро, Бог нека прости племениту душу!

Тако ожалошћен и у души пригушен у роду своме покупим се са децом и кренемо у род мајке им, у автономно средиште нам Јужнога Баната.

Град Вршац је споља узорно модерно уређен: асфалт, електрично осветљење, чисте зграде, цвећем и дрвећем засађена дворишта, а цела околина обучена у зеленило грозних винограда по пространим обронцима вршачких

планина са сведоком векова, Вршачком Кулом, на врху најближега виса — све то чини на странца веома пријатан утисак. У тој спољашњој слици је и вршачко Српство красно заступљено узорним зградама српских вероисповедних школа са обе стране саборне цркве православне српске и раскошним владичанским двором пред њима на другој страни улице на најугледнијем месту у граду. Па и та лепа нам јабука наоко натрула је, када је загриземо. Мени ето не умаче ни тај залогај. Уверио сам се да српске интелигентне породице у Вршцу материјално пропадају и само се усиљавају, да спољашњим сјајем одрже изглед старога благостања, као оно свећа, када догорева, што растопљена потпуно на своме стожеру букти још ширим пламеном но иначе, у природном размеру трошења своје материје. У многоме је последица тога опадања и друштвено расула у интелигенције па и губљење свести народне, о чему сведочи и та појава да је ту већ често с куће на кућу завладало удавање и женидба на нашу народну штету. А вршачки је ратар управо тип запуштености. Ево вам и за то једне слике.

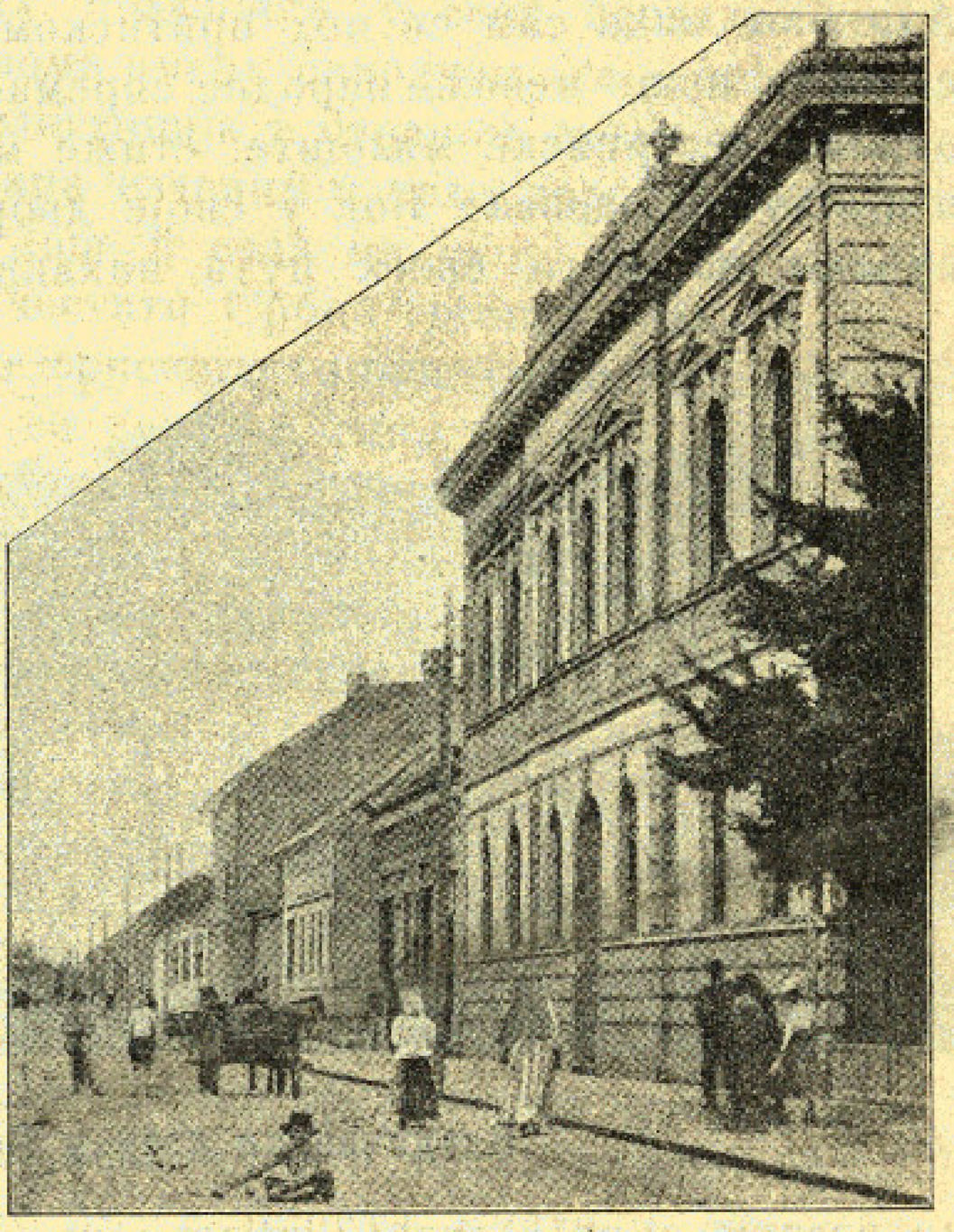

Зграда српских вероисповедних школа у Вршцу

Дотуживши ми посматрање домаће беде и расула и монотонија маловарошких састанака по кавanама, у договору са рођацима и познаницима извешћемо се једне вечери у виноград једног пријатеља на марковачком путу.

Ради уштеде а по начелу „свој своме“ погодисмо једна српска сељачка кола и поседасмо у њих. Али тек да завијемо за први рогаљ, наш ти бедни возач из пуке дремљивости и немарности натера кола тако близу телефонских стубова, да му се о један удари јармац и преломи се преко половине. Тако оде беднику цела заслуга тога а можда и више дана на преоправку штете са пукога нехата. Са утиском жаљења и уз срдачну поуку овом несретнику стигосмо у виноград, где се састави весело друштво, али ме расположење никако не захвата ше и не пропуштасмо ни тада да опоменемо свога возача, да добро разгледа и удеси своју опрему, како му се при повратку у ноћи не би догодила опет каква штета. Али се не убојасмо. После ведра летњега вечера, док смо ми вечерали, одједном се натушти небо и стаде грмети. Како сам већ видео да од разоноде у тако жалосној друштвеној околини, за коју ме срце боли, нема ништа, те нехотевши да сасвим напразно проведем цео тај школски одмор бејах одлучио да се сутрадан упутим ради допуне свога проучавања међу Крашоване, а да би раније умакли и испред кише, поседасмо на кола нас двојица и упутисмо се кући. Али кад стигосмо једва до пола пута, одједном нам се накриви стражњи трап од кола, а руда се надиже. Наш несретни возач беше пропустио да увуче ремен у чивију на осовини, те изгуби путем и чивију, и шкољку, и левчу, па се и точак смотао са осовине, и тако се поремети наша равнотежа. Залуд је трчао 100—200 корачаји натраг, у оном мраку осим точка ништа није могао наћи, те је држаљем своје камџије морао којекако да подглави точак на голој осовини. Не пођосмо ни неколико минута даље, а точак му изглода дрвену чивију и опет се смаче са осовине. Како је већ почела промицати киша, озлојеђен и изгубивши наду да ћемо на тим колима умаћи непогоди, сетим се онога, што не хтеде да седне на вицинал, јер се жураше, и упутим се и ја пешке и наравно стигох пре кући од свога сапутника, кога покисли возач довезе пешачећи уз своја кола. Ето вам бедне слике вршачкога Србина возача, који се дигао, да се киријом хлебом храни, а као што ћемо се уверити, он није усамњен, него је управо тип своје врсте.

Од Вршца до Крашова и натраг

Сутрадан спремивши нешто бележнице и књига кренем се преко Јасенове и Оравице у Крашово. Кад смо стигли жељезницом у Јасенову, почео се већ мрак хватати, а када се кренусмо из Оравице, просу се красна месечина, која се разливаше по брдима од Оравице до Анине и отвори нам заносну панораму услед кривудања жељезника на тој вештачкој прузи, где ти месец час са леве час са десне стране искрсне и просипа своју сањиву светлост на красне борове и храстове горе и провале, да се човек осећа као у каквом вилинском свету, из којега те ни метеж и вика на станицама ни спуштање завесе, које настане услед пролажења кроз неких 14 тунела, није у стању да свуче на земљу. То уживање у заносном природном појаву, укрштеном са људском проницавошћу, која је кроз те непроходне врлети знала да прокрчи не козји пут, него чврсту жељезну пругу да утврди, којом се спушта тешко гвожђе на Дунав, па онда на трговe по целој држави, трајало је више од два сахата, док се после поноћи не нађосмо пред великом кречном „варницом“ изнад Крашова. Али како је у ноћно доба туда због „браће“ Румуна из Грлипта опасно силазити се, а ни кола̑ не беше, продужих пут до Анине, где је уређена станица, а рекоше ми да има и гостионица за преноћиште. Но ту се сада мој вилински пут преобрте у сурову земаљску јаву. Собе у гостионици беху све издате, те морадох прилећи мало на голој клупи у чекаоници.

Како је у то летње доба из Анине за Крашово ретко кад могуће добити кола, ако се унапред из села не поруче, јер и Крашовани рудари и Крашованке, што излазе на трг, долазе увек преким путем пешке, па имајући обзира и према своме мршавоме новчанику, а и да бих се више користио распитивањем уз пут у разговору са тим путницима и науживао се натенане лепа предела, реших се да сачекам повратак пијачарки, па да ме оне проведу тим краћим путем. Преостало ми време употребио сам на шетњу до оближњег летилишта у Штајерлаку и на разгледање ливнице и радионица гвожђа у Анини.

Штајерлак лежи у једној ували сувих гора веома здрава зрака, али му је и људска рука притекла у помоћ

и довела красну изворску воду на брда чак из анинске удолице Краксентала, из даљине од два сахата хода. Осим природне лепоте предела и гојне стоке, нарочито лепих

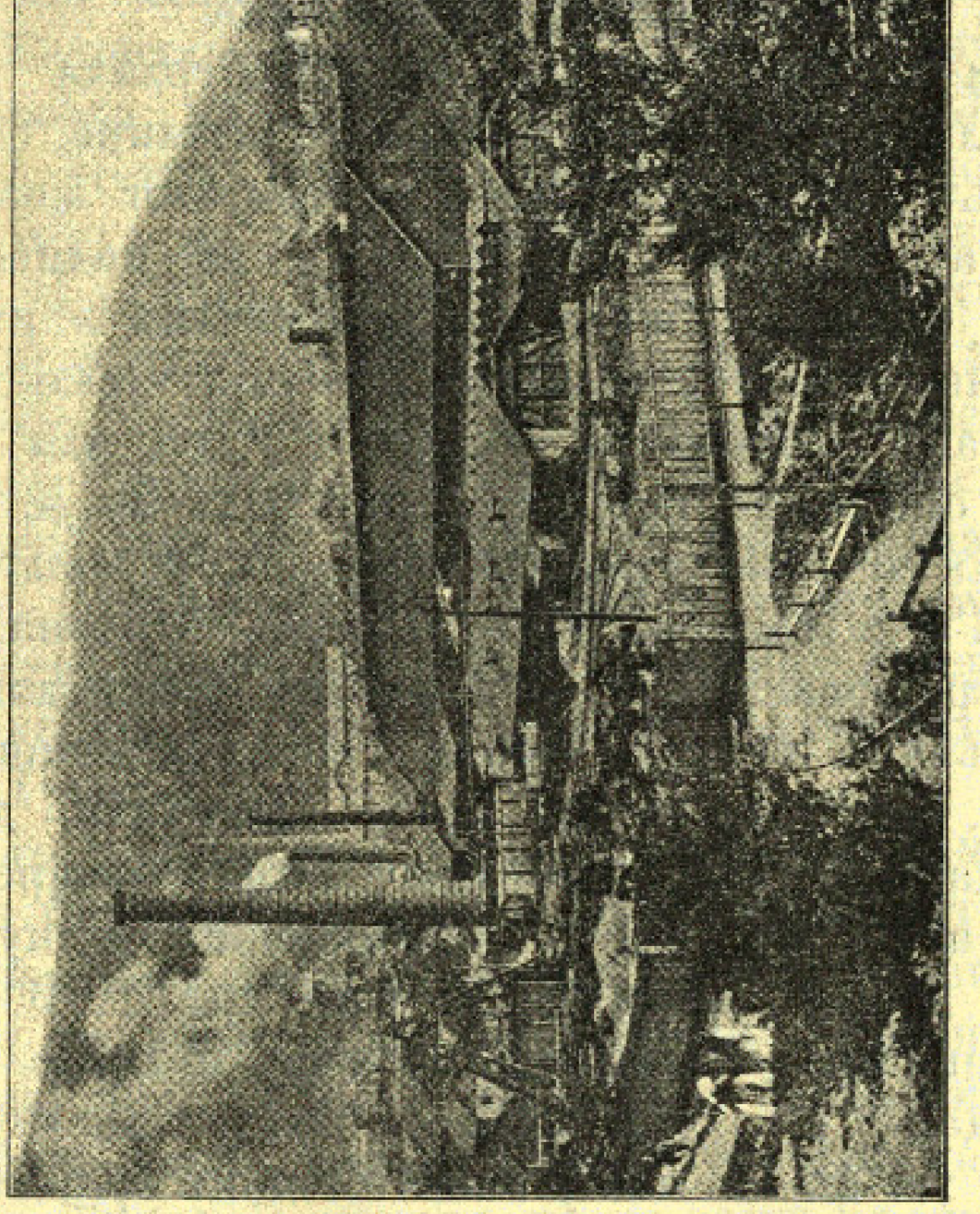

Анинска чесма

крава, које снабдевају млеком силне походиоце летилишта, та ме је оправа највише занимала, где из медених славина шикће бистра вода у четвороугаона гвоздена корита и поји толики свет и стоку.

Кад се вратих у Анину, нађох се у правој космополитској мешавини. Анина лежи у једној дубокој котлини Источних Карпата. На дну котлине су окна, из којих се вади угаљ и гвожђана руда, а изнад њих су зграде за ливење и ковање гвожђа. Ту сам посматрао језовити призор, када из огромних пећи покуља ражежена маса у справљене калупе, из којих се извлаче скалупљене полуге или клупчад ужеженога сирова гвожђа, па се бацају под тешке ваљке, који их стиње у танке шипке, а ове радници дохватају дугачким кљештама и вуку их устрану, да се охладе, оне се пак онако црвене и жежене још вију по поду као живе змије.

Поред тога одељења је после као нека кројачка браварска радионица, где се од тих шипака и плоча покрајају разна оруђа и завојци, нарочито за жељезничке потребе, а иза ове опет ковачка радионица.

Кад сам се још силазио из Штајерлака у Анину, пролазећи улицама на коси те анинске котлине, где су све зграде и куће једнолике, својина аустријског жељезничког друштва, упали су ми у очи натписи на радионицама и трговинама, јер сам на њима поред немачких и румунских прочитао и многа словенска имена (Spevak, Vlasak, Pischak, Komecz, Szvatko, Prochaska, Vosahlo и т. д.), али када сам се сишао у оне радионице и ливнице, онда ме је тек изненадила велика мешавина разних народа, који живу у нашој монархији. Ту је Немаца, Чеха, Словака, Русина, Мађара, Румуна и Крашована, али ме нарочито изненадише личке капе и бошњачки фесови. Поред свега сведочанства њихове невоље, која их је чак овамо дотерала, да гурају тешка колица са угљем и предижу тешке товаре гвожђа, морам да признам да ме је то изненађење у једну руку и развеселило. А ево зашто. Када сам пре 5—6 година у Летопису приказао кобне статистичке податке о нашем бројном опадању и о узроцима његовим проговорио, напоменуо сам да би за нас у овим плодним крајевима била велика помоћ за одржање српског живља, кад би се, као устук наших порока и затирања природног множења услед мекушачке малодушности, у наше крајеве досељавали живљи и непокваренији, са мањим задовољни Личани, па и Босанци и Херцеговци сад, о којима је већ у пословицу

ушло: Лика и Херцеговина цео свет насели, а себе не расели. И гле, ево тога процеса и без вештачкога подстицања. Утешна је појава и то, што се словенски живаљ, који се рада ради стиче у ову котлину, кад ту нешто стече, приљубљује по природној привлачности и стално настањује у средини староседелаца Словена, те у Крашову има већ неколико Русина, који се ту окућише, а међу Крашованима опет искуство говори да, што уђе у њихово корито око Караша, то се ту и утопи и покрашовани.

На хајдмо и то да видимо!

Међу Крашованима

Кад изађох из ливнице, упутих се анинском тргу, на коме се већ издалека виђаше ред Крашованки у карактеристичној народној им ношњи са дворогим капама на глави, покривеним белим или, у млађих, шареним повезачама (Види: Календар М. С. 1907.), које оне зову „крпа“. Ту ме је намера намерила на баба-Анђелију Јонашку, која има сина Петра, рудара у Анини, па му донела ручак и нешто јабука на трг, а уподне ће се вратити кући. Разговорна ова баба свиде ми се за сапутницу (наиме до Крашова) и тако се са њоме крепем кроз хладовите шумарке око Челника, док не изађосмо поред Караша на простране брежуљасте пашњаке, па се попесмо на „чȍку“, врх брега, како га они зову, те пред нама пуче велика карлица, у којој су по косама и удолицама расута сва крашованска села око речице Караша: на среди Крашово, десно Јабалча, а лево — Равник, Водник, Клокотић, Нермић и Лупак.

У то време беше дуго суша и баба ми се тужила, како ће бити оскудица у сену и пићи, а то се видело и по пашњацима, који иначе служе и за сенокосе, сада пак не беше на њима траве ни за пашу осим нешто по долинама крај воде. Али те ноћи паде блага киша а сутрадан наноћ баш ваљан пљусак, те се сточари мало поутешише од Бога. Друга је невоља пекла наше Крашоване, што им је одузет један део земљишта и претворен у забран за шуму и са тога се не могу да натуже на „фештера“; а трећа их сад гони и збуњује, што се нашло једно друштво, које је радо да експлоатише угаљ, што се по суду

*

стручњака налази у њиховим бреговима, па се навађује на њих, да продаду своја права на то благо у утроби земље им, они пак остављени сами себи без савета својих искрених људи лутају сада као наши Шајкаши због ри́та и Банаћани због песка.

У разговору прибележио сам и неколико карактеристичних израза: за један вис ми рече баба да се зове „Могӣла вла̑шка“; за рударе да једни раде „дењо̑м“, а други „ноћо̑м“; да се пећ за креч зове „варӣца“, јер се у њој „вари“ кречњак, те се после уварен креч зове „ва̄р“, а то је позната реч код нас по Банату из уста њихових кречара и сви тамо држе да је реч румунска. У Карашу, вели, да има риба „пастр̏вица“, коју хватају тако, да „напра̏ве ја̄з“; по потоку, вели, пливају „ре̄цке“ (патке), „речӣћи“ и „гучӣћи“ (пачићи и гушчићи), Кудеља и лан се у њих „бе̏ре, то̏пи, та̏ре (трли), оче̏ше (гребена), пре̄де — пре̏ђе (пре́де), ва̄ри, сно̏ве (снује) и тка̄“.

Уз пут сустигосмо две младе жене, а после мало сретосмо се са стаситим младићем, који гањаше два гојна вола у колима. Од жена се једна жаљаше да је муж оставио и отишао некој „швале̏рки“, „драгӯци“, а за оног красног младића ми рекоше да га је опет млада напустила. Од бабе после чух, а то ми и други потврдише, да је то код њих свакидашња појава и да се млада Крашованка сматра запостављеном, ако је поред мужа нико од мушкараца не воли.

Распитивао сам се у бабе, шта пева њихова младеж, а она ми рече „пе̏вау ср̏пски“ и наведе ми за пример песму: „Ишла цура на воду, Изгубила јагоду — Нашли момци па појели Па се разболели“.

Кад стигосмо пред Крашово, испод родних шљивика одведе ме баба на свеж извор красне горске воде, који никад не пресушује и обилно снабдева водом цело село. Таких извора има више и то су уједно и извори здравља народног. Већином се зову „Топлӣца“, ваљда зато што се зими не смрзавају, а један се зове „Ла̀заревац“. Ту се написмо хладне воде, освежисмо се и ућосмо у село.

Село Крашово је, као и сва горска села, доста разбацано, али у средишту има и правилних, уређених улица

Село Крашово

и доста лепих кућа. У њему је средишња црква (осим ње има их још три: највећа у Клокотићу, па у Лупаку и Равнику) са протом и капеланом. Од летос им је школа подржављена, те у њој раде сад пет учитељских снага. Свештеници су свуд странци, и Крашовани се нерадо одају том позиву — на своју грдну штету. Учитеља има више Крашована, а и друге интелигенције, која је из крила Крашована поникла, али Крашовани од те новије интелигенције већином немају користи, јер у ње није пробуђена народна свест, него се она просто својим знањем

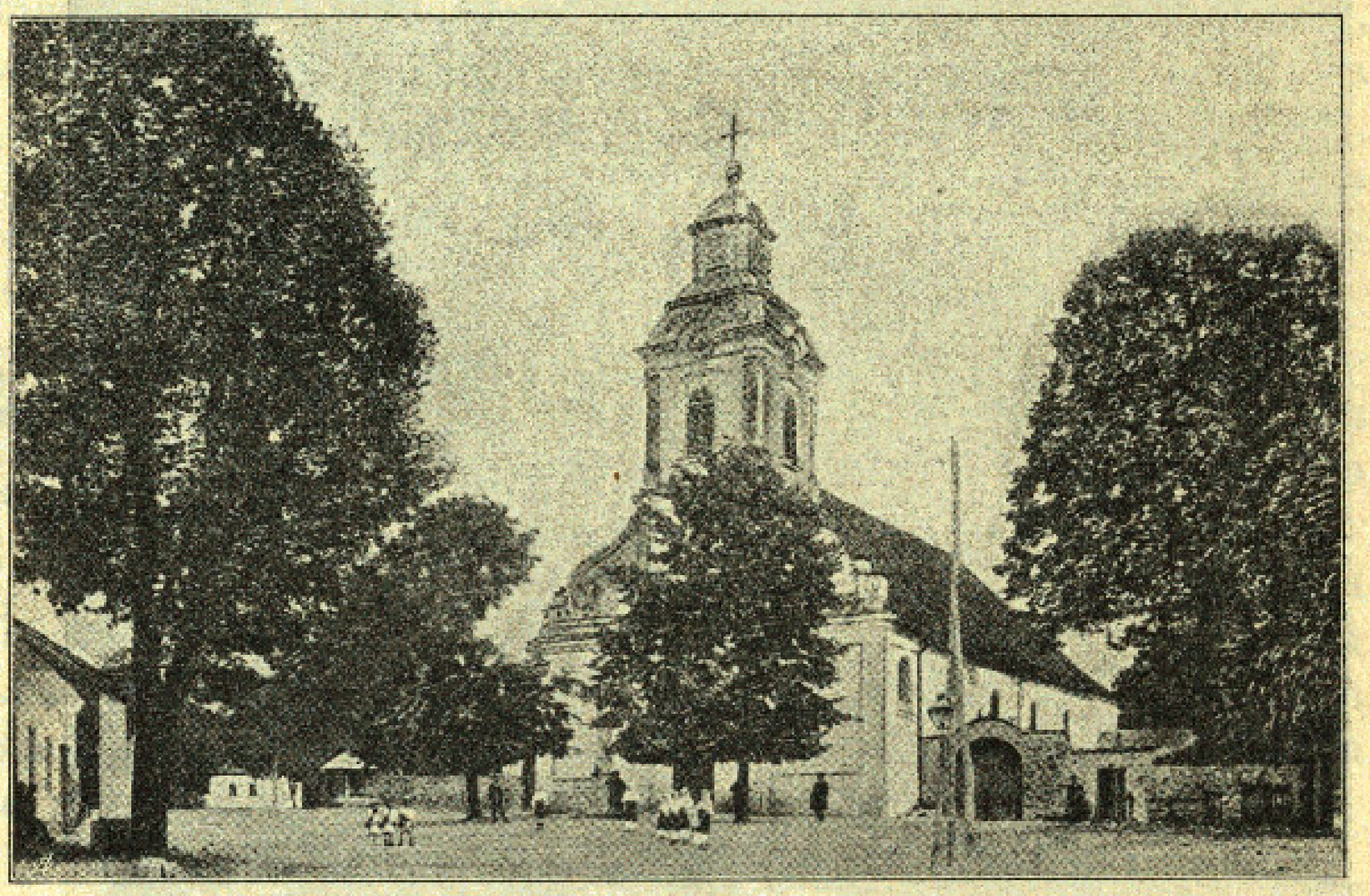

Крашовска црква

само „хлебом храни“. Само неки учитељи показују нешто интереса за језик, народну прошлост и друге им особине, али им се већ и то замера и чине им се сметње у поступању напред и поред најбоље им спреме и мара за школу.

Ево нешто прегледа о стању интелигенције:

Од пет учитељских снага у Крашову три су странца, а двоје су Крашовани: Матӗја Влӑшић и Марӣја Удовӣца, кћи најимућнијега сељака у Крашову, Мӣље Удовӣце. Она је удата за учитеља Береца, а Влашић је ожењен Немицом, са којом има кћер, удату за тамошњег бележника, родом Немца, и два сина: Јене (Jenö), месара у Те-

мишвару, и Арпада, који је свршио трговачку школу и одао се бележничкој струци. Као што се види и у томе су нам Крашовани браћа!

У Крашову рођени Крашовани су још: Мйља Дӧбра, умировљен учитељ, неоспособљен — учитељевао је у Јабалчи и Равнику; Мйља Дӧбра млађи, вероисповедни учитељ у Воднику; Пӗтар Домањӓнц, учитељ музике у римокатоличкој препарандији у Чиксереди; Пӗтар Дӧбра вероисповедни учитељ у хрватској Неузини; Микӧла Ђуркйца, државни учитељ у бугарској Брешћи, Никӧла Вӓка, комунални учитељ у Врачевгају, Пӗтар Фрӓна, професор немачкот и француског језика у вишој трговачкој школи у Клужу, Мӓријан Ђураса, вероисповедни учитељ у Нермићу, Фрйди Йфка, вероисповедни учитељ у Канаку; у Клокотићу је рођен оспособљени учитељ Пӗја, коме су ту наменили учитељско место; а у Равнику је рођен стари учитељ у миру Андрӗја Влашић, отац Матејин, који је учитељевао у Калини и Воднику, а сад је у Воднику сеоски кнез и имућан домаћин, те му млађи син, разборити и родољубиви Пӗтар, обрађује земљу.

Осим те интелигенције трговци Крашовани су у Крашову Мйља Йфка и Ђӱређ Њӓгул, а крчмар је Пӗтар Дӧбра, али поред њих су у Крашову трговци Сабо и Поперштајн, а крчмар Дума (у „царском бирту“), на Сами Лебл и Емил Енгел, који има и трговину. У Клокотићу имају две трговачке радње дед и унук Тӗодор Бйрта.[1])

---

[1]) Познатије породице у Крашову су ово: Тӗнкул, Вӓка, Хӧца („ходи само овама“ каже се „хоца“ овамо“), Тӧдор, Бишйна, Ђуркйца, Удовйца, Ујкйца, Дӧбра, Кӱрјак, Сӓмак, Самӓков, Алмажӓн, Логожӓн, Михӓјла, Стојӓновић, Бӧгдан, Маћӗја, Фӗлка, Йгрин, Кӗста, Домањӓнц, Ђураса, Лӱцин, Ребежйла, Хӓрамбаш (Рӓмбаш), Мӓтес, Бӧрка, Мйрул, Фӓкрач, Рӓдан, Гӗра, Њӓгул, Фӗља, Бӗца, Брндӱша (један цвет), Мйта, Йвка и Лазӱјка.

Из учитељског списка и казивања у Нермићу прибележио сам ова имена и презимена: Мйља Хӓцаган (крчмар), Илкйћи, Мйља Ђӱга, Пӗтар Мӗрша, Пӗтар Мйлош, Мйља Ватӑв (значи главни чобанин), Рожӓлија Петрӓшка, Пӗтар Хӗра, Йван Жйгмул, Ђӱређ Хӗржа, Јӓкоб Лукачӗла, Пӗтар Ӑдам, Пӗтар Гӗлица, Филип Врӓња, Ӓна Кӧшићев — Мйлош, Микӧла Бокшӑн, Мӓртин Бӗул, Ђӱређ Гергӑн, Мӓријан Дӑља, Пӗтар Царӑн, Ђӱређ Йвка, Ђӱређ

Иначе у простом народу сва се крашованска села још добро држе у етнографској чистоти крашованских народних особина. Најмање се је према Румунима очувала Јабалча, али сам обавештен да то нигда није ни била чисто крашованска насеобина, него је јако измешана са влашким Циганима, те су ови у њој надјачали у говору.

А сада да наставим свој пут са баба-Анђелијом. Када се спустисмо у село, свратих у „царски бирт“ и изнајмих собу за ноћиште, па онда походих једнога свога старог познаника, који по својој доброти преузе улогу моје водиље, баба-Анђелије, те се са њоме ту растадох, а он ми показа све, што сам требао и желео да видим. Изађосмо још пре вечере до развалине старе тврђаве Крашовара, која лежи на средишњем брегу изнад Крашова села. Тврђава заузима отприлике исти положај као и Вршачка Кула, али је сада већ сва разваљена, јер у народу се укоренила гатка да на том месту има закопано благо, те које зуб времена које јагма простога света за скривеним благом

Бе̏недук, Пе̏тар Оци̏л, Ма̄ртин Ра̏дул, Ђу̏ре̄ Бр̏ња (обоци), Ђу̏ре̄ Марга̄н, Ми̏ља Со̏рка, Ђу̏ре̄ Моцо̏ка, Пе̏тар Је̄лин, Йван Филипа̏ња, Ми̏ља Андре̄ј, Лу̏ка Точи̏ја (тобција), Ми̏ља Ке̏да, Пе̏тар Бе̏лча, Ми̏ља Би̏рта, Пе̏тар Лу̏цка, Јанош Драги̏ја, Кр̏ста Петра̏шка, Ђу̏ре̄ Каталу̏ша, Васи̏ља Крчу̏ља.

У Лупаку живу ове фамилије: Бирта, Беца, Банак, Бошка, Домањанц, Ержока, Герлица, Филка, Глувак, Јанков, Логожан, Магдић, Мита, Мезера, Муселин, Оцил, Шера, Урсул, Ватав, Журкул, Мартињаш;

а у Равнику: Алмажан, Банак, Борка, Белац, Буња, Драгија, Герлица, Глувак, Филка, Ержока, Курјак, Јанча, Лугожан, Лукић, Матић, Милош, Мита, Паташ, Паташан, Петрашка, Шера, Сверчак, Тодор, Века, Ватав, Влашић и

у Јабалчи: Урсул, Петруц, Бачуна, Андреј, Филка, Тома, Беул, Ифка, Њагул, Падињанц, Кокора, Бокшан и Тодор.

Последње три скупине сам добио написмено.

У разговору са учитељима и другим крашованима, простим људима, забележио сам ове необичније изразе: да̄ћу зову помя̏на (помен) али и мета̏ње, обичан им је израз: „ве̄жи ку̏че (псето), да̏ не ује̄!“; препечену ракију зову приваре̏нка (од превари̏ти); гробље им је гро̏бљице, отава тр̏ва, огризина пота̏ка; за мед кажу да је ја̄ко ту̏жан (отужан); ту̏жно ми је од мёда; лоче ракију ло̏ка ракӣја; што је просто, једноставно, зову

разрише све зидове, да не остаде готово камена на камену. Површина брега, на коме је тврђава, са стране Крашова је сам голи камен и више је положена коса, а са противне стране је одсечена стрмен, обрасла шипрагом од јоргована, и са тога то место зову *Лешће*. На предњој коси затекосмо човека где длетом, рекоше, „дёла ка̏мен“ — прави крст од камена.

Узвишење то доминира положајем на све четири стране. Према северу од споменуте стрмени наставља се уска али подугачка дубодолина, кроз коју води пут у Решицу (Речи̏цу). Кад се окренемо селу, десно се наставља брдски венац, који је пресечен пред тврђавом природним засеком, те изгледа као седло; а са леве стране је узвишење одсечено опет дубоком стрмени сасвим од суседних брегова, која води у Карашеву долину, кроз коју хуји из далека шум водопада и струје водене, која је кадра и воденице

лӧшо; а реч прӧст значи само простака, тупоњу; „прави мобу“ каже се у њих „чи̏ни тла̑ку, и̏де на тла̑ку“; занатлија им је рукотво̄рац; сви говоре: бога̏т, пе̏тал, али у неким крајевима: коте̏л (котао), це̏ст (вр̄шњак — иначе ца̑ст), посе̏л (посао), оре̏ј (орах-орај); сто се каже у њих сӧфра, а мала трпеза синиј̏а и стӧлак, орман дола̑п, чивилук клина̑рница, кревет посте̏ља, јастук пери̏на, доњи чаршав простира̑ч, а горњи покрива̑ч, аван ступи̏ца, прангија клу̏мбара, двориште ӧбор, а кажу и̏ди на̏ двор! (у двориште); чабар за ракију зову бури̏ло, а буре само сӯд (и у нас се каже „вино је судовно“, кад удара на буре); стајати кажу ба̑нити, земунице жумани̏це; мешина за брашно зове се ме̏х, штап бӧта (батина!), ако је крив — кр̄жа; кажу „бе̏ре, подби̏ра сли̏ве (шљиве)“; за воду кажу да је бри̏стра или мӯтна; блато је ка̑л, гра̏д баба̄ре, ударио гром „удри̏ла стре̏љка“, бӯха бл̑ва, а ухо ӯце, али у шали као поругу банатском српском говору кажу: „и̏ма бӯву у ӯву“; бркове зову усӧве, шеву чокрли̏ца, јаблан јагли̏ка, оџачинску кућу до̄м; „били порушени“ кажу би̏ли пострве̏ни, бели камен (кварц) бељута̑к, шеталиште пошета̑лка, запара зачи̏ња, ужина после подне око три сахата плани̏ште, „иде стазом“ „и̏де пе̏шким пути̏ћам или пућа̑ком“; бра̑да се каже само за длаку на доњој вилици, а гола брада зове се фа̏лка; „цвеће мирише“ каже се цве̏ће вӧња, јоргован ле̏шће, платно за кошуље ђӧлач.

То сам ето напабирчио из говора им овом приликом уз оно, што сам као грађу говора изнео у Летопису 241—242.

да тера. Тај *водопад* и *три воденице* јесу места, куда ради разоноде радо излећу Крашовани лети. Кад погледамо са виса према селу при заласку сунца, пред нама се опет отвара цела карлица, на чијим рубовима су расејана крашованска села и салашеви: према лактовима су нам лево Јабалча, десно Лупак, а од овога напред остала им села, у позадини пак види се румунско Грлиште. Са тога брега могу се лепо прегледати и свих седам махала у Крашову: Частйна, Бачањаса, Поткрше, Страна, Лука, Курјачйца и Паланкуца (Паланкица!). Најближи брегови око Крашова се овако зову: узвишење, где је била тврђава, зову *Град*, источни брегови су — Забел, Могйла и Соколовац; према југу је Горунйче (горун-храст) и на њему *Турска Глава*, па Пйнет; према северу Пролаз, Пасак, Уљанйца и Паташан; а према западу је Брег са каменом површином, која се зове *Божји Трг*; пут Нермића пружа се Кйка. Повећи поток, који тече кроз Нермић зове се Нермићка Река, а брегови око Нермића носе ова имена: Горуње, Падеж, Гарйште, Велика Чока, Сувачки Брег, Свирчйца, Шћипанка, Цигански Хрт, Бучић, Гланово, Главура и Бугарке; у Воднику су пак: Иваньаса, Падйна, Зли Хртак, Јанкулов Хрт, Баталовац, Ижњак, Брижања и Чока. Између тих брегова је широка долина Белуг. Како у близини Крашова тако и у близини Водника налази се узвишење,

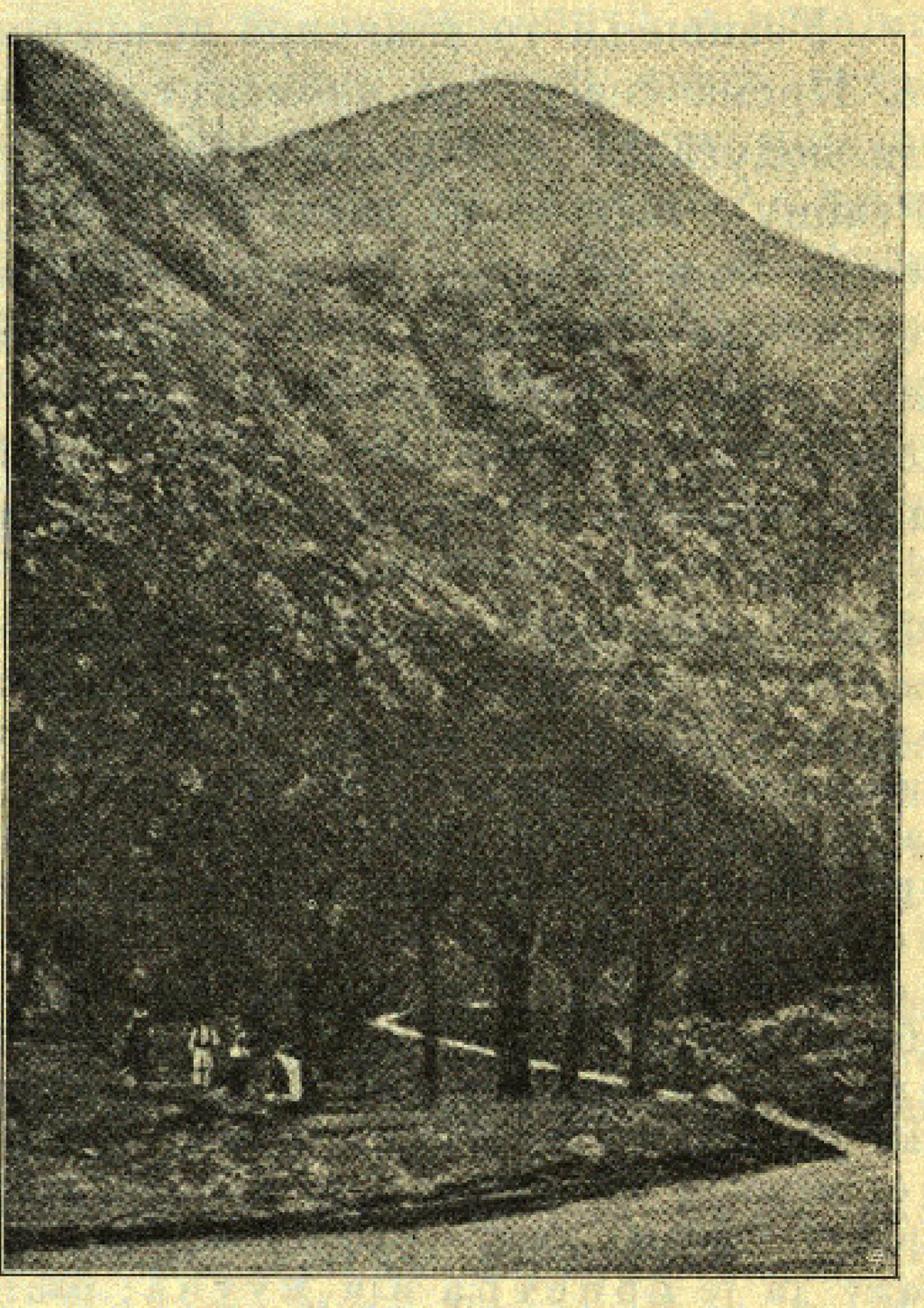

Водопад код Крашова

које се зове Сȅлиште и кажу да су пре 200 година ту била села. Код Равника су опет брегови: Грунȃр (јер се „грȕва“ — „чинȇ се падȉшке“, рече стари Влашић у Воднику, а то значи брег се рони са треском), Јȍца, Бȁшкин Брȇг и Жȕпањ.

Те вечери, када смо се вратили са града, одржала је тамошња интелигенција неко забавно вече у касини, али како сам био тога дана заморен, а мој пратилац у жалости, не одох тамо, већ прилегох; сутрадан сам се пак уверио да нисам ништа пропустио, јер у том друштву влада по-

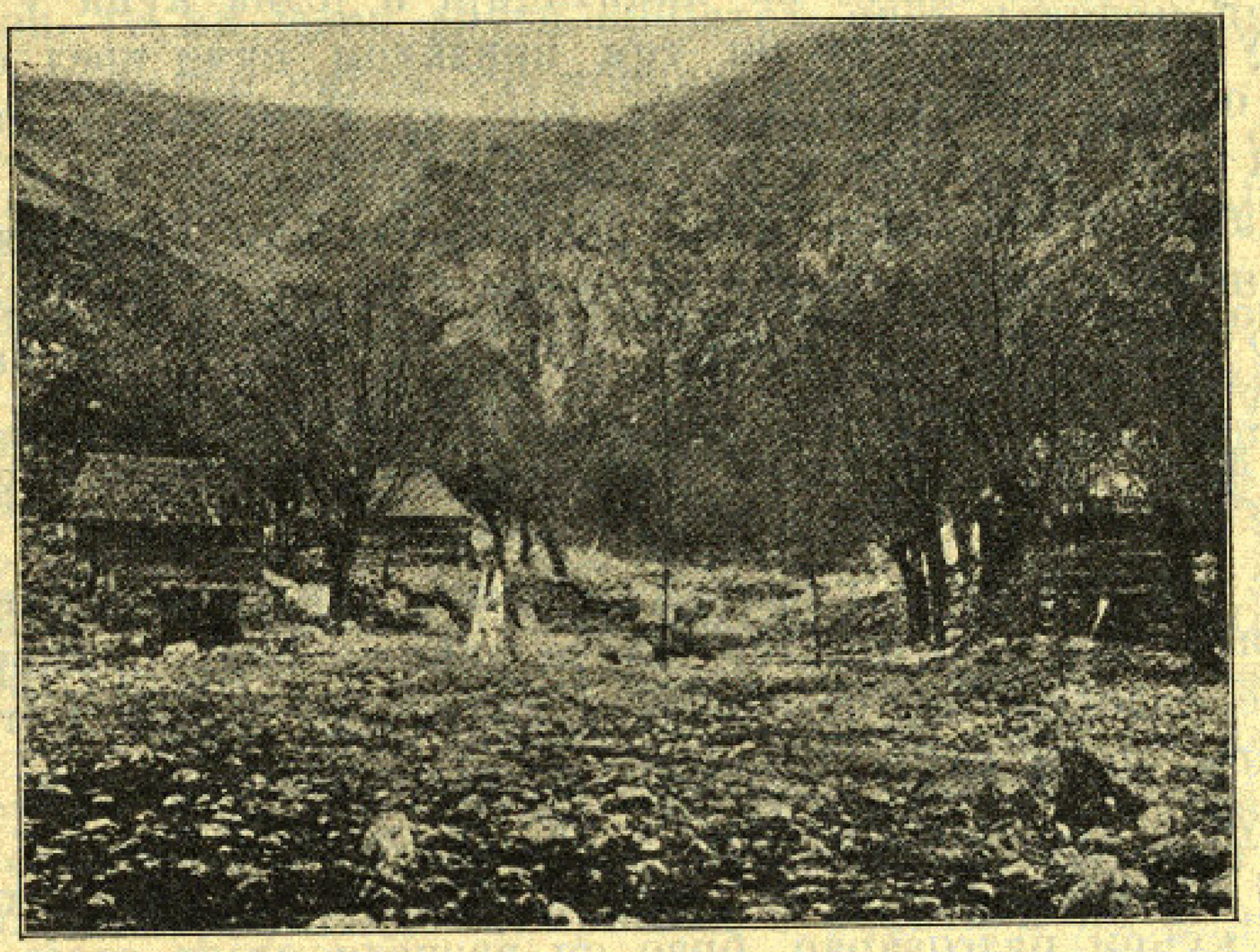

Три воденице код Крашова

знати дух наше „званичне“ провинцијске интелигенције, једнолике кроз цео Банат, те у њој нема ничега народног крашованског, па се чак у том друштву једва и говори крашовански.

Сутрадан зарана изађох пред општинску кућу, где се искупило беше сеоско поглаварство, али и на тим људима осим крашованске ношње и говора не нађох ничега, у чему би одударали од наших познатих „званичних“ сеоских типова. Иста стереотипна доброћудна задиркивања и шале владају и међу њима; само ми је упала уочи њихова радост, што виде интелигентна човека да се са њима

„по карâшавски“ разговара, а то ће рећи да их иначе та срећа ретко кад заиада.

Тога дана обиђосмо још Нермић, Клокотић и Водник и ту добих прилике, да завирим мало и у њихов интимни живот. У Нермићу тек што заподесмо разговор о стварима народнога живота, кад нас изненадише екзекутори, банчини чиновници и адвокати Румуни из Решице (Речи̏це и Ричи̏це, како је Крашовани зову), који дођоше да истерују потраживања румунске банке, а рекоше ми да таке исте везе стежу тај народ и из Оравице, истога дана пак продата је пошто-зашто на лицитацији и једна кућа у Крашову (Лазу̏јкина), те ми том приликом пуче пред очима она опасна мрежа економска, коју су Румуни већ бацили и на овај крај. Било би дакле потребно да се и наша новчана организација мало разабере о тим приликама у ове наше отргнуте браће у нашој близини и помогне им. Тако исто хоћу да скренем пажњу и нашем трговачком свету на овај крај, где сам се пре неколико година уверио да н. пр. у суседној Дукњачи међу самим Румунима беше седам трговачких радња српских, а других и нема, те је сва трговина у српским рукама, док у крашованским местима ама баш ниједне да се нађе, а онај пример народне радости, кад чује људе у кашуту да говоре његовим језиком, па и други, уверава ме да би наше трговце тамо оберучке прихватили. Ево̀ и за ту њихову радост још један пример. Они људи, са којима сам се пред општинском кућом разговарао, брзо су разнели одјек своје симпатије по селу, те када се са ово̀га свога пута вратисмо, скренусмо на салаш једнога доброг познаника мојега пратиоца, који је баш прибирао јабуке за товар, да их понесе на трг. Поздрависмо се и распитав се за породицу му обдарих му децу са неколико петака; а кад уочи мога поласка из Крашова, ево ти Је̏ле истога Пе̏тра Бо̏рке, рођене Бе̏це, са пуном котарицом за пут спремљених јабу̏ка: донела је то „да̏ поче̏сти Господа̏ру (Господин је у њих само Бог и попа), што̏ та̏ко ле̏по турви̏ни по карâшавски“.

Таке искре симпатије за нас севну и у крилу саме интелигенције им. Један учитељ распитује се, да своју кћер даде у српску учитељску школу и то са оваком моти-

вацијом: „meni nije cilj samo to, da moja ćerka postane učiteljica samo. nego da bude pravi apostol zanemareni i zaostali Krašovanka žena, pa zato bi ju dragovoljnije poslao bio u Sombor, jer po mojem mnenju, bi se ona tamo bolje pripravila za ovaki težki i apostolski posao, jer bi ona tamo izvan drugi predmeti i Srbsko-Hrvatski jezik temeljito naučila, a to je pak kako znamo neobhodno potrebito sredstvo, s kojim bi ona našim na žalost zaostalim Krašovankam vremenom koristiti mogla".

То има тим већи значај, што је већ дигло своју главу и мрачњаштво, које зазире од истине и тежи у мутноме да лови, те ми један други пријатељ опет изриком пише, да не споменем имена службених људи и да се па њих ни ради чега не обраћам, него њему, јер се њима онда пребацује „da drže sa Srblji" и због тога њихова „familija mnogo pati".

Али се истина не да затомити, она мора да пробије сваку пресију, те се ево и међу Крашованима јављају независни људи, који као честити старина Теодор Бирта, трговац у Клокотићу, овако мисле: „Radovao bi se ako bi mogao doživiti da se svi naši Karaševski Običaji po svim Serbskim i Slavonskim Narodu tiskano (trukovano) razglasiti i razširiti mogli", а у своме опису крашованских обичаја овако исповеда: „По причању од старина, каже се, да су Фрањевци (фратри) те људе, који су као расејане и изгубљене овце живели по бреговима, потражили по њиховим становима, новорођенчад им крстили и обратили их у римокатоличку веру: тако су досељеници *Срби Бошњаци* полагано постали сви католици, али се *староверски обичаји* (православни српски) код њих до данас пресађиваху у народу и *живећи вечито међу католицима Крашованима*".

О тим обичајима сам већ обавестио једном читаоце Летописа, а сада ми је исти честити старина послао свој још потпунији опис и нарочито драгоцене здравице о крсном имену, песме и зашевке за мртвима са жељом, да то српском свету објавим, уз ову изјаву: „U uffanju da sam vas sas zaktevanimi Običaja Karassevskog Naroda podpuno zadovoljio, što nitko drugi osim mene od Karassevtzi nie u stanju, mislim da i vi vašu obrečenu dobrovoljnost za razglašenje i razširenje ove stare stare izgubljene i opet naj-

dene Bratje Serbskog Naroda hoćete izpuniti — Sas osobitim štovanjem i iskreno serdčanim Pozdravljenjem ostajem vaš nepoznat Priatelj i Dobroželitelj T. B.“ На мени је сад дакле, ако Бог да здравља, да му ту родољубиву жељу испуним.

Жалећи, што честитога старца не затекох на дому, те проведавши један час на одмору код његова унука, који нас је угостио добром „приваренком“ и прженим „крањйцама с јйајци“ (великим меснатим печуркама (гљивама), што у тамошњем тлу нарочито напредују и рачунају се у народно јело крашованско), пређемо тада из Клокотића у Водник, где сам у староме Влашићу и његовој љуби од рода Магдића у Лупаку познао типове старих, здравих, доброћудних Крашована из граничарског доба. Обадвоје још телесно крепки око своје 70. године једино се туже да их вид нешто издаје. Из својих млађих година запамтили су још сретна времена, када Крашовани нису раскопавали крашоварске зидине ради новаца, јер су их имали толико, да су талире лопатама гртали. Како је већ било превалило подне, ту нас је опет старац гостољубиво почастио добром ракијом од вишања и бресака, а домаћица „јйајцима са сйрењем“, полумесnатом сланином и сувим месом, па ми је онда показала пун „долйап“ краснога рубља, што је сама откала, извезла и посашивала у својој младости, а то исто сад и њена снаха чини. После ужине нас је старац испратио до иза села, те се вратисмо „пйешким путйићам“, као што ми он исправи прећашњу белешку „пешким пућаком“ називљући ово влашким. Успут нам је показао место, где је била негда „кузнйица“, творница стакла, и старо селиште, па се онда срдачно опростисмо и ја се вратим у Крашово. Тог вечера се још на колима Мйиље Удовйице са њиме вратих у Анину, где нас дочека жесток пљусак, а на станици затекосмо једно друштво чак из Београда, које је дошло, да проведе лето у Штајерлаку, и требало да подели моју судбину претпрошле ноћи ненашавши кола за даље путовање. Тако им онда Мйиља притече у помоћ и, кад пљусак попусти, извезе их у летилиште, а ја остадох, да ухватим поноћни воз и вратим се у Вршац.

У вези са том појавом српских походилаца у овим крајевима ради провађања лета нарочито морам да истакнем

да би лепа околина Крашова са својим блиским горским изворима, реком и здравим зраком још боље могла да послужи за то, кад би било у нас више подузимљивости и свести.

Већ у Крашову сам имао прилике да разгледам лепе примерке очуване китњасте ношње мушке и женске, сасвим карактеристичне народне крашованске (бе̏ла и „се̏рпска“ обја̏ла, ко̏жук, пефта̄р, грудѐш, бе̄ре и т. д. Види Кал. М. С. 1907.), којом се уз језик и обичаје истичу из своје румунске околине, а од овога свога возача дознао сам да се у њиховој кући и иначе налази и значајних старина из те области, тако н. пр. у њих има везена женска кошуља од сто година, те се на тим старинама може пратити читав историјски развитак народнога веза у њих.

Опћи утисак, који понесох о Крашованима овом приликом, даде се свести на то, да је то питом и у своме послу вешт, доброћудан народ, али се у мушкараца у новије време јако распростро пијанство, а међу женскињем разврат као каква зараза, као што је већ познато готово свуд међу нашим римокатолицима. Тэме је пороку међу Крашованима много криво и свештенство им, о чему сам чуо и нарочитих потврда, јер су свештеници ту сами странци, који слабо имају срца за народну беду, него сматрају тај народ као поље за експлоатисање, као што то чинише и међу нама Грци свештеници, док не имасмо своје народно свештенство.

Повратак

Али нажалост, као што сам се овога пута обавестио, ни наше се данашње православно банатско Српство не дичи више врлинама Српкиње Милице. Када се вратих у Вршац, походих још обијене зграде запуштепога манастира Месића, где се садашњи настојатељ му труди, да поправи, што је деценијима пропуштано, па се последњих дана још једном извезосмо у вршачке винограде и преноћих у чувеном Широком Билу са дивним изгледом му чак далеко до Дунава.

Наравно да нам се успут поновише испричани доживљаји али са другим српским возачима, као што напоменух већ, и то ми даде прилику и повод, да се у свога

сапутника, интелигентна Србина званичника, пораспитам за узроке тој запуштености српских ратара у Вршцу. Он ми рече да се томе не треба чудити у данашњим приликама им. Оронула српска интелигенција се због своје невоље сасвим отпадила од бриге народне, те не једном мора да слуша од народа прекоре, да га уме да нађе само, кад се приближују какви избори, а иначе га је сасвим запустила. У народу је такођер завладало економско пропадање — и ти несретни возачи се сви изговараху својом сиротињом — а то је са собом донело и морални кварež, по рђавом примеру и неке обесне интелигенције, већ и међу занатлијама и ратарима. Мода иште своје, те поред пустих дама, празноглавих и кокетних мајсторских девојака већ је и међу ратаркама, нарочито од оних мла̑дӣ, које разносе млеко по граду, многа скренула са пута чедности, па је у српском крају већ много разорених породица због тога, а дивљи бракови и „Wahlverwandschaft“-ско укрштање је обично и у Вршцу као и у Крашову.

Са таким се разултатом вратих ето из Источног Баната преко Ковина — који ми не даде, да испаднем из улоге, приказујући ми опет слику поцепаности српске у два табора због председништва у црквеној општини — па преко Панчева у Нови Сад.

Када сам том приликом пролазио опет кроз негдашње доловачке ливаде, које скорашњи напредак претвори све у родне и најбоље њиве им, нисам могао, а да не уздахнем за оним цвећем, које је негда и та поља а и народ наш на њима китило. Но то се природно цвеће више не може повратити. За њим нам и не вреди уздисати, али нам је дужност да унесемо више праве светлости у нове прилике и да разборитом поуком и смишљеним просветним радом отворимо очи нашем свету, да се разабере: да многе опачине, које нам са западном модом долазе, нису атрибути праве културе и напретка — и да га избавимо од очите пропасти. Но ту онда не треба више само приповедати, него радити на томе, те и ја завршујем са оном еванђеоском реченицом: „Ко има уши, да чује — нека чује!“

ИЗ МАЂАРСКЕ ЛИРИКЕ

— Petöfi Sándor —

—•-•—

Задрхт'о је бокор! . . .

Reszket a bokor

Задрхт'о је бокор,
Јер славујак слети,
Задрхта ми срце,
Јер се тебе сети.
Тебе цуро мала,
Моје чедо драго,
На великом свету
Највеће ми благо!

Препун тече Дунав,
Корито му мало!
И моје је срце
Миљем набујало. . .
Да л ме волиш? Реци,
Слатко лане моје!
Ја те већма љубим
И од мајке твоје.

И ти мене љубља,
Но тад лето бија . . .
Љубиш ли сад зими,
Кад сунце не сија?
Ако ме не љубиш
Од Бога ти срећа,
Ако ли ме љубиш
Још сто пута већа!

Слобода и љубав

Szabadság s szerelem

Слобода и љубав
Дар су благог неба,
Љубав и слобода
То ми двоје треба!

За љубав ћу радо
И свој живот дати,
За слободу радо
Љубав жртвовати.

Благоје Бранчић.

КЊИЖЕВНОСТ

ПРИКАЗИ

а) Белетристика

Sa Jadrana. Pjesme **Rikarda Katalinića Jeretova** (1902—1908) Zadar 1908. Vlastita naklada.

Поезија г. Каталинића није, да речемо, бујан водоскок који хучи и који се на сунцу прелијева у блиставим шарама; то је више поточић који се спустио у долину, па кроз зелену траву лагано промиче, али не без пријатног жуборења и живолазних скокова. У њој осјећате љубав отаџбеника и филантропа, који се брине за опће добро, али без великих фраза, без естетицизма, просто и топло, правим народним начином. Патриотско-дидатички смјер који се у његовим стиховима крије, губи на тај начин свој баналнн карактер и утиче на читаоца сасвим благо и дискретно.

Сјећате ли се Хорацијевог *Beatus ille qui . . . paterna rura bobus exercet suis?* Овдје се мали словенско-варварски бард сусрео у мислима са великим латинским пјесником, али је — вјерујте ми — подударање сасвим случајно. Г. Каталинић не воли, уосће, да се обзире на стране угледнике; а кад би то и волио, држим да га његове личне симпатије не би вукле к суптилном епикурејцу из Августова вијека. Можда ће у томе не-обзирању око себе неко запазити чак и једну слабу страну г. Каталинића; али тек, и он би као онај француски пјесник могао за себе казати: *Si mon verre est petit, je bois dans mon verre;* — а то је на сваки начин једна одлика.

Еле, кад се све уједно скупи, ова збирка пјесама г. Каталинића има све погодбе да пружи пријатна уживања читаоцу који случајно није — критичар. Јер критичара, код највећег уживања, копка увијек мисао, како он треба да врши свој позив и као литерарни цензор, а то много пута значи: да тражи у јајету длаку.

У конкретном случају, кад бих се подухватио да унеколико удовољим тој мање благодарној страни својега задатка, ја бих пјеснику замјерио највише то, што своју књигу није, путем аутокритике, још боље прориједио, нарочито у пригодном дијелу њеном, те би се неки доиста лијепи саставци, као напр. полиметар ***Мор-***

нари и стихови *Умукла су гнијезда*, кудикамо јаче истицали у пробранијем и проријеђенијем друштву.

Језик у овој књизи г. Каталинића тече углавном глатко и природно,[1]) а мисли — већином једноставне — роје се неусиљено; а то јој управо, покрај племените тенденције, даје особите драже. Ја не сумњам да ће јој баш те особине њене стећи много штоваlaца међу публиком. А то ова лијепа и укусно издата књига и заслужује.

М. Ц.

Алекса Шантић. *Пјесме.* Мостар 1908.

Није нам познато, да ли је песник овим издањем хтео да изнесе језгро свога досадашњег песничког рада, стављајући све своје остале песме на страну. Ако је тако, онда чини себи и свом песништву неправду, какву чак ни савремена критика не би учинила. Песник суди обично по нагону о својим песмама, изричући неким досадашњим љубимцима своју потпуну немилост. Али те песме нису у ствари постале друкчије; оне се с временом тек песнику друкчије причињују. Како ли су пак шарени и неопуздани видици критике, зна сваки, који с тим нужним злом има посла.

Но према Алекси Шантићу остаће критика без сумње доследна, шта више, критички гласови ће хармонично изрећи свој суд, који би ми у ово неколико речи збили: Алекса Шантић свакако је песничка личност. Скоро цела књига дише *једном* лепом, племенитом срдачношћу и искреношћу, једном отменом простотом, која и сељацима даје аристократску црту, каква је у нашим народним песмама. Особито се истиче у прекрасном језику и облику, пуном сређене уметности, где сонет необично доликује слободном али благом полету: не види и не осећа се борба између песника и сонета, те нема ни опаспости, да сонет песника победи. Тако је онда и душевно расположење у Шантића стишаношћу дубоко а тешку му меланхолију ублажаво „једна блага светлост љиљанових дана“, која је уједно и светлост његова песништва. При свој сили ипак је туга стишана, па и у циклусу „Из окова“, где из сваког реда избија истинско и скроз песничко саучешће.

Но то саучешће претвара иронизам у мучеништво, што, овде бар, неминовно води „Крсту и Голготи“. Штета, што се песнику у песми „Музи“ поткрала немогућност, која квари лепу озбиљност те песме. Нека је песник нађе сâм.

---

[1]) Изузамши гдјекоју неорганску ријеч, као напр. *пролет* мј. пролеће; *примор* мј. приморје; *жал* мј. жало; и гдјекоји неологизам сумњива поријекла, као напр. *ваше* мј. снови; којим изразима као да се пјесник с особитом предилекцијом служи. Не могу, уз то, а да у пјесми *Над гробом фра Грге Мартића* не замјерим стиху:

И вила те махом *посестрила*,

у којем се г. Каталинићу поткрао очити non-sens, пошто мушкарца нико не може *посестрити*, тј. учинити сестром, дакле женом.

Прелазећи преко много лепих и сретних слика природе и расположења, зауставићемо се мало код песме „Вече на школу“. Утисак је њен и неодређен и неодољив. По лакоћи и грацијозности облика и по простом, дубоком мистицизму могао ју је спевати Верлѐн, та генијална смеса грацијозности и мистицизма.

Навешћемо још и циклус „Са мојих стаза“, у ком је песниково расположење за нијансу мрачније но иначе. Па ако је песникова личност овде већма предмет него другде, не влада ни ту у правом смислу, слична сумраку, који се не намеће а опет је ту, добродошао и симпатичан.

А. С.

б) Историја књижевности.

Die osteuropäischen Literaturen und die slavischen Sprachen (Die Kultur der Gegenwart Teil I. Abteilung 9) 1908 Berlin und Leipzig Druck und Verlag von B. G. Teubner. вел. 8°. VIII + 396.

У Берлину и Лајпцигу је пре неку годину почело да излази у издању Тајбнера (Teubner) а под руководством Павла Хинеберга велико дело „Култура садашњости“. Ово огромно дело намерно је да замени раније енциклопедије на тај начин, што ће се у њему читаоци упознавати добрим и прилично опсежним чланцима од првих стручњака са резултатима данашње науке на пољу религије, филозофије, литературе, музике, уметности, државних и друштвених наука, права и економије, природних наука и техничких тековина. Као девети одељак првога дела изашла је гореспоменута књига, у којој су приказане источне европске књижевности.

Као увод у историју словенских књижевности написао је академик *B. Јагић* врло прегледан чланак о словенским језицима. У кратким потезима одређује Јагић прадомовину словенску па онда утврђује од прилике време, када је почело јаче диференцирање словенских језика (у периоду велике сеобе народа). На основу географског размештаја словенских племена и постепеног прелаза из једнога говора у други, закључује Јагић да се словенска племена разишла постепеним померањем, због чега се мора одбацити и прича Константина Порфирогенита о каснијој сеоби Срба и Хрвата на Балканско Полуострво. Јагић се нарочито задржава на црквенословенском језику и његовој улози код јужних Словена и Руса, па онда прелази на карактеристику и опис појединих словенских језика. Истакнућемо овде да Јагић противно проф. Белићу убраја и сада маћедонски говор међу бугарске дијалекте (Eine etwas abgesonderte Stellung nehmen die mazedonischen Dialekte ein, die sowohl in lautlicher Beziehung als im Wortvorrat manche Anklänge an das Serbische zeigen. Durch den Verlust der Deklination und den Gebrauch des postpositiven Artikels schliesst sich dennoch das Mazedonische im überwiegenden Teil näher an das Bulgarische als an das Serbische an).

Низ словенских литература отвара *Алексеј Веселовски* са ванредно лепо и јасно изложеним прегледом руске књижевности. Имајући у виду сврху којој има да послужи овај преглед литературе

додирнуо је Веселовски тек у најопштијим потезима старије периоде. Једино се нешто више задржава на заснивачу руског књижевног језика, Ломоносову и на слободоумним писцима из доба Катарине II, Новикову, Фонвизину и Радишчеву. Но за то је много пуније приказан XIX век руске књижевности. Како руска књижевност више него и једна стоји у тесној вези са политичким и социјалним приликама у Русији, природно је да Веселовски сваком приликом указује на рефлексе тих прилика у литератури. Снажан утицај прилика опажа се и у првом периоду Пушкинова делања. Тек прогонство у село изазвало је преврат код Пушкина. Његове везе са напредњацима слабе све више и више и Пушкин све више и више негује уметност ради уметности. Врло лепо окарактерисао је Веселовски Пушкинова млађег друга Љермонтова, а много пажње обратио је писац нарочито Гоголу и његову утицају на млађу приповедачку генерацију. Кратко али прегледно приказује нам писац рад Тургењева, Гончарова, Достојевскога, обраћајући особиту пажњу еволуцији Лава Николајевића Толстоја. Међу најновијим писцима задржава се Веселовски највише на Горком и Андрејеву, одајући признање његову великом таленту. Веселовски је, приказујући развој руског духовног живота у XIX веку, умео скоро свагда остати објективан. Темељитост излагања, независност у мишљењу и објективност у исказивању суда, удружени са лепом концепцијом учинили су да је преглед руске књижевности без сумње најбољи у овој књизи.

Даровити и многостручни Берлински професор *Александар Брикнер*, обрадио је тек у најопштијим цртама пољску литературу. Брикнер се пре неколико година истакао као добар зналац пољске књижевности, обрадивши је доста опширно 1902 у Амеланговој збирци „Literaturen des Ostens“. Овај преглед је извод из његове литературе, спремљен према захтевима издавача још 1903 г. И овде се о старијој пољској литератури говори само онолико колико је неопходно потребно за разумевање књижевности XIX века, чији су главни представници (Крашевски, Свјентоховски, Шјенкјевић, Конопњицка, Дигасињски и др.) умели својим значајним радовима заинтересовати западну Европу.

Мањега је значаја чешка литература, коју је обрадио *Јан Махал*. Махал противно Веселовском и Брикнеру више пажње обраћа старијим литерарним периодама, као чешкој реформацији и Јовану Хусу, знаменитом мислиоцу XV века Петру Келчицком, литератури Чешке Браће и зачетнику модерне педагогије Јану Амосу Коменском (1590—1670). Новија чешка литература почиње са препорођајем чешкога народа на почетку XIX века. Радови знаменитог лингвисте Јосифа Добровскога дали су националном и литерарном покрету опћесловенски правац. Базирајући на националној основи избацила је друга половина XIX века неколико крупних личности (Врхлицки, Зајер, Чех), чија су дела преведена на неколико страних језика.

Много више простора од пољске и чешке заузео је приказ историје књижевности јужних Словена од проф. *Матије Мурка*. Мурко је ранијим својим радовима у Бечкој Академији Наука и у Јагићевом Архиву пружио неколико добрих прилога за познавање старије историје јужних Словена, а недавно публикованом Старијом историјом југословенских књижевности (в. Лет. Мат. Срп. књ. 253 стр. 81) оправдао је наде које се на њ полагале. У овом прегледу поделио је Мурко целокупну југословенску књижевност на два велика периода. У првом је приказана писменост на црквенословенском језику под претежним утицајем Византије. Ту је у кратким потезима изнесен рад словенских апостола, цветање црквено словенске литературе у Бугарској као и апокрифне, па онда се износи судба црквенословенског језика на приморју. Доста пажње обраћено је и средњобугарској литератури као и књижевном раду Срба у периоду Немањића. Други период: књижевност на народном језику под утицајем Запада започиње Мурко са доста опсежним приказом дубровачке литературе, па износи утицај реформације код Хрвата и Словенаца, као и резултате протиреформације у Словенској, Хрватској и Славонији. Модерно доба код Словенаца отвара Водник, код Хрвата Матија Ређковића код Срба Доситеј Обрадовић. Веома је згодно окарактерисана романтика код Јужних Словена, чији је највидији представник Вук, о коме је писац рад био информисати страну публику колико је више могао на онако строго ограниченом простору. Најновија литература доведена је до наших дана, пошто је ту говор о Модерној код Хрвата и нас (Јован Дучић, Милан Ракић). У завршном одељку истиче Мурко како су Јужни Словени на научном пољу упућени више једно на друго, због чега се осећа потреба за једним критичним централним органом. Он се нада да ће са већом културом нестати противности између Срба и Хрвата, те да ће једном књижевном језику одговарати у истину и једна јединствена литература.

J. P

в) Историја.

Ратовање Војислава Војиновића са Дубровником написао **Милош Л. Зечевић**. Београд 1908. вел. 8°. Стр. 112. Цена 1·50 дин. 132 Издање задужбине И. М. Коларца).

Милош Зечевић обратио је на се пажњу још пре неколико година својом расправом Живот и владавина Стевана Дечанскога, у којој је на основу добро проучених извора и вредно прикупљене литературе доста осветлио живот и владавину овога владаоца, иако ће се о Стеванову бављењу код Татара моћи још по нешто ново рећи, када се буду боље проучиле прилике код Татара и прилике у Бугарској пред крај XIII и на почетку XIV века. У горе споменутој расправи слика нам писац односе Дубровника према Србији од 1358—1363, или још боље приказује нам ратовање моћнога српскога властелина Војислава Војиновића, чије је властелинство у Приморју обухватало Конавле, Требиње и Драчевицу, а на

истоку распростирало се на крајеве горњега тока Дрине заједно са Сеницом.

Занимљиво је да је ово питање неколико пута обрађивано у историјској литератури. Први пут је главне моменте ове борбе изнео проф. Конст. Јиречек према нештампаном материјалу дубровачког архива у расправи „Srbský cár Uroš, král Vlkašin a Dubrovčane“ (1886), а много кашње су према штампаној грађи у Monumenta Ragusina обрадили детаљније ово питање Василије Марковић у 244 књ. Летописа и Дане Грубер у опширној расправи „Dalmacija za Ludovika I (1358—1382) I dio (1358—1367) у Radu jugosl. Akad. књ. 166 и 168. Али и ако Зечевић није употребио нову грађу ипак његова расправа одваја од осталих пуноћом и заокругљеношћу приказа. Нарочито је за похвалу што писац, онде где га извори остављају, згодним комбинацијама и способношћу да ухвати узрочну везу међу појединим догађајима, скоро свагда успешно конструише ток догађаја. Истакнути се даље мора још и та добра особина пишчева да се не ограничава једино на приказ питања које њега занима него баца поглед и на прилике у Србији, Угарској и Млецима, како би са тачнијим познавањем прилика у суседним областима могао сигурније растумачити и објаснити односе између Дубровника и Војислава Војиновића. Тако је писцу пошло за руком да утврди да је ово ратовање потекло не само из политичких побуда, него и из економних, што је, у осталом, требало јаче нагласити.

У напоменама расправља писац с успехом неколико спорних питања. Од вредности је опширна напомена на стр. 2 и 3 где је говор о синовима Војиновим и где се веома згодно указује на то како је народна песма о Војиновићима сачувала тачно успомену на право стање ствари, називајући Војиновиће сестрићима цара Душана.

За ратовање угарског краља Лајоша са царем Уроша има нешто података и упустава у збирци Талоција и Алданија A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198—1526 (Budapest 1907).

J. P.

г) Пригодна књижевност.

„**Срђ**“ бр. 1, 2, 3, 4, 5. „Srđ“ br. 1, 2, 3, 4, 5. Уредник: проф. Антоније Вучетић. Urednik: prof. Antonije Vučetić.

Споменица	**Spomenica**
о паду дубровачке републике	o padu dubrovačke republike
31. јануара 1808. — 31. јануара 1908.	31. januara 1808. — 31. januara 1908.

(Слика)

Dubrovnik s Ploča.

Цијена — cijena 4 К, дивот издање — divot izdanje 5 К.
Власник и издаватељ — Vlasnik i izdavatelj:
Српска Дуб. Штампарија Др. М. Грацића и др. — Srpska Dub. Štamparija Dr. M. Gracića i dr. *Dubrovnik 1908.*

Лањска година је за југозападни део нашега народа била значајна историјска обртница, нарочито за Дубровник, коме се је лане навршило 100 година, откако је изгубио своју слободну републику и поделио од тада судбину целе Далмације. Тај значајни тренутак у историји дубровачкој забележен је и у нашој књижевности пригодним делима. Тим поводом је др. Л. Војновић прерадио, проширио и украсио леним сликама своје раније делце „Vođ kroz Dubrovnik“ и назвао га „Дубровник“, које смо дело приказали још лане у Летопису и одали му заслужено признање.

Та стогодишњица пада слободе дубровачке дала је живот и овој „Споменици — Spomenici“, којој натпис горе исписасмо.

Ова споменица нам даје верну слику наших посела око покојника приликом смрти му или на подушју му, где се искупе сродници и познаници, да се тешe или просто да прекрате време и задовоље своју радозналост и да нађу прилике, да се и њихова реч чује. Ту једни напрежу своју машту, да при страшном призору смрти нађу било какве утехе, а други просто ћаскају о свачему. Тако је и у овој споменици.

Овом приликом је преминуо стари властелин и приређивач мртвачког му одра, управо стогодишњег му помена, изложио је у древном замку његову сва одличја и грбове му, украсио је књигу ову сликама, које нам приказују покојникове културне тековине кроз 1000 година. А искупила се на помен велика му родбина из далеких крајева, из свију покрајина и градова скоро, где српски и хрватски народ живи, онако, као што горе истакосмо, на посело. Ту се онда развезао говор које о покојнику које о другим за њега индиферентним стварима, често о самим походиоцима, те је тај разговор сав ухваћен и штампом објављен. То све чини садржину те споменице, која нам се је лане израна обећавала, али смо подуже чекали и са своје стране, да кажемо, радознало чекали на њу, док је ево не дочекасмо.

Што је та споменица тако испала као и обични наши разговори на дањама и подушју, то има свој уреднички разлог. Споменица нам се и пружа као 1—5. бројева дубровачког „Срђ“-а, те је и књига задржала у главном онај тип и распоред, који обично налазимо у том листу, са истим снагама скоро — редовним сарадницима му. Само су нам тих пет бројева више у стању овако уједно да прикажу редакцију са укупним бројем сарадника „Срђ“-а. „Споменица“ се разликује од „Срђ“-а само толико, што она није *само из Дубровника од Дубровчана* него је по главној садржини и *о Дубровнику са разних страна*. Иако ћемо радо да признамо да је мисао о тој Споменици била врло срећна, погођена, да је техничка страна лепо успела, али о начину њена уређивања и о квалитету материјала, који је ушао у њу, не можемо да кажемо да је задовољио у свему наше очекивање. Да допустимо и то да се у оваким пригодним књигама, као што су све — па и ова споменица, не мора говорити све само о предмету, који је повод помену, него да могу у њу да уђу и други књижевни производи из лепе књиге,

који ће помоћи, да се уклони монотонија са једноликости садржине, али онда ти производи, и нарочито баш ти, морају бити вредни по свом квалитету, да им се даде места у таком некако монументалном делу. То се пак за врло мали број оних састава овде може рећи, који не говоре о Дубровнику и његовој прошлости.

Уопће, иако је ова књига прикупила састава донекле из свију крајева нашега народа, не може се никако рећи да нам она показује велику пажњу нашега књижевнога света према Дубровнику у тако значајном тренутку. Од толиких професора наша два универзитета и толиких средњих школа и толиких научника, који су се бавили прошлошћу Дубровника, једва је ту од чувенијих имена Ст. Новаковић и Јован Живановић са кратким пригодним прилозима, а од чувенијих заступника лепе књиге само Матавуљ; а нема ни Јагића, ни Јиречка, ни Будмана, ни Решетара, ни браће Поповића, ни Шурмина и т. д., него нам и Србе и Хрвате у 56 чланака и песама заступају све једва чувена имена до сада. То никако није утешна појава, а на чијој је страни кривица, то ми наравно не можемо знати, али жалимо, што је тако.

Иначе је грађа, што се односи на Дубровник и његову политичну и културну прошлост доста занимљива и многострана. Из ње дознајемо нешто више о дубровачком филозофу Руђеру Бошковићу (од Д. Митриновића — Мостар), о укидању дубровачке републике (од ур. A. Vučetića — Dubrovnik), о дубровачким странкама (од V. V. Vukasovića — Dubrovnik), о држању властеле и пука при укидању републике (од J. J. Milovića — Vrućica), о народној везилачкој уметности у Дубровнику (од Јеле Беловићеве — Сарајево), о здравственим одредбама у дубровачкој републици (од Josipa Onyszkiewicza — Dubrovnik), о дубровачким новцима (од A. Венуси-а — Дубровник), о латинисти Brnji Zamanji (од Nike J. Gjivanović-a), о отоку Мљету (од В. В. Вукасовића), о кнезу A. Sapieh-u у Дубровнику (од dr. Josipa Nagy-a — Веч), нешто о Ђурђу Бранковићу Смедеревцу и дубровачкој републици (од M. P. Jovanović-a — Vukovar), о Госпару Божу Сараки, дубровачком посланику у Цариграду 1780. (од А. Вучетића — Дубровник), о кнежеву двору у Јањини (од dr. N. T. Bjelovučića — Janjina (код Дубровника), о Французима на Шипану (од Vlaha Fortunića — Šipan (острво) и напослетку о хуманитарним установама и закладама у Дубровнику (од Acaras ben Ili).

Тенденциозни пригодни чланци су Новаковићев „Ujedinjujmo se kulturom“, од Vojina Mališića Tavridskog „Dubrovnik kulturni centar“ и од Frana T. Cvjetiše из Загреба „Kako da ovjekovječimo spomen dubrovačke republike“, од којих се својом топлином истиче Новаковићев, а друга два имају практичан смер, да побуде на подизање нових културних установа, да би у будућности сачували Дубровнику вођство на југу нашега Јадрана.

Од пригодних уметничких састава уз Матавуљева „Бијелог фратра“ и Rikarda Katalinića Jeretova „Sursum Corda!“ дубљег су утиска од В. Кондића из Бањалуке „Зано Катана. Рагузо моја!“,

из Тасиног дневника „За браћу“, Б. Бајe из Београда „Последњи мрнар дубровачке републике“ и преведене са немачког од Rodenstein-a „Ruže Dušanove“. Има и један мио поздрав али бар у нашем преводу слаба песма од једне Талијанке.

То је ето понајбоље, што нам пружа та Споменица. Уз лепу књигу Војновићеву читалац ће и у њој наћи ипак прилично поуке и забаве, која ће га за неко време привући успомени на негда славни Дубровник, да тиме одужи свој родољубиви дуг томе западном нашем извору културе, иако у тој књизи нисмо добили оно, што је данашња наша књижевничка генерација у такој споменици могла и требала да нам пружи.

Што се тиче духа, који провејава ту споменицу у народносном смислу, он је исто онако толерантан и широких груди, као и у Војновићевој књизи, те верно дубровачкој традицији иде за тим, да изравна противности између Срба и Хрвата, па тога ради се у књизи, као и у Срby yoшће, напоредо употребљава и ћирилица и латиница. Али се уреднику ипак поткрао и један франковачки глас, наиме неки dr. N. T. Bjelovučić из Janjine у чланку „Knežev dvor u Janjini“ овако уздише: „Knežev dvor čeka dugo, i čeka, da samo još jedared razvije barjak slobode, barjak sjedinjenja dubrovačkog teritorija, cijele Dalmacije sa *hrvatskom* državom, sjedinjenje svију *Hrvata i Srba* u zajedničku slobodnu *državu hrvatsku*“ — Мени је чудновато и овде и иначе у хрватској јавности да се Хрвати сад, када би при тежњи за уједињењем Словенаца, Хрвата и Срба у Аустроугарској највише био на своме месту, да се они сад одричу јединог коректног назива *југословенског*, који им већ и академија загребачка носи, и све би да вргну под капу *хрватску;* али сумњам да ће та капа бити подесна и за српску главу, која већ има своју капу, те ми и тај став у тој књизи ето буни хармонију, која иначе извире из свега осталога, што књига пружа.

Ј. Ж.

д) Педагогија.

1 *Реформа средњих школа и испита зрелости у Аустрији. Нове наредбе за испит зрелости у Хрватској: о матуритету у опште и некоје педагошке напомене.* Саопштио **Филип Оберкнежевић** професор у м. Прештампано из „Бранника“ за год. 1908. У Новом Саду. Штампарија деон. друштва „Бранка“ 1908. 8⁰ Стр. 56. Цена?

2 *У прилог хуманизму.* Прештампано из „Бранка“ за 1908. год. Нови Сад. Штампарија деон. друштва „Браник“-а 1908. 12⁰ Стр. 56. Цена?

3 *Наше средње школе.* Написао **М. Ј.** Прештампано из „Бранка“ за 1908. год. Нови Сад. Штампарија део. друштва „Браник“-а 1908. 12⁰ Стр. 148. Цена?

Првој је књижици подстицај реформе средњих школа у Аустрији, и из анкете за реформу средњошколску и наредаба, које су анкети следовале; писац, у главном, наводи оне мисли и одредбе, које се слажу с његовим мишљењем, дакле не приказује нам ре-

форму објективно. Ово му и није била намера, јер изречно вели, да хоће да покаже, како је он био у праву, кад је раније још поступао или тражио, да се поступа тако, као што се сад овим наредбама одређује. Књижица је дакле у неку руку oratio pro domo. — Писац полази од оправданога принципа: какав учитељ, онаки и ученици, и из свога многогодишњег искуства износи нам многе напомене, које се заиста могу примити. Нарочито је добра напомена: „Претити и застрашивати (ученике) је лакше, него добро предавати“. Али се зато не може одобрити много што шта, што вели о класичким језицима и, нарочито, о методу живих језика. Не за нас, но баш напротив за Немце, могли би бити класички језици пре „луксуз“, пошто су Немци већ примили јак утисак од њих и у себи преродили њихову образовну моћ (али су они сад *и зато* приморани и дан-дањи их ценити и изучавати), а за нас су они насушна потреба, ако хоћемо да се развијемо, као што су се и остали културни народи развили, и да разумемо своју рођену прошлост, која је и у државном уређењу и у вери и у осталој просвети одређивана готово искључиво грчким утицајима. — За жив нам језик пак никако не може бити узор „како га науче деца, слушкиње и други радници“, јер нама је он и средство, да њим уђемо у литературу и у најдубље умне тековине, њим изражене, а за то нам је заиста потребно мало дубље познавање и самога тога средства, које се упоредо развија с мислима, што их исказује. Сваки нам је практични метод добро дошао, али се зато нећемо зауставити само на оном, што је „практично“.

У многом је чему друга књижица у опреци с првом; она под натписом *У прилог хуманизму* брани управо класичке студије, мислима знаменитога професора петроградскога универзитета *Т. Зјелинскога*, и поборнике класицизма у Србији, *Бошковића*, *Ђорђевића* и *Туромана*. Што је писац и нашем свету саопштио дубоке мисли проф. Зјелинскога, на том му можемо бити само захвални, али се истини за љубав мора рећи, да рад Бошковићев и Ђорђевићев за класицизам у Србији није право приказан. Јер Бошковић и Ђорђевић не само да нису истакли у својим списима у чему је управо прави класицизам, но нису показали ни организаторског талента, и тако су покрај најбоље воље, која им се никако одрећи не може, само напкодили класицизму у Србији. Они су сасвим сметнули с ума, да свака успешна реформа у настави мора бити постепено, па су усред школске године, у јануару месецу, од *свих* српских, тада ултра-реалних, гимназија, од једном начинили класичке гимназије. Ова је нагла акција изазвала исто тако наглу реакцију, и њихове класичке гимназије нису живеле ни неколико месеци. И што је још горе, оне су изазвале такав, свакако неоправдани отпор, да се ни касније покушај, и то у сасвим скромном облику, није могао одржати. А да су одредили, да се две или три гимназије (а толико је за Србију доста) постепено претворе у класичке, то не би могло изазвати онолики отпор, па би се, можебити (познајући прилике у Србији велим само можебити) те

гимназије одржале до данас. — Натпис је књизи и сувише широк, јер у њој се говори готово искључиво само о класицизму, а хуманизма може бити свакако и без класицизма. Јер хуманизам је, као што нам је недавно лепо извео *Вилем Џемс*, професор универзитета у Кембрицу (у Америци), у своме делу „Прагматизам" (што код њега значи, као генетска теорија о истини, исто што и хуманизам), посредник између емпиризма и религије, он тежи да у области интелектуалнога уверења споји истинито и добро, и класицизам је дакле утолико хуманизам, уколико и он том смеру одговара.

Док су нам у првим двема књижицама говорили стари, искусни учитељи, јавља нам се у трећој млад човек, који тежи за опсежнијим реформама. Веома је тешко било пробити се кроз његову непрегледно написану књигу, у којој се ваљада свака мисао понавља, а без претеривања се може рећи, да се понеке мисли и по десет пута јављају. И он је противник класичких студија и служи се против ових често Клајнпетеровим мислима, што се свакако не може одобрити, јер Клајнпетер је, као уредник антикласичнога листа, упао у жестоку полемику с многима, те у својој раздражености не мери на вази истинитости, што ће све изнети против класичких студија. Тако се и писцу омакло, да „лектира старих писаца учи у најбољем случају познавати стару културу". Не, без те лектире нећемо схватити дубље ни схоластику, ни ренесанс, ни просвећеност, ни нови хуманизам, а често ни новији (Гете), па ни најновију литературу (Ниче), према томе ни оно, што сам писац тражи, „знање везе и развоја у току времена", као што се већ из непосредно поменутих примера види. Ко у ово још сумња, добро ће урадити, да прочита књигу већ поменутога Т. Зјелинскога, Cicero im Wandel der Jahrhunderte, која је недавно изишла већ и у другом издању, па ће видети не само утицај појединих представника класицизма кроз векове, но како се и тек вековима долази до потпунијега и правилнијег схватања њихова. Још би се могло понешто писцу замерити и изнети по где-где нетачност његова разлагања, али ћемо то оставити, да бисмо могли понешто и похвалити. Писац нам смело и отворено износи мане не само нашега школства него и читавога нашег јавног рада и дотиче се чак и оних ствари, које се многима чине као неприкосновене. И ту има, нажалост, увек право, било да говори о религијској настави, било о спреми и раду наших средњошколских учитеља, било о каквоћи и вредности управних власти. Оваке се појаве могу само са задовољством констатовати, јер кад се тако силно осети недовољност и површност школскога и општега рада у народу и с таком се смелошћу искаже, то је онда свакако знак, да се с тим јавља уједно и тежња за бољитком, која се ваљада неће само у речима распитати. — Рећи ћемо на крају још неколико речи о предложеном наставном плану, који доста личи на садашњи српски за реалне гимназије, али је, као и сви наши наставни планови, обишао тешкоће уместо да се с њима у коштац ухватио. Јер наставни

план треба да буде последња, а не прва реч у реформама. Тек пошто се тачно одреде циљеви, општи и за сваки предмет на по се, и потанко путови, којима се до тих циљева може доћи, истом се онда може приступати наставном плану и одређивати број часова. Ако нам није дато једно место, и колики је пут до њега, зар можемо одређивати, за колико ћемо часова стићи донде? Ово је, нажалост, општа погрешка, једна од оних, које се у малим стварима брзо увиде, али се у великим консекветно у њих упада.

Милан Шевић.

БЕЛЕШКЕ.

И. — Најновији број *Јагићева* органа „Archiv für slavische Philologie“ (Dreissigster Band, Erstes und Zweites Heft) доноси и опет читав низ интересантних чланака, од којих се неки односе специјално на српску науку. На уводном месту је саопћен први део знаменитога чланка *Алтенкирхивог* „Die Beziehungen zwischen Slaven und Griechen in ihren Sprichwörtern“, у коме писац критички истражује оне словенске пословице, које воде порекло из грчког језика. Од значаја су филолошка разматрања *Јагићева* о пољачкој богородичној песми, но за нас Србе је много важнија студија *Тихомира Остојића* „Dositheus Obradović's Klosterjahre“, у којој писац упознаје и стран свет са својим прилозима за живот Доситејев, које је покупио у Опову и у митрополијској библијотеци. Од интереса је даље за научнике српске чланак *дра Алексе Ивића* „Neue cyrillische Urkunden aus den Wiener Archiven“, који обелодањује једанаест до сад непознатих ћирилских повеља из 16. и 17. века као и прилог *Александра Грабијонског* „Verbannung serbischer Heiligen- und Festtagsnamen aus dem Kalender“, где је писац на основу материјала полицијског архива бечког изнео протест митрополита Стратимировића, уложен 1826 против ширења календара, који је Вук Стефановић Караџић написао, и читаву парницу, коју овај протест изазва. У белешкама заслужује спомена чланчић марљивога *дра Владимира Ђоровића* „Eine Prophezeiung über den Untergang des türkischen Reiches aus dem XVIII Jahrhundert“. На завршетку је неколико некролога словенским научницима, међу осталим и двојици Срба, дру Валтазару Богишићу и Милану Ђ. Миличевићу, оба из пера проф. Јагића.

И. — По примеру Евтропија написао је *др. Тодор Недељковић* кратку српску историју од најстаријих времена до почетка деветнаестог века с натписом „Векови прошлости српског народа“. На основу старијих дела, већином литературе историјске, без критике употребе извора, са неједнаком и нетачном поделом појединих периода српске прошлости приказује нам писац политички развој српског народа, указујући свагда на везу догађаја код српског народа са догађајима у светској историји. Покрај гдекојих нетачности, које сусрећу читаоца, морамо истаћи, да на много места наилазимо на нове, оригиналне погледе пишчеве.

И. — Из подлиска сарајевске „Српске Ријечи“ одштампао је *Паскал Младеновић-Зелињац* своје чланке „Из прошлости босанске“. Као подлога за писање ове књиге служиле су писцу две три застарсле историјске расправе, те је укратко препричао познате чињенице од доласка Словена на Балкан до пада Босне и Херцеговине под Турке. У причање своје унео је писац много родољубивих мисли и осећаја но наука нема у његовој књизи никакве добити.

Ш. — Познати хрватски песник и педагогијски писац *Рудолфо Франьин Мађер* саставио је за Словенце преглед хрватских педагогијских часописа (Prijegled hrvatskih pedagoških časopisa u god. 1908. Rudolfo Franjin Magjer. Ponatisnjeno iz „Pedagoškega Letopisa“ „Slov. Šol. Matice“ zvezek VIII. V Ljubljani 1908. Natisnila „Učiteljska tiskarna“ v Ljubljani, 8⁰ стр. 15). У томе прегледу износи писац уз кратку карактеристику све листове, намењене основној настави, главне сараднике свакога од тих листова, и кратке биографије најврснијих радника. Хрвати имају, према томе прегледу, *десет* листова (од тих су два заједничка, хрватска и српска, и то *Школски вјесник* у Сарајеву и *Ново вријеме* у Шибенику) за основну наставу, и уз то још *два* педагогијска листа, *Наставни вјесник*, који је намењен средњошколском учитељству, и *Родитељски лист*, који треба да послужи и као спона између школе и дома, свега дакле *дванаест* педагогијских листова. Мађер је овде на једном месту прибрао доста података, који ће моћи многима корисно послужити, али у суду о појединим радницима и о вредности њихових радова није критичан и његове су похвале већином претеране. Као најбоље листове за основну наставу истиче *Школски вјесник* у Сарајеву (овај и са ширим програмом) и *Напредак* у Загребу, који је уједно и најстарији педагогијски лист хрватски (основан 1859. године), а ту има потпуно право. — Мађер је у истом „Пед. Летопису“ и на исти начин приказао раније и хрватску одмладинску (дечју) књижевност.

УМЕТНОСТ

Наши уметници у Бечу

Томислав Кризман приредио је прије одласка у Париз колективну изложбу графичних радова. Врло је укусно удесио свој атеље, уредио га сасвим просто, без икаквих декорација. Стијене је покрио пепељастом тканином, а на крајевима бише уокврене танким, дрвеним рубом. Уз бакрорезе, монотипе, дрворезе смјестио је и неколе слике на уље. У избору ових послиједњих није био добре среће, један ефекат заиада сунца, на угарској равници, бијаше одвише шаровито израђен. Уопће Кризману није никада успјело, да нам дочара љепоту сутона. На зјеницу неукусно дјелује та јака, наглашена, наранџаста боја без икаквих градуација. Дојам је баналан као да је рачунао са просјечном публиком. Рек би, да Кризман нема осјећаја за модре, зелене, љубичасте ниансе сутона. Па изабира само сутоне, кад је зрак бистар и чист, а контуре су оштре, одсјечене. Не застире их копрена магле, да се црта с цртом сплине, да се читав крај изгуби у недогледној дањини, гдје се све стапа попримајући прозрачне и провидне облике. Стога нас Кризманов сутонски пасзаж не расположује пјеснички, већ некуд као да гледамо добро репродуковану фотографију у бојама. С тим не тврдим, да Кризман нема смисла за уљене боје. Његови су старији радови у plein-air-у лијепо изведени. Сјећам се једне алеје макљенова, гдје све титра у сунчаном жару, а под стабло полегле дуге, модрушасте сјене. Кризман је мајсторски изнио, у крајобразу „Догађај", импресију пролетног дана: лагане облаке, што их вјетар носи, да се разиђу иза брда и засјењено зеленило у коме се истичу двије, три жарке шаре пољских цвијетова. У даљини село и танки звоник цркве, а ту одмах поток с дрвеним мостом, на ком неколико работника гледају, што се иза шипражја догодило. У „Догађају" је сваки потез кичице по угледу. С изблијеђелом интонацијом успјело му, да нам прикаже неизвјесност пролетног дана.

Ну уза све, рек би, да је Кризман више заволио графику. Већ је издао два албума бакрореза, гдје је забиљежио импресије својих путовања по нашим крајевима. Један читави албум је посвећен Босни. Мапа садржи десет листова, а сви су бакрорези изведени у више боја. Кризмана је и ту више занимала паезажа и сликовитост разних предјела, него ли сиротиња и голет тог нашег краја. Њему бијаше главна сврха, да на гледаоце дјелује лијепом

линијом и виртуозном израдом. Није се замислио, кад је видјео на кршовитој ливади, како мршави волови потежу плуг, а за њим се погнуо равнајући орањем изгладњели тежак. За Кризмана бијаше и Босна пландовалиште, те као да му није преостало времена, да проћути судбину тих осамљених људи, чије мрачне и мистичне душе жедне за нечим. Сву је помњу посветио извањскоме, споредноме; уживао је цртајући потлеушице, сликовите шорове, мостове и старе грађевине. Фигуре су му споредне, толико да попуне слику и да композиција буде што занимивија и љепша. У паезажу је пољепшао, јер код њега је финоћа и отменост синоним умјетности. Кризману је немилији несклад него ли лаж. Он не пита себе да ли је ово или оно проћутио, већ се заноси за предметима, што их може боље и савршеније израдити. Неће да купа и да се мучи, већ с теченим знањем хоће да брилира и задовољан је, кад у томе успјева. Кризман је многу слику израдио једино с техничких разлога. То су његове студије, те ужива у вјештини, настојећи вратоломијама жачарати гледаоца.

Врло су занимиви Кризманови портрети, по њима га је критичар Абелс упоредио с Шмуцлером. Ту су техничке потешкоће виртуозно свладане, само штета, што је и овдје ласкао својим моделима. Као да су сви ти људи заљубљени у своју љепоту и рек би да о томе желе увјерити и посјетитеље. Понављају се, почам од Марије Делвард па све до Кризмановог ауто-портрета. Ауктор иде за тим, да каква отмена дама гледајући његов портре узкликне: „Како је то красан и занимив тип. Штета, што сам заљубљена. Ох Боже, да сам га прије видјела! Каква срећа“! Ну Кризману се не може порећи ванредан укус, складна интонација и занимива поза. И баш те врлине пријече Кризмана да дође до свог изражаја. Још ћу споменути његове монотипе, с којима је Кризман постигао исти ефекат као са сликама на уље. Сјећам се једне лађе с распетим једрима, а намрскано море протегло се до оризонта. Нигдје није био Кризман тако спонтан и искрен као у тој радњи. Те су боје свјеже, пастозне и гледајући их весео си и миран.

Кризманове су радње најприкладније, да ресе отмене салоне, гдје се воде љубавни разговори и гдје фини мирис и шушањ свилених сукања омамљује чула. А и он као да је задовољан са судбином својих слика!

* * *

Паја Јовановић изложио је и прошле јесени портрета двију дама. Он је сликар лијепих и богатих бечких госпођа, омиљен је, јер његова кичица није шкрта са ласкањем. Кад дотична дама гледа свој довршени портре, чини јој се, да стоји пред чаробним зрцалом, што је магичном моћи избрисао сваки најмањи набор на њезином лицу. Гледа се у млађим годинама, с великим, сјајним очима, са свјежом пути, с овалним лицем, с дугим, спиритуалним рукама и за час рек би да саму себе не познаје, ну демон је таштине

убрзо увјери, да је то она, баш она. Па се сама чуди, што јој до сад осташе скривени толики њезини чари, а стопут је на дан испитивала дражи и недостатке свог обличја. Она је захвална мајстору и гледајући свој портре, зенице јој сјају од радости, јер љепота мами осмијех.

Паја Јовановић врло је савјестан у израдби. Понајприје направи скицу, а који пут и више њих, те кад му је јасан читав аранжман, онда приступа ка главној работи. Ради и ноћу, при електричној свјетлости, не марећи за труд само да задовољи жељама и каприсама лијепих госпођа. Изабире занимиве позе, рачунајући с изразом лица исто као и богатошћу одоре, с драгуљима, лепезама, вазама и цвијећем. Ништа му није споредно, сваку ситницу једнаком љубављу ради и довршује. Прошле јесени је изложио два портрета, један је био у зеленој, а други у ружичастој интонацији. Опет красне даме, што су мајстора наградиле заљубљеним погледима, а он је њих по свом обичају нудио у паузама слаткишима и ласкањем. У ателијеру су тако занимиве паузе!

* * *

Контеса Zoë de Borelli-Vranska изложила је по први пут, у Miethkovoj галерији, колекцију карикатура. Тој симпатичној госпођици једва је осамнаест година, а већ иступа толиким сарказмом, хумором, опажањем, да се о њој не смије говорити као о почетници. Њезина је прва ријеч озбиљна и ми ћемо са занимањем пратити даљи развитак те младе умјетнице.

Карикатуре су израђене воденим бојама и с бојадисаним оловкама. У њима се испољава хумор, који је далеко од сваке просјечности и баналности, отмен је и ако изнаша саме грдобе обојега спола. Умјетница има особиту наклоност према чувидноме, те фантастичноме. Њезина је фантазија богата, неизцрпива.

Зна се, да је конт. Borelli развила дар опажања гледајући чудаке наших далматинских градова. У том амбијенту, гдје је шала и духовитост прирођена свакоме пучанину, морао се развити сатирик, карикатуриста. Већ прије контесе Borelli износи Видовић маркантније појаве града Сплита. Он даје прве побуде А. Уводићу, који се касније развио до доброг посматрача. Штета, што нема техничког знања. И тако лањске године покренуше локални шаљиви лист „Дује Балавац“. Њима се придружише духовити сликари Катунарић и Meneghello-Dinčić. Ну они у главном остадоше карикатуристе у портретима, с више или мање успјеха. Тек се Ангело Радовани и конт. Zoë Borelli посветише жанру.

Од Borellinih радова споменућу министранта, процесију, плесачице, марљивост, интелигенцију, писара, читаоца, четири годишња доба, циганку и маску. Из ових наслова може се разабрати какви предмети занимају умјетницу. Ти су радови пуни покрета, живота и духовитости. Она је и у колориту отмена и истанчана као да су за њом дуге године рада и искуства.

Б. Ловрић.

ГЛАСНИК

БОЖИДАР ПЕТРАНОВИЋ

(Поводом 100-годишњице његова рођења)

Почетком марта о. г. навршило се равно сто година откако се у Шибенику родио чувени Божидар Петрановић, који се за живота свог прославио као један од првих будилаца и поборника народне мисли у Приморју. Његово је име уско сплетено са првим покушајима националног препорода у Далмацији, а након своје смрти оставио је дјела и име које се с благодарношћу чува у успомени народној.

Петрановић је рођен у малом, али славном приморском граду Шибенику 1. марта 1809. Основну је школу свршио у мјесном манастиру Фрањевачком, гдје га почеше учити читању и писању италијанским језиком; касније је, у сличној фратарској школи, изучио латински језик и реторику.

Ко не познаје тадашње прилике у Далмацији, чудиће се зар што су и православни Срби слали своју дјецу фратрима на прву науку. Али у оно доба католички попови и фратри бијаху у Далмацији готово једини наставници, а државнијех школа, до француске окупације и Дандолове управе,[1]) не бјеше никако.

Љети 1820 год. одведе Петрановића отац у Сријемске Карловце, да учи гимназију; ту је Божидар остао до септембра 1826, и онда прије̂ће да учи право на свеучилиште бечко, а по том на онда чувени универзитет падовански, гдје је 1833 г. постигао и докторско достојанство.

Као књижевника сретамо Петрановића још тридесетих година прошлог вијека у овом истом *Љетопису*, а од тога доба, па све до смрти своје (1874. год.), он је непрестано радио око ширења народне књиге у Далмацији, трудећи се да наше име и народ истакне у правом свијетлу и пред ваљеким свијетом, особито талијанским и њемачким. Вршећи напорну државну службу (Петронијевић је умро као савјетник призивнога суда), која је била веома тешка и скопчана са одговорношћу, он је свагда налазио времена да корисно поради на српској књизи и просвјети.

---

[1]) *Dandolo*, Наполеонов цивилни гувернер у Далмацији.

Год. 1836 издао је Петрановић први пут свој *Српско-далмат. Алманах* или *Љубитељ просвештења*, који је под тим натписом излазио двије године, а по том се преокренуо у *Српско-далматински Магазин*. Под уредништвом Божидара Петрановића ова је чувена народна књига излазила све до 1841. год., кад Петрановића за неко вријеме у уредништву замијени дубровачки прота Ђорђе Николајевић, потоњи митрополит сарајевски, а након овога, архимандрит Герасим Петрановић, Божидарев рођени брат, потоњи епископ бококоторски.

Осим рада на *Магазину*, писао је и у другим српским листовима, као напр. у *Даници Илирској*, те у неким часописима њемачким и талијанским. Са својим славним земљаком и сугрђанином Николом Томазсом водио је успјешну полемику у обрану филозофских и дидактичких идеја Доситеја Обрадовића. Но крунисање свега Божидарева рада бјеше оснивање *Матице Далматинске*, која је, након многих перипетија, ступила у живот 1862. год., и којој Петрановић постаде одмах предсједником.

Под 12-годишњем предсједништвом Петрановићевим *Матица* је образовала закладу од 60 хиљада круна, што је углавном била заслуга предсједникова. А и књижевни рад овога друштва био је у то доба много живљи, но доцније, након Петрановићеве смрти. Петрановић је, као предсједник Матице, имао знатног успјеха, јер је у друштву сам предњачио књижевним својим радом, улажући се за ширење народне књиге, народног језика и народне просвјете.

Божидар Петрановић, који је и као политичар важну улогу одиграо у народном препороду приморских Срба и Хрвата, преминуо је 12. септембра 1874. год. у Млецима, гдје је отишао био да порушену здрављу потражи лијека. Опојаше му мртво тијело у цркви Св. Ђорђа и сахранише га у млетачком варошком гробљу.

Шибеник је досле дао више гласовитих људи, као напр. сликара Медулића, названог међу Талијанима *Lo Schiavone;* полиграфа Николу Томазеа; ботаничара Визиани-а и т. д. Али су ти славни људи — узалуд је истину забашуривати! — били плод старе млетачко-талијанске, на словенско тијело накалемљене културе. Као препорођени јужно-словенски град, Шибеник је дао само Божидара Петрановића и, у новије вријеме, Симу Матавуља.

Матавуљ је читаоцима довољно познат и као сарадник овог часописа, и уопће као дика новије српске приповједачке књижевности. Што се Петрановића тиче, ако његов рад, по унутрашњој вриједности својој, и не спада у оне за које је Хорације казао да су солиднији и трајнији од туча, а оно је он, као будилац народне свијести и пионир народне просвјете на Приморју, заслужио да му се успомена за дуго очува у нашем двојимсном народу.

Петрановић је, као што згодно рече цјесник Јован Сундечић, своме роду био прави дар Божји (*Божи-дар*), па је с тога право да му и *Летопис Матице Српске*, посвећујући му ове ретке приликом 100-годишњице његова рођења, поздрави свијетлу успомену и довикне: вјечна слава!

М. Ц

*

† МИТА КАЛИЋ

Српска школа и српска књига изгубиле су на појутарје св. Саве о. г. свога вредног и заслужног трудбеника, *Миту Калића*, умировљеног професора српске учитељске школе сомборске.

Мита Калић родио се у Новом Саду на Марков дан 1847. године од оца Димитрија и матере Емилије рођ. Јовановић из Гардиноваца у Шајкашкој. Отац му је био поткапетан и полицајни комесар слоб. кр. вароши Новог Сада, а мати му је и данас жива. Основну српску и немачку школу свршио је у Новом Саду а тако и четири разреда српске гимназије, јер у оно доба није ни било више разреда. Пети разред је довршио у Срем. Карловцима, а шести у Будиму и онда је продужио филозофију у Београду на Великој Школи. Отуда се врати школске 1867—1868. године, кад је већ новосадска српска гимназија постала велика са осам разреда и добила право јавности, те положи ту VII. и VIII. разред за ту годину па и испит зрелости.

После матуре оде Мита Калић у Јегру да слуша права; али после друге године напусти права и прими се суплетуре у тадањој варошкој нижој реалци. Ту је провео две године и реалка се укине 1873. године, а он онда пређе у Осек за суплента у тамошњој варошкој реалци. Но и ову замене после две године велика гимназија и он онда оде на позив властелина Адамовића у Ново Село у Бачкој, да спрема за испите Ивана Адамовића, рођака бившег срем. жупана и министра за Краљевину Хрватску и Славонију, Ервина пл. Чеха. Мало доцније спремао је за испите и другог брата, Драгутина Адамовића, преудате им матере грофице Бјанке Викенбургове у Велење у дољној Штајерској. Кад су му ови приватни ученици довршили школе, врати се у Нови Сад 1880. г. и бавио се годину дана писарским местом у мађистрату, а 1881. г. буде изабрао за професора срп. више девојачке школе у Новом Саду, где је пробавио пуних десет година и за које је време положио професорски испит на будимпештанском свеучилишту из историјске и географске струке. За то време се и оженио из Сомбора образованом г-ђицом Катинком из породице Бикареве, с којом је до краја свога века у најлепшој брачној вези проживео.

1892. године постави га Школски Савет за професора српске учитељске школе у Сомбору и он се пресели тамо и као год, што је у Новом Саду имао угледа и поштовања, стекао га је набрзо и у Сомбору својим примерним владањем и уредним животом.

По умировљењу заслужног управитеља те учитељске школе, Николе Ђ. Вукићевића 1902. године, водио је годину дана привремено и управу над том школом, а за тим је већ почео побољевати, те је 1905. године морао напустити школу и отићи у мир.

Мита Калић почео је још као ђак писати песме, које су 1864. г. излазиле у листу „Даници“, а после их је било и у листовима: „Матици“, „Јавору“, „Стражилову“ и „Бранкову Колу“.

У позније, зрелије доба, пригрлио је лепу књижевност и школску литературу, а у најпознијем добу драмску књижевност, у којој је и највише успеха показао. Писао је и у политичним листовима: „Српском Колу“, „Застави“ и „Бранику“, а од белетристичних, поред горњих, још у „Позоришту“ и „Женском Свету“. Од школских књига је написао: граматику српску за Немце, мађарско-српске разговоре и биографије српских књижевника, које је издала Матица Српска у Књигама за народ из задужбине Петра Коњевића у четири свеске (28. 29. 50 и 51.). Из драмске књижевности написао је: „Преки Лек“, „Свекрва“, „Мој Џеп“, „Максим“ и „По Команди“, које су добиле и награду Матице Српске. Написао је даље и две глуме: „Дсоба Јакшића“ и „Растко — Сава Немањић“. Осим тога превео је од Пикара „Два брачна пара“, а у почаст Змајовину, написао је: 1896. г. „Змајованку“, а при прослави четрдесетгодишњице Николе Ђ. Вукићевића, управитеља сомборске учитељ. школе, изишла је из његовог пера 1894. г. књига, која је приказала живот и рад, као и прославу тог заслужног раденика на педагошкој књизи и српској школи.

Са његових књижевних заслуга изабрала га је Матица Српска за члана Књижевног Одељења, а географско-историјско друштво бачке жупаније за свог члана и одборника.

Књижевно Одељење Матице Српске наредило је у својој последњој седници, држаној марта месеца о. г. да се Мити Калићу држи спомен-говор и да се његове заслуге на просвети и лепој књижевности српској достојно и опширније прикажу а и донде нека је нашем вредном и преданом раднику слава и вечан помен!

А. В.

ИЗВЕШТАЈИ О РАДУ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књижевно Одељење и Књижевни Одбор

II. седница Књижевног Одељења, држана 7. (20.) марта 1909.

На седници приређеној у спомен и славу преминулом члану Стевану Лазићу, негда управитељу Карловачке гимназије, били су присутни Његова Светост, патријарх српски Лукијан Богдановић, Његово Високопреосвештенство члан Митрофан Шевић, епископ бачки. Даље су присутни били удовица покојникова, госпођа Јелена Лазић и син покојников члан проф. Глиша Лазић и још много чланова и гостију особито из Карловаца. Пошто је председник поздравио госте, држао је свечан говор члан Васа Вујић умировљ. управитељ карловачке гимназије. У свом темељно и савесно израђеном говору истакао је живот и рад покојников и као школника и као књижевника песника. Говор је пропраћен с пажњом и најпосле с усклико̀м „Слава Стевану Лазићу!“ На предлог председников стављена је у записник захвалност говорнику. — Пошто су се гости разишли, отворио је председник пословну седницу ради решавања других, важних предмета. — Члан Радивој Врховац примио се да у свечаној седници говори у спомен и славу почасном члану М. Ђ. Милићевићу а секретар, члан др. Милан Савић у спомен и славу Мити Калићу. — Чита се нацрт правила за избор чланова Књижевног Одељења и чланова почасних Матице Српске, како га је према старијој одлуци Књиж. Одељења поднео Књиж. Одбор. Нацрт се прима без измене једногласно и има се ради знања и равнања послати свима члановима Књиж. Одељења.

II. седница Књижевног Одбора, држана 19. фебруара (4. марта) 1909.

Члан Јован Живојновић поздравља у име Књиж. Одбора председника на одликовању са Највишег места с тим, да се у записник стави радост одборова. — На допис Његове Светости, патријарха Лукијана Богдановића, одговорено на притужбу Св. Калиновића, у ствари поделе стипендије из задужбине Нестора Димитријевића. — Госп. Ђура С. Матавуљ захваљује у име своје матере и своје на позиву у свечану седницу Књижевног Одељења, одржаној успомени почасног члана Симе Матавуљу. — На захтев се враћа Стевану Јовановићу рукопис „Изгубљена писма“. — Решено је, да се уместо романа из мађарске књижевности у овогодишњим Књигама Матице Српске штампа цео Арањев „Толдија“ у преводу Змај Јована Јовановића. — Уједно је решено, да се у Књигама Матице Српске за код. 1910 штампају све омање (лирске) песме, преведене са мађарског. Одређује се припомоћ за штампање друге свеске „Сри-

ских забава". — Поверава се члану Јовану Живојновићу, да за „Књиге за народ" а за год. 1910 напише популарну Историју српске књижевности. — Примају се за Летопис ови рукописи: „О Иву Војновићу" од Арсена Венцелидеса; „О научном духу у проучавању књижевности" од др Уроша Петровића; две песме из збирке „Горске руже" од М. М. Павићевића; „Кроз јужни Банат" путопис Јована Живојновића. — Издају се на извештај три рукописа. — Не прима се један рукопис. — Узима се на знање извештај о успеху Матичиних питомаца у току прве половине школске год. 1908—09.

Управни Одбор

II. седница Управног Одбора, држана 21. фебруара (6. марта) 1909.

Узет је на тужно знање извештај секретаријата матичиног, да су преминули ови чланови матичини: 1. др. *Владимир Главаш*, адвокат у Арачу (Фрањеву) који је уплатио у име чланарине 1000 круна, а издања матичина уступио је српској црквеној општини; 2. *Никола Белански*, парох и почасни прота у Госпођинцима у 90. години живота. Успомени тих преминулих чланова учињене су уобичајене почасти. — Кр. угарско Министарство Унутрашњих послова одобрило је избор *А. Хаџића* за председника матичиног на даљу годину дана. — Кр. угарско Министарство Богоштовља и јавне наставе одобрило је прорачуне Матичине за г. 1909. Тако исто одобрило је одлуке скупштинске: 1. да се до коначног уређења чиновничких плата чиновницима матичиним повиси доплатак на скупоћу живљења од 15% на 20%; да се до коначног уређења чиновничких плата књиговођи Арк. Марковићу исплаћује лични доплатак од годишњих 760 кр.; 3. да се Александар Ћосић, као експедитор и Мирко Павковић, као протоколиста, уврсте у ред матичиних чиновника са платама од 1200 к. и станарином од 420 к.; 4. да се послужитељу издаје у име станарине 120 к. Министарство је даље одобрило: да се стипендије питомцима из задужбине Гавре Романовића повисе са 200 круна; да се сувишак прихода из задужбине Софије Пасковићке употреби по саразмеру на повишење стипендије и на књижевне цели. Није одобрено: да се питомцима из задужбине Петра Костића повиси стипендија, него да се оснује нова стипендија од 800 круна. Није одобрено, да се питомцима из задужбине Васе Јагазовића повиси стипендија од 600 круна на 900 к., него да се број питомаца умножи са 3. Те три нове стипендије да се по наредби основног писма подједнако поделе по струкама. — Изречена је захвалност председнику друштвеном, на томе, што је лично порадио, да се све скупштинске одлуке одобре с прорачунима заједно. — Одређено је, да фискал друштвени др. Стеван Малешевић заступа Матицу на рочишту 27. марта о. г. у парници, коју је подигао Стеван Рус против Матице Српске као руководитељке фонда Ђорђа Радака из В. Кикинде ради исплате 8000 круна. — Узет је на знање обавештај фискала друштвеног, поднесен кр. Порезном звању у В. Кикинди у ствари основног

писма за задужбину Ђорђа Радака. — Узет је на знање извештај одбора за сконтровање, да је касу изненада прегледао и у реду нашао. Тако исто узет је на знање и исказ о стању готовине свих фондова 31. децембра 1908. — Узет је на знање извештај, да су сконтроване и инвентарисане све штедионичке уложне књижице и да је све у реду нађено. — Грађевински одбор подноси подробан прорачун за зидање сиротишта из задужбине Марије Трандафилке заједно са условима за градњу тог сиротишта. По том прорачуну градња те зграде стала би к. 397.910. На зидање самог сиротишта утрошило би се 200.000 круна, као што је то народна добротворка наредила, а допуна сиротишта, зградом за издавање под кирију стала би до 160.000. Та зграда, према данашњим приликама. доносила би 12.000 круна годишње кирије. За градњу целог сиротишта са зградом за издавање под кирију недостајала би према стању садашњем фонда Марије Трандафилке свота од 100.000 круна, која би се могла узети на згодну амортизацију, која би се у што дужем времену отплаћивала, тако, да би што више прихода могло отпасти на издржавање сиротишта. Планови за зидање сиротишта са прорачуном и условима за градњу поднеће се образложеном представком кр. угар. Министарству Унутрашњих послова чим се набаве потребни искази. — Економски одбор подноси исцрпан извештај о преоправци куће Марије Трандафилке у лебарској улици као и о зидању нове партерне зграде у Телечковој улици. Како по прорачунима на преоправку кућу утрошени новац од 12—13000 круна не би доносио ни $2^1/_2\%$ чистог прихода, а тако исто не би се исплатила ни нова зграда, која би се подигла: то ће се предложити Скупштини, да се кућа на јавној дражби прода. — Дато је упутство економском одбору у ствари издавања дућана под најам и станова под кирију. — Узет је на знање извештај економског одбора о извршеној оправци крова и других ситница на одацијиној кући на салашу задужбине Марије Трандафилке. — Узет је на знање извештај економског одбора о обављеној дражби за продавање необраног кукуруза на земљи Марије Трандафилке. — Српски православни народни црквени саборски одбор у Карловцима јавља, да је примио обрачун за исплаћене стипендије питомцима Нестора Димитријевића у изно у од 8800 круна за школску годину 1907/8 и да је тај обрачун као исправан узет на знање. — Узет је на знање извештај економског одбора о извршеним оправкама на салашу Новака Голупског у Сентомашу и благајница је упућена да исплати рачун за тај посао у износу од 704. к. 08. — Узет је на знање извештај економског одбора о оправци бунара на салашу задужбине Симе Ђорђевића и благајница је упућена да тај рачун у износу од 197 круна исплати.

Уређује **др. Милан Савић**, секретар Матице Српске,
према одлукама Књижевног Одбора.

НОВЕ КЊИГЕ.

Под овом рубриком објавиће уредништво Летописа књиге које се пошљу Библиотеци Матичиној.

22. *П. А. Заболотскій.* Очерки русскаго вліянія въ славянскихъ литературахъ новаго времени. I. 1. Русская струя въ литературѣ сербскаго возрожденія (Оттискъ изъ „Русск. Филолог. Вѣстника“). Варшава, типографія Варшавскаго Учебнаго Округа, 1908. в. 8°. Стр. 430. Цѣна 2 р. 50 коп. (5 кронъ, 5 динаровъ).

23. Француска настава. Написао *др. Л. Бетген* Превео с немачког *Павле Ј. Мајзнер.* У Београду, штампано у Државној Штампарији Краљевине Србије, 1908. в. 8°. Стр. 64. Цена пола динара.

24. *Један јуриста.* Адвокати и судије у Аустрији. Прештампано из Архива за правне и друштвене науке. Београд, „Доситије Обрадовић“ — штампарија Аце М. Станојевића. 1908. 8°. Стр. 8.

25. Ілюстрований народний календар товариства „Просьвіта“ на рік звичайний 1909. Річник XXXII. Коштом і заходом тов. „Просьвіта“. У Львові, в друкарні наукового товариства імени Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1907. 4°. Стр. 124 + 72 + огласи.

26. *Славянскій Міръ.* Ежемѣсячный журналъ литературы, искусства, критики и идейнаго общенія. Издатель *И. Лаврикъ.* Отвѣтств. редакторъ *М. Шильдеръ.* Годъ изд. I. Nr. 1. Декабрь 1908. г. С.-Петербургъ, Вас. Остр., 5 л., д. 36, кв. 21. 4°. Стр. 48 Подписная. цѣна: въ Петербургѣ: на годъ 2 р. 20 к., на ½ года 1 р. 10 к., на 3 мѣсяца 60 к. Отдѣльный Nr. 25 к.; въ Россіи: на годъ 2 р. 50 к., на ½ года 1 р. 30 к., на 3 мѣсяца 65 к.; за границей: на годъ 3 р., на ½ года 1 р. 60 к., на 3 мѣсяца 85 к.

27. *Emil Kalužniacki*, Über Wesen und Bedeutung der volksetymologischen Attribute christlichen Heiliger. [Sonderabdruck aus der „Jagić-Festschrift: Zbornik u slavu Vatroslava Jagića“]. Verlag der Weidmannschen Buchhandlung in Berlin, 1908. 8°. Стр. 23.

28. *Сборникъ* статей посвященныхъ почитателями академику и заслуженному профессору *В. И. Ламанскому* по случаю пятидесятилѣтія его ученой дѣятельнос и. Изданіе Отдѣленія русскаго языка и словесности *Императорской* Академіи Наукъ и Историко-Филологическаго факультета *Императорскаго* С.-Петербургскаго Университета. Часть первая, 1907. в. 8°. Стр. IV + 56 + 2 л. — Часть вторая, 1908. в. 8°. Стр. IV + 657—1479 + табл. I—III. С.-Петербургъ, типографія *Императорской* Академіи Наукъ.

29. *Јов. Н. Томић.* Ево, откуд Вуку „Зидање Скадра“. Два одговора Г. Николи Андрићу на његове потворе против Вука Караџића у 12, 14, и 15 броју „Гласа Матице Хрватске“. Београд, нова штампарија „Давидовић“, Дечанска улица бр. 14. Љуб. М. Давидовића, 1908. 8°. Стр. 48. Цена 0·50 дин.

31. Буквар по Жакото-Фогеловом методу за први разред основне школе написао *Љубомир Јовановић*, управитељ-учитељ у Ульми. Допуњено друго издање. У Новом Саду, парна штампарија Ђорђа Ивковића, 1908. 8°. Стр. 32. Цена 50 потура.

Уређивање ове свеске завршено је 13. (26.) марта 1909.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
Д Т С Х Ц 4

ИЗДАЊА МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА 1909. ГОДИНУ

У току 1909. год. Матица Српска даје члановима и претплатницима ове књиге:

I. **Летопис**, осам књига (књ. 253—260). Сваких шест недеља излази једна књига од 5—6 табака.

II. **Књиге Матице Српске**: Број 27, 28, 29. Песме Лазе Костића. — Бр. 30. „Дубровачка Трилогија“ од Ива Војновића. — Бр. 31. Автобиографија дра Јована Суботића IV. — Бр. 32. Аранђев „Толдија“ у преводу З-Ј. Јовановића.

III. **Зборник историјских докумената**. Бр. 2. „Прилози за историју Срба у Угарској из 16. 17. и 18. века“ од дра Јована Радонића I. део. (Књиге Матице Српске бр. 25. и 26.)

IV. **Књиге за народ**: Књига 126. и 127. „Подрумарство“ од Јована Живковића II. — Књ. 129. „Албум славног женскиња“ од Пере Радуловића.

Овај ће се списак још попунити а може се и изменити.

ПРЕТПЛАТА НА МАТИЧИНА ИЗДАЊА

1. Чланови добивају сва издања Матичина. Чим уплате прву честицу чланарине од 20 К., добиће све књиге које излазе те године.

2. Претплатници добивају Летопис, Књиге Матице Српске и Књиге за народ (без Календара) за 6 К. у иноземству за 8 К.

3. Претплатити се може само непосредно у Благајници Матице Српске. У Србији једино у књижари Светислава Цвијановића, Београд, Кнез-Михаилова ул., комисијонара Матице Српске, преко које иду све поруке и сви послови, који се тичу чланова и претплатника Матичиних у Србији. У тој се књижари уједно добивају и наша издања посебице.

4. Рок претплати истиче свршетком месеца марта. После тога рока (а и раније) продају се поједине књиге Матичина издања по цени, која је означена на корицама.

Цена је овој књизи 1 круна.

НОВИ САД
КЊИЖАРА И ШТАМПАРИЈА УЧИТЕЉСКОГ Д. Д. „НАТОШЕВИЋ“
1909